

રાણકદેવી

અને

રાહખેંગાર.

—(૦૦)—

છપારી પ્રસિદ્ધકર્તા

કેસેસર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

—જ—

પ્રસિદ્ધકર્તાએ સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

આવૃત્તિ ૧૦ મી. સને ૧૯૧૭. પ્રત ૪૦૦૦.

મદાવાદ—ધી નટવર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં બોગીલાલ નાર-
લુદાસ બોડીવાળાએ છાપ્યું.

(કિંનત ૩. ૦ ૬-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
૨૪૨ ગ્રંથાલય-સંગ્રહ

૭૬૫૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮-૫૪

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રા. ૧૧૩૬૫ અને રા. ૧૧૩૬૬

વિષય ૬- : ૨

રાહખેંગાર અને રાણકહેવી નાટક.

(ઇશ્વર સ્તુતિ.)

(સર્વ પાત્રો સાથે.)

હે જનપાલક કારક દુઃખનો કુંભ પૃથ્વીમાં તું ઝાંકલા
(એ હમ.)

સર્વ પાત્રો.

- પરમેશ પરેશ કૃપા કરજે, અદ્ય સ્તુતિ અમારી ઉર ધરજે,
હમીયા અર્ધાંગે રાખી સદા, બકનોને નહિં દુઃખ કદા;
બજે છે તન તુજને સર્વદા, દુઃખો અમારાં તું હરજે. ૧
- અર્ધ ચંદ્ર જટામાં ખીરાજે છે, ખળ ખળ મંગાજી વહે છે;
સર્વમાં બ્યાપક હે નાથ, પતીન પાવન અધમ ઉદ્ધાર,
સ્તુતિ કરીયે વારમવાર, કલેશ હમારા તું હરજે. ૨
- જળધારે મલધર શંકર છો, શરશધર પત્રસ ધારી છો;
બસ્મનો અંગે લેપ કરો, જંગલમાં નિશ દિન શેર કરો,
ગજ ચર્મ હુમેશા વસ્ત્ર ધરો, સમદષ્ટી રાખી સૌપાર છે. ૩
- જયદ્રથની બુજમાં વાસ કર્યો, આ દુષ્ટોનો તો નાશ કર્યો;
કૃતી કળે નહીં ડોઘ જન, વસો છો સર્વને હો મન,
અર્પી તુજને તન મન ધન, અર્જ કરી તે ચિત્ત ધરજે. ૪
- વિશ્વેશ સુરેશ નરેશ પતી, પરમેશ ધનેશ ધુરેછ જટી;
સેવક આજ કરે છે શેવ, દેવ તણા પણ મ્હોટા દેવ;
માની લેજો સ્તુતી એવ, દુઃખો અમારાં તું હરજે. ૫

પ્રવેશ ૩ લો.

સ્થળ—કડલી નગરમા રાજા પારસીહની કચેરી.

પાત્ર—પારસીહ. બુદ્ધિબળ અને દાસી કેસર.

પારસીહ—પ્રિય પ્રધાનજી આજ, કાલ માહારૂં મન ધણું
વિબહળ રહે છે, કારણ માહારી આટલી વૃદ્ધ અવસ્થાએ કાંઈ પણ
સંતતિ પ્રાપ્ત થઈ નથી. એટલુંજ નહીં પણ કાલ મારી પ્રાણ પ્રિય
પ્રસન્ના મહાન કષ્ટમાં અતિ દુઃખ પામે છે, વાહલા બુદ્ધિબળ ! જો
ઇશ્વર કૃપાથી દિવ રત્ન પ્રાપ્ત થાય તો હું જોવા બીજો કયો મહદ

આઅશાળી ! અને એમ થાય તોજ માહારા હજારો દુસ્મનો વચ્ચે
માહારૂં સળ અને તોજ બંને સલામત રહે. નહીંતર એક તો
વૃદ્ધા અવસ્થા અને બીજી આ મ્હોટી શીકરથી થએલ અશક્ત-
પણાનો લાભ તેઓ શા વાસ્તે નહીં લે. અરે દેવ મેં તારો એવો
શો અપરાધ કર્યો છે કે મને દુઃખી કરે છે ? (નીચું જોઇ કમાલથી
આંસુ લુવે છે.)

બુદ્ધિબળ—મહારાજધિરાજ ! સાવધ થાઓ ! સાવધ થાઓ
આટલી બધી દીલગીરી કરવાથી આપની અશક્તિમાં એર ન્યારે
વધારે થઇ જવો લાગશે. પરમેશ્વર સર્વ વ્યાપક આપની આસ્તા
ઉપર તેમજ નીતી અને ભક્તિ ઉપર પુરતું લક્ષ આપી આપનું
દુઃખ થોડા રોજમાં દૂર કરશે.

પારસીહ—પ્રધાનજી ! એ જાંઝવાના જળની માફક, આ-
કાશના ફુલની માફક, સસલાના બીંગના જેવી નિષ્ફળ આશા ક્યાં
મુધી રાખવી ? જે સર્વજ્ઞ અંતર્યામીની માહારા ઉપર જે કૃપા હોત
તો આજ દિવસ મુધી શા માટે ન થાત; પરંતુ વાહલા પ્રધાન એ
કૃપા નહીં પણ કેનેહ છે, માહારૂં : શરીર હવે લાંબો વખત આ
દુનિયાં ઉપર ટકવાનું નથી. હા ઇશ્વર ! માહારા દુઃખનો છેડો લાવ
અને માહારો નેક ન્યાય તારી હજુર બોલાવી કર. તપ્ત ઉપર બેભાન
હાલતમાં શોકમાં લીન થઇ ગય છે.

લૈન્વી ગઝલ.

(ચંદ્રમુખીને એકલી છોડીને હું આવ્યો અહીં—એ દખ.)

દુઃખ દર્દથી દીલકું અતી, બેહાલ થઇ માહારી ગતી,

વિના સંતતી અરે, સુખ માહારૂં સૌ હરે.

ધીઃક વિના પુત્રની, શીટકાર લોક સૌ કરે.

મુખ માહારૂં કે કદી, જીવે નહીં સવારમાં;

કહે છે મુખથી વાંઝીયો, આવે નહીં દુવારમાં.

પાપ પેલે જન્મ મેં, કર્યા ધણાં પ્રભુ અરે;

ક્ષમા કરો હે નાથરે, લાચાર છું ખરે ખરે.

ઉદાસ મન તો થયું, મધજ હામ દીલની;

કરી ખરેખરી પ્રભુ, વિનંતી આ અસીલની.

થાય છે પુરા દીન તો, પતિન માહારીને ખરા,

પુત્ર દર્શન દે હવે, આવી છે માહારી જરા.

(મુર્છાગત થાય છે.)

કેસર—પ્રધાનજી ! મહારાજા આમ બેભાન કેમ પડ્યા છે ? હું વધામણી લઇને આવી છઉં.

ભુદ્ધિબળ—કેમ શેની : વધામણી ? શું બાઇસાહેબને પુત્રનો પ્રસવ થયો !

ભુદ્ધિબળ—બહા સારું, સર્વથા સર્વેશ્વરે બાઇસાહેબને તે બાંધનમુક્ત કર્યા એજ શુકર, લે ત્યારે હું મહારાજાને જાગૃત કરું છું. એમ કહી મહારાજાને મુર્છા અવસ્થામાંથી જાગૃત અવસ્થામાં લાવે છે.

પારસીંહ—કેમ કેસર ! અંતરગૃહમાં શું ખબર છે ?

કેસર—માથું નીચું નમાવી) મહારાજા !

(ઘરસે ઘડિયાં કોન ખુદા કે લીયે લાયા મુજકું—એ હમ.)

લાવી છઉં આજ રાજ, એક બધાંધ સારી:

પુત્રી પેદા થઈ છે, આપ ઘેર અંક પ્યારી.

કરો ખુશી આજ રાજ, અર્જ પાપ પાસ મારી;

સુખી કરો તેથી આજ, આપી સીરપાવ સારી. ૨

મહારાજા આપને ત્યાં આજે એક અતી રમ્ય પુત્રીનો જન્મ થયો છે તેને માટે આ કાંકરને યોગ્ય સીરપાવ આપી નીહાલ કરશો.

પારસીંહ—(ધણીજ ખુશીસાં આવી) પ્રધાનજી !

ઉપલીજ હળ.

ધણે ખુશીનોજ દીન, આજ છે પ્રધાન મહારા;

તેથી જલ્દી દેજે તું, દાશીને સીરપાવ સારા.

જલ્દી બોલાવતું જોશીનેજ આજ આંહી:

દરે જન્મોતરી; પુત્રીજ કરીતે તહીં.

બહાલા પ્રધાન ! પુત્ર કે પુત્રી એ કુદરતના હાથમાં છે પરંતુ માહારી વાલી પ્રીયાને બાંધમુક્ત કરી એજ અંતર્યામી ઇશ્વરનો આભાર માનવા જેમ છે જેથી આજનો દિવસ મહોટા આનંદનો ગણવો જોઈએ આ કેસરને સારી રીતે પોશાક આપો અને હું અંત:પુરમાં જઈ છું તમે આપણા રાજ્ય જોશીને બોલાવી ત્યાં આવો કે પુત્રીની જન્મોતરી કરાવીયે.

ભુદ્ધિબળ—જેવી મહારાજાની આજ્ઞા.

(સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ બીજો

(રથજી—અંતહ)

પાત્ર—પારસીંહ રાજ કમળાકુંવરી રાણી બુદ્ધિબળ પ્રધાન
ગવરીશંકર જોશી.

બુદ્ધિબળ—મહારાજાધિરાજ આજની ખુશાલીનો કંઈજ
પાર નથી પરમેશ્વર સૌને તાંડુલ રાખે

(મેં લાખડી દો લાખડી પરવા નહીં રખતી—એ રાહ)

ખુશી થઈ છે આજ અતી રાજ અમારા;

થઈ છે પુત્રી ગેર જોઈ આજ તમારા.

આખ્યા છેસીરપાવ આજ દાસીને સારા;

લાંબો છું જોશીને, હુંજ કદમ તમારા.

મહારાજા આપના હુકમ અનુસાર કેસરને સારી રીતે પોશાક
આપ્યો છે તેમજ આપણા રાજ્ય જોશી ગવરીશંકરને પણ આપ
હજુર હાજર કરું છું.

પારસીંહ—જોશી મહારાજ ! આજે ઇશ્વર કૃપાથી પુત્રીનો
પ્રસવ થયો છે તે ઘડી પણ આ કાગળમાં માંડી છે તે લ્યો.

(અરે લાલદેવ ઇસ તરફ જલદી આ એહ રાહ)—

અરે જોશી ! કે જલદી સાચી વાત:

પુત્રી થઈ કેવા આ સાક્ષાત.

જન્મ તેનો કેવો થયો છે આજ,

બનશે ભવીષ્યમાં કેવો બનાવ.

ગવરીશંકરજી જે હકીકત આપને જોતિષ વિદ્યા અનુસર ખરી
લાગે તેજ ચથાસ્થિત કહી સંભળાવો આપ સત્ય વક્તા છો તેથી
જુદું નહીંજ કહો એવી આશા છે.

ગવરીશંકર—મહારાજાધિરાજ સાંભળો ત્યારે) આંગળીના
વેલ મણતો તથા ટીપણ પહોળું કરી ગાય છે.)

કેરબો,

જોઈ ટીપણ ને વાત કહું આજ સાચીરે,

આજ સાચીરે રાજ આજ સાચીરે;

ધન, મકર, ને મીન મેખ કુંભ અને વરખ,

સીંહ મીથુન કન્યા તુલા વૃશ્ચિકને કરક;

દા, આ, ઝા, થા મીન જલો બા, વા, જલો વરખ,

રાતા તુલા ગોસા કુંભ, ડાહા છે કરક.

ચમકંટને વૈદ્ય વખત હતોજ બ્યતીપાત;

જનમ વખતે ગ્રહણ હતું મરશે એનો તાત,
કેળ તણો તો નાશ કરશે રેશે જે ધરમાં
સાચે સાચું કહું રાજા મને ક્ષમાય.

રાજા ધિરાજ મેં આ કુંવરીની ગ્રહકુંડળી કરી ખારીક નજરથી
તપાસ્યું તો તેનો જન્મ ધણાજ વિપરીત કાળમાં થયો છે અને તેને
લીધે આ પુત્રીનું મુખ વધારે વખત જોવું એ પણ સાર નથી
એવો મારો મત છે. (જલ્દી સટકી જાય છે.)

(કમળાકુંવરી એકદમ મુર્છામત થાય છે તેને સુદ્ધિમાં લાવીને)

પારસીંહ—પ્રાણપ્રીયા ? તમારી અત્યંત દીલગીરીમાં હું પણ
વિભાગી છું. પરંતુ પરમેશ્વરે આપણને આટલે વર્ષે એક ફળ આ
પ્યું અને તે પણ આવું ત્યારે દૈવ્યની આપણા ઉપર અકૃપા છેજ
એમ સમજી લાચાર થઈ ખમવું જોઈએ.

કમળા કુંવરી—પ્રીય પ્રાણનાથ આપ કહો છો તે તદ્દન ખરું
છે પરંતુ સ્ત્રી જાતનો સ્વભાવિક સ્વભાવજ છે આટલું આટલું દુઃખ
સહન કરતાં જે ફળ પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપરથી માયા કેમ ઉતારી
નંખાય તેને આપણી નજરથી કેમ દૂર કરાય, અરેરે આટલાં વર્ષે
જનુની થવાનો વખત આવ્યો તેનો લાહાવો શું માહારે ન લેવો
દૈવ તું કેમ દૂર થયો. (એમ કહી અશ્રુપાત કરે છે.)

પારસીંહ—સુવદના ? ધીરજ ધર, ધીરજ ધર, પરમેશ્વર વળી
મેહેરબાની કરશે. આ પુત્રીને આપણા પ્રધાનજીને ત્યાંજ રાખવાની
ગોઠવણ કરશું તો મુંઝા મા.

કમળા—જેવી પ્રાણનાથની ઇચ્છા. (સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જે

રથજી રાજાનું શુભે ગ્રહ.

પાત્ર—પારસીંહ રાજા, પુદ્ધિબળ પ્રધાન.

પારસીંહ—પ્રધાનજી !

ત્રોટક જઈ.

નથી કામ તણીએ પુત્રી ખરે, નહીં ધાટ કુંડુંબનો તેજ કરે;

કરવી દૂર તેને નહીજ ઠરી દીલમાં તહીં આજ ધરં જશે,

થઈ સત્વર જા તું પ્રધાન અરે, મુક જન્મલમાં જઈ પુત્રી અરે.

દીલમાં અતિ દાઝ રહીજ ખરી પણ વાત ખરી દુઃખકારી ઠરી;

વહાલા પ્રધાન ? જે આ પુત્રીને આ મહેરમાંજ રહેવા દઈએ

તો કોઇ દીવસ પણ તેનું મુખ જોવા વગર રહેવામન નહિ અને જોવાય ત્યારે તેમાંથી ધણું માહું પરીણામ નીપજ્યા વગર રહેજ નહીં માટે મારો મત એવો છે કે તેને જંગલમાં કોઇ નીર્ભય જગ્યાએ મુકી આવવી પછી જે તેના નશીબમાં લખ્યું હશે તેજ થશે.

બુદ્ધિબળ—માહારાજધીરાજ માહારો પણ એજ મત છે. અને તેને માટે. પીલુની હુમરિ.

આપણો હુકમ માથે ચડાવી જોઉં હું સત્તર પુત્રી તેડાવી; નિર્ભયસ્થાને મુકીશ હાથે ફરી અહીં નહીં આવો કોઇની સાથે. છોડો તમે દીલનીજ ઉદાસી. લખી જે ભવિષ્યમાં તેજ વાત સાચી મહારાજ જે બનવાનું છે તે હમેશાં બનેજ છે માટે આપ તે બાબત જરા પણ સોચ નહીં કરશો હું તેને કોઇ નિર્ભયસ્થાને મુકી આવીશ અને તે વાતની મહારાણીને પણ ખબર નહીં થવા દઉં (સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો

સ્થળ કડવી પાસેનું અરણ્ય

મહમત—ચાલી ચાલીને તો ઘણોજ દુર આવ્યો ગધેડાં પણ હવે થાકી ગયાં લાકડાં અને માટી પણ હારી એકઠી કરી ટાળને લીધે મારૂં દીલ પણ થરથરે છે ચાલને પેલો વડ કરાવ તે નીચે જરા વિહામો તો લઉં.

(વડ તળે જાય છે તેવામાં એક બે દીવસની જન્મેલી છોકરી એક દુસાલામાં લપટાઇ પડી છે સૂર્યનારાયણનાં તેજસ્વી કીરણો જરીના દુશાલા ઉપર પડવાથી ચક્રચક્રટ થઇ રહ્યો છે તેની નજીક જઇ નીહારતો.)

આહાહાહા! પરમેશ્વરની કેવી મેર સેને આવું કુમળું બસું વગડમાં કુણુ લાયું હશે (આસપાસ જુએ છે તો કોઇ આદમી ન જરે નથી પડતું) અરે આટલામાં કોઇ મનખ પણ નથી પણ હવે એ વિસાર તો છોડી દઉં માહારી ઉમર એહીક વરહની થઇ તો પણ મારે કાંઈ છોકરૂં થયું નહીં હાલને એને પણ લઇ જાઉં અને માહારી ઘેર વાળીને આપુ તે રાજી થાય અને આપણે ધ-ડપણમાં હપ થાર એને દીયરી કરીને રાખશું

(એમ કહી ધણીજ જાળવણીથી લઇ જાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ હડમતનું ઘર.

પાત હડમત અને તેની સ્ત્રી.

હડમત—ધરવાળી ! એ ધરવાળી ! ઉઠ. ઉઠ સાંભળ મારી વાત જંગલમાંથી આ કુમળું બાળક મને જડ્યું છે આપણે આજ સુધી કાંઈ સોઝેં બોંકેં થયું નથી આ ગગીને દીયરી કરીને રાખ. શું એને ઉસેરી મોટી કરહું. (એકદમ ખુશીમાં આવી જઈ.)

ત્રીભંગી છંદની ચાલ.

સાંભળહેકે નહીં તું આવી વાત ખુદીની લાવો સહ,
વાંઝીયાનું મેણું ટગહે, સુખ સહ મળહે આજ બહુ;
લાપસી રાંધજે સગા ખવડાવજે, ધી પીરહજે, બહુ બહુ
હીમત ભાઈ તો ખાટલે એસશે, કુઝો ગડમડશે બહુ બહુ

સ્ત્રી—તમે જે વાત કહી તે મને બહુજ ગમી (છોકરીને ખો-
ળામાં લપ્પને) આહાહા ? કેવી રૂપાળી સેને ? હુ તો તમને બોલાવ-
વાને પણ મુંઝાતી હવે તો દીયરીના બાપ કહેવા થાહે.

કુન્ડ—(હાલરડું વાલું પ્યારી મારીને હાલરડું વાલું—એ રાગ.)

આણુંદ અંગ ન માય, સ્વામી આજે આનંદ અંગ ન માય. ટેક.

ધન્ય દિવસ હું આજનો જાણું, ઉરમાં વધ્યો ઉત્સાહ. સ્વામી.

હર્ષનાં આંસુ આવે નયનમાં, પ્રેમ હૃદય પ્રમટાય. સ્વાસી.

આજ અતિશે હર્ષ વધ્યો છે, તેથી મુને સુખ થાય. સ્વામી.

આ બાળકને ક્યાંથી લાવ્યા, કહોને આજ. સ્વામી.

(ખુશી થાય છે.)

હડમત—હમણને ? એ સધળું તો ઠીક પણ તું જાણુશે કે ના એ કોઈ સારા ધરતી સોઝરી હશે વળી આપણે વાંઝીયાં સમજે ને કોઈ આને રડતું હાંમટી હે કે ના તો ફજેતી થહે માટેચાલ જટ-
કર કોઈ બીજો ગામ જઈ રહીયે આ કડલીમાં રહેવાથી હવે ફાયદો નથી.

સ્ત્રી—એ તો ખરું કહ્યું પણ હું તો આ મારી દીયરીનું રૂપ જોઈ ઘેલી થઈ ગઈ સહ, અરરર ! જોને રડેસે તે એને હાલરડું આહ. (છોકરીને બધી ભરતી જાય છે.)

પુણ્ય થયો છે ખેલ સજ્જનો પુણ્ય થયો છે ખેલ—એ ઠગ.

હાલરડું વાલી પ્યારી રે, મારી હાલરડું વાલું;

રે રે નહીં તું કરજે, પ્યારી હીચોળું તનડું. ૧

શાન્ત થઇ તું સુષ્ઠ જાજે, ખુશી દીલ માહારં. ૨

કળ્યા કરીશ તો આઉં આવશે કરડે મ્હો તાહરં. ૩

હડમત—હવે એ લેપ હમણા સોડી દેને જો મહળકું થયું તે
પ્રાગડ વાણું તો જુડા હાલ થાહે, ચાલ હવે કચ્છ દેહમાં જઈ રેહું
સી—હું ક્યાં ના પાડુ સઉં જે લેવું હોય તે લખ આગળ થાઓ.
હડમત—મેં તો બધો સામાન ગધેડા ઉપર નાંખી ગધેડાં
પણ સોંડ્યાંસે લે હેંડ.

[કચ્છ તરફ જાય છે.]

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ ભુજ નગરમાં હડમતનું ઘર.

પાત્ર—રાણકદેવી પછીથી લાખો કુલાણી. કચ્છનો રાજા.

અહાહાં રાણકદેવીની ઉમ્મર તેર વર્ષની થાય છે અને તેણે કોઇ
વિદ્યાન પાસે તે વખતની સાધારણ કેળવણી મેળવી છે તે આ વ-
ખત હડમતની ઘર નજીક નાના બગીચામાં ઉદાસ બેસી છે.

રાણકદેવી—હે દીનબંધુ ! જગતકર્તા હવે માહારં મન તદન
વિવૃદ્ધ થયેલું છે. (બિદાસીમાં.)

(પીયુને તળવનાર વેરી અલંકાર એ દખ.)

પ્રીત રીત કેરું પાન ક્યારે હું કરું;

પ્રીતરે વિનાતું ધીક જીવવું ખરું,

નથી કીધું પરસ્પર પ્રીતિતું રે પાન,

છેરે જન જન નહીં પશુ રે સમાન.

કોની સાથે કેવી પ્રીત મારેરે થશે,

અપ્રીતિ વાળાથી માહારં સુખરે જશે.

રામ રસ મિષ્ટ રસમાં રે રસ એક,

ખાધા રે થકી રે વધે આનંદ વિશેક.

પ્રીત રીત મારે નવ રસ તો વશે.

કહો ત્યારે તેથી કેવો આનંદ થશે;

મુજરે નસીબમાં શું માંડયું રે હશે.

મીલાપ મારેરે કેવા જનથી થશે.

પ્રીત રીતમાં રે ભયભીત હું બમું,

અપ્રીતવાળાથી પરણી પૃથ્વીમાં સમું.

અરે નિરંજન નીરાકાર અદ્વૈત પ્રભુ ! તારી મહન મતી છે
 અરે ! હું કોની દીકરી ? અને ક્યાં માહારા ખરા માત પિત્ર
 કાણુ હશે શું સ્થિતી ભોગવતાં હશે ? અરેરે ! જોતાં જોતાંમાં મા-
 હારી ઉમર તેર વરસની થેષ ચુકી કામાગ્નિથી દેહમાં પ્રજ્વલિત
 થયેલો દાહ જોલવવીને તેં કેને નીરમાણુ કર્યો છે ? અરે મને આ
 કુંભાર કાણુ : જાણે ક્યાં નાંખશે મને રાત દિવસ ક્યાંય પશુ સુખ
 થતુ નથી માહાર જોખન ઉનાળાની રૂતમાં ખાયકાળ વખતે ખીલેલી
 મોખરાની કળીની હરીફાઇ છે અરે દૈવ દૈવ ? આ કરતાં મરણ
 હજાર દરજ્જે ઉચીત છે અરે પ્રીતમ વિનાની પત્નિ તે પત્નિ નહી
 પશુ પશુ સમાન સમજવી હાય ! જે પ્રીત રીતમાં બયબીત નથી
 થયું તેને ધીકાર છે.

એટલામાં લાખોડુલાણી કચ્છનો માહારાજ અચાનક પ્રવેશ
 કરી ગુપ્ત પોતે આરાધ યાય છે.)

લાખોડુલાણી—આહા ! ! કેવી સુંદર સ્ત્રી છે ! ! !

(એક તરફ રહીને)

ધરસેં ઈહાં કોન ખુદાકે લીયે લીયા મુજક-એ રાહ.

કેવી સુંદર દીસે છે ખેડી પ્રીયા આજ અહીં,

લાગ્યું મન એહથી છુટે તે કદી નહી;

હા, મારી આંખ તેણે ચીત માંડે ચોરી લીધું,

ધણી ખુશીથી મુને તેમનુંજ પાન દીધું,

ખરે ખર આ સ્ત્રી સાથેજમાં સુધી સંબંધ નથી કર્યો તેને
 ધીકાર છે.

વેરાડી જોગીયો.

વરવાંતી મુને હામ છે આ સુંદર પ્રીઆની સાથ;

તેથી આનંદ તો થશે, પાણી ગ્રહુ હું હાથ.

ચંદ્રમુખી કામ કદળી હમેશ રહેવા પાસ;

પ્રભુને હું વિનતી કરું, પુરજો માહારી આજ,

જમ કહું એના તાતને, જલદી કરે લગન;

લગનમાં જો વીધન તો, કરું હું નોકંદન.

આ પૃથ્વી પટની અંદર ખરેખર આ સ્ત્રી વગર જીવવું તે નીરર્થક છે

બનઝારા.

નથી કરી આ નારી મારી, થઈ જાંડગી મારી આકારી;

પ્રીત જગતમાં જરે કેવાયે તે તો આ નારીથી થાયે
તો ખરેખરી દીલદારી નથી, કરી આ નારી મારી;
આ પૃથ્વી ઉપર પરણેા નારી રતનજ નયને નીરખેા;
નહીં ચીજ ખીજ સુખકારી, નથી કરી આ નારી મારી,
હાય ગુસ્સામાં ભરપુર, બલે નીશ્ચામાં ચક્રચુર;
સુખળું જાય દીકાની પ્યારી નથી કરી આ નારી મારી. ૨

પ્રીત રીતમાં મરવું આજે, તેતો આ નારીને કાજે;
ખોઈ જીંદગી માહારી, સારી નથી કરી આ નારી મારી. ૪

અરે મેં એક વખત વિદ્યાનના મ્હોથી એક શ્લોક સાંભળ્યો
છે તેનો પણ અર્થ એવો છે કે,

સોરઠની ગઝલ

નથી પદમણી જેના ઘર વિશે, ધિકાર છે તે જનને;
કરે નહીં તે સુખમાં, પ્રીયા બાળે છે તનને.

વિના વિદવાન સમાજ જાણે, રજની વીના ચંદ્રની;
પુરુષાર્થ વિના પુરુષ જે છે, સેજ વિના કામની. ૨

અને એટલાજ ખાતર આ મહાનકાર્ય સિદ્ધ થવા હું ધધર
સ્તુતિ કરી લઉં.

હુમરી

[કુદરતના કરનાર ખલકના સ્વામી એ હમ.]

જોડીને હાથ નામ ને શીષ જગતના ધીશ.

કરજે કરણા તું દેવ ખલકના ધધ,

થઈ ધધ માહારી આજ નારીને કાજ.

કરી કૃપા પ્રભુ તું રાખે મારી લાજ,

ધારે જન કદી જે મન થવાતું થાયે,

તુજ કૃપા વિના હે નાથ સર્વ સુખ જાયે,

દધ સુખ હમેશાં સાર દુઃખ હરીશ.

માટે તું સાચા પાય પ્રડીશ. ૨

વળી તેની સાથે મારી કુળદેવી આશાપુરીનું પણ સ્તવન કરી લઉં

કદ્યાણુની ગઝલ.

(પુણ્ય થયો છે ખેલ સજ્જનો પુણ્ય થયો છે ખેલ—એ રામ)

જગત જનુન માતા આશાપુરી, જગત જનુન માતા;

મન તણિ તું આજ્ઞા કરજે વરવાને કાન્તા. ૧

લાખો કુલાણિ વીનતી કરે છે. કરજે સુખજ્ઞાન્તી ૨

ચાલ હવે હું આ સુંદરિના બાપ પાસે જઈ તેની માગણી કરું

અને મને ખાત્રજ છે કે, તે કયુલ રાખશેજ કારણ કે માહારી રેયત છે માટે હું તેને જામ, દામ દંડ, અને બેદથી સમજાવી માહારી કાર્ય પરિપુર્ણ કરીશ.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—હડમતનું ઘર.

પાત્ર—હડમત તેની સ્ત્રી, અને લાખોડુલાણી.

હડમત—ધેરવાળી આજે એકદમ દરબાર સાહેબ એકલા આપણે ત્યાં આવે છે તેનું શું કારણ હશે ?

સ્ત્રી—કેમ ખબર પડે (લાખા કુલાણી આવે છે તેને.)

હડમત—દરબાર સાયબ ? પાધારો, આજતો તમે આપનાં ઘર પાવન કર્યા માહારે પોતાને તમારે ઘેર પધારવું જોઈએ તેને બદલે તમે આવ્યા.

લાખો કુલાણી—હા ? હડમત તારૂં આજે મારે એક કામ છે અને મને ખાત્રી છે કે, તે તું પાર પાડીશજ, અરે ? મારા જોવે આ કચ્છ દેશનો મહિપતી તે પૃથ્વીની અંદર ખીળે કથો જોગો છે અને જ્યારે તે મારો જમાત થવા ઇચ્છા રાખે ત્યારે બેચક તારા બાગ્યનો સુર્યોદય થઈ ચુક્યો એમ સમજી ખચીત તારે યાદ રાખવા નું છે કે, જો તું આ કામમાં વિઘ્ન લાવશે તો તારૂં અને તારી સ્ત્રીનું ઘાણીમાં ઘલાવી તેજ કઢાવીશ, હડમત નીચે જોઈ એક પણ જીવંત જોત્યા વગર બેસી રહે છે;) અરે નહીં નહીં મને ખાત્રીજ છે કે, તું એમ નહીંજ કરે અને ખચીત તેથીજ તું આ કચ્છ દેશનો પ્રધાન થઈશ. જો હાલતો હું જાઉં છું. અને તું આ બાબતનો હંડો વિચાર કરજો હાલે પછી હું તારી મુલાકાત લઈશ એમ દહીને જાણ છે.

હડમત—(તેની સ્ત્રીને) સાંભળ્યું કે, સિંધ છોડી આંહી આવ્યા તો આંહી પણ આ પાપ નડયું આપણે રાણકને આવડી મ્હોટી પાળી પોષીને કરી તે શકત આપણી નાતમાં આપણો સંબંધ જોડવા માટે તે આ રાજાને કેમ દેવાય ? નાત આપણને ગંધેડે ચડાવે કે નહીં માટે માહારી વિચાર છે કે, જેમ સિંધ છોડયું તેમ આ કચ્છ છોડી સોરઠમાં જઈ રહીએ, તે પણ નજીક છે.

સ્ત્રી—જેમ તમારી મરજી,

(આંહીથી સો ચાલી સૌરાષ્ટ્રમાં જઈ દુર્ગ નજીકના મળેવડી ગામમાં આવી રહે છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ મજેવડીના ચોરો.

પાત્ર—હડમત, જીવો પટેલ, રામદાસ બાવો અને ગીરધરદાસ સિદ્ધરાજનો દસોદી બાટ.

(સિદ્ધરાજે પોતાના દસોદી બાટને પોતાના ચોગ્ગ કાષ્ઠ અનુ-પમ કન્યારૂપી રત્ન ખોળવા મોકલ્યો છે તેના સાંભળવામાં રાણક-દેવીની તારીફ આવતાં મજેવડી આવેલ છે.)

ગીરધર—બાવાજી ! રામ રામ છે.

રામદાસ—જે નરસિંહ.

ગીરધરદાસ—(જીવો પટેલ બેઠા બેઠા બીંડીની પરાર મુકે છે તેને) પટેલ રામ રામ,

જીવો—રામ બા રામ ! આજ તો આણીગમ આવવું થયું.

ગીરધર—હા બાપ ! તમારા જેવું કામ કામ છે અને તે એજ કે તમારા ગામમાં જે હડમત કુંભાર છે તેની છોકરીનાં લગ્ન ગુજરાતના મહિપતી મહારાજ સિદ્ધરાજ સાથે કરવાનાં છે, આ કામમાં તમારે તેમજ બાવાજીએ પુરતી મદદ દેવી જોશે કારણ તે વખતે તેમ નથી, અને આ કાર્ય સરળ થયું તો તમારા હુઃખ દુર થઈ જશે; નહીં તો પાયમાલ થશે કેમ ખરું કે ?

જીવો—બહુ હાર્ ? બા ? બહુ હાર્ એમાં શું ? એમ ક્યાં મા-હારાજ શ્રી બાપ સમજે (એમ કહી હડમતને તેડી આવે છે.)

હડમત—રામ રામ બા રામ રામ.

ગીરધર—આવો હડમતબાઈ આવો ! બહા મેં સાંભળ્યું છે કે, તમારી દીકરી તેર ચૌદેક વરસની થઈ તો પણ તેની સગાઈ કરી નથી તેથી કાંઈ ગોઠવણ કરી કે નહીં.

હડમત—હા મહારાજ ! મારો પણ વીચાર ધણા દીવસ થયા થયા કરશે અને નાતરુ પણ ઘોતું સઉ પણ ધર વર બરાબર મન ગમતું મળતું નથી અમારિનાતના મોબીદારા ખોદડા જીનાગઢવળાથ વજેરમાં ધુ અને સંદેશો પણ કહાળ્યો સેતો કાંઈ સારો વરઅમારો ધંધો સારો જણતો હશે એટલે નાંખીનાં સે, અપણિમાં સે, હાડલાસે ગોળા સે, એપું હાર્ જણતો હશે તેને પરણ્યાવિ દર્શક.

જીવો—અરે મુરખ ! એમાં તે તારું શું વળ્યું ? આ ગીરધર બાપને કેને તે ક્યાંક લાકડે માંકડું વળખાવી દેશે.

રામકાસ—અરે ગુરાનરી રંડી તેરે નાત જાતકા ક્યા કામહે તેરી એસી અપ્સરા જેસી બેટીકું કોષ ધંદ્ર જેસા આદમસે લગા કે શીર રામજી કે આસરે મોજ ઉડાધયે.

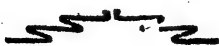
હડમત—ના બાવાજી ? અમારે એવા જોધએ મેંતો કચ્છમે લાખાપુલાણીને પણ ના પાડી હે મેંતો કોષ ગરીબ કુંબાર સાથે પરણાઈગા.

ગીરધર—અરે મુખ ? હું જે હું કહું હું તે ધ્યાન દધ સાંભળ બેઅકલ ! જુત જેવી તારી નાત તેમાં તારી અપ્સરા સરખી દીકરી નાંખી શું તેનો તું નિસાસો લેવા માગે છે ? શું તે માટી ખોદવા યોગ્ય છે ને શું તે તડકો ટાઢ વેઠવા અને મજુરી કરવા યોગ્ય છે અરે કદી કદીજ નહીં, તું તેને કાયાનો કડકો સમજી થોડી કીંમતે વેચી નાંખવા ધારે છે પણ અરે કમ અકલ ! તું જરા વીચાર કર કે તું એ રતને સારી યોજનાથી વેચીશ તો નીહાલ થઇશ અરે એવા મજુરી વગેરેના અયોગ્ય બોજમાં નાંખી શું તુએ કુમળા પુલને કરમાવી નાંખવા ચાહે છે ! જરા વિચાર કર વિચાર કર એ મધેડાના ચારનાર ! એ નાણુકવેલી ઉલટી લયકાષ વધારે બારથી તુટી જશે તું જરા ખ્યાલ કર ? આખા ગામમાં તો શું બલકે આખી પૃથ્વીમાં તેના જેવું રંગમાં કે શરીરના ધાટમાં મુખની સુવાસમાં કે ગળાના રાગમાં વાણીની મીઠાશમાં કે આંખના તેજમાં લલાટના ચળકાટમાં ને ચહેરાની કાન્નિમાં બીજુ કયું પદમણી રૂપી રતન જોયું છે ! યા સાંભળ્યું છે ! ખરેખર એ દેવી સ્વરૂપ છે, તેને તેનીજ યોગ્ય ધંદ્રસમાન પતિ જોણી આપ્ય વળી તું ખાત્રીથી માનજે કે તેના યોગ્ય સિદ્ધરાજ ન્યસિંહ સિવાય કોષ દુનીયામાં નથી માટે તેની સાથે લગન કર નહીતર નહી સમજજે કે તું ધણે હેરાન થઇશ. હું પણ તેજ મહારાજ બહાદુરનો હસોદી છઉં અને તેના મોકલવાથીજ તાહારી પાસે આ બો તેમ અહીંઆથી નાશી જશે પણ એમાં તું મ્હોટી જીલ કરે છે. તું કદી પાતાળમાં પેશીશ ને ત્યાંથી આકાશમાં જઇશ તો ત્યાંથી મતલબ દુકામાં જ્યાં જ્યાં વાયુંતું સંચરવું છે ત્યાંથી તુને મહારાજ બાહાદુરના ગુપ્ત દુલો પકડી કાર કરશે માટે બહો યધ માન્ય અને અમને ગોળ ખવરાવ્ય કે જેથી મહારાજ બહાદુરના સસરાનું મ્હોટું માન દધ બોલાવીએ.

હડમત—(હસ્તે ચહેરે) બહુ હાર જેમ તમારી મરજી સ્થો બા ત્યારે આવ જોળ.

—વાહ વાહ ધન્ય છે ? હડમત ? ધન્ય છે હવે અમે
રજા લખશું અને થોડા દીવસમાં માહારાજ સહીત આવશું (સર્વજનમહે)

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ—ભુજી દુર્ગમાં માહારાજ રાખેંગારની કચેરી.

પાત્ર—રાખેંગાર, પ્રધાન, સેનાપતિ, ચોપદાર.

ચોપદાર—ધણી ખમા, રાખેંગાર માહારાજ ?

પ્રધાન—સરકાર ? વંદન કરું છઉં.

રાખેંગાર—પ્રધાનજી આશીર્વાદ.

સેનાપતી—માહારાજ ? નમન કરું છઉં.

રાખેંગાર—સેનાપતી ! કસ્યાણુ માહારા વહાલા પ્રધાન. મને
આ વખતે બોલવાને ધણીજ ખુશી પેદા થાયછે કેમકે મારા પીતરાય
નવ ધણે માહારા તમામ બાધઓ કરતાં વધારે હાયક ગણી તખ્તનજીન
કર્યો છે આ સૌરાષ્ટ્ર પહાડી મુલકમાં દુષ્ટ પાહાડી લુટારાઓએ માહારી
કષ્ટપતને વખતો વખત પીડી અતિશય દુઃખ આપ્યું છે પરંતુ હવે તે
લોકોનું સત્યાનાશ કરવાને સત્વર ઉપાયો કામે લગાડવા જોઈએ,

પ્રધાન—પ્રથવીપતી આપનું કહેવું મથાર્થ છે, માળવા ઉપર
સ્નેહ મેળવી જે લશ્કર આવ્યું છે તેને પુરતું જનામ આપ નામદારના
હુકમથી આપ્યું છે તેજ લશ્કરને દુષ્ટ બળવાખોરોને પારવત કરવાને
મોકલવાની અગત્ય છે એમ હું માહારો આધીન મત આપ નામ-
દારને નિવેદન કરું છઉં.

સેનાપતી—હા ? શું હજી તે દુષ્ટ બળવાખોરો આ પૃથ્વીપટની
અંદર જીવતા છે ? માહારાજધીરાજ આ એક નોકરી તો અમને
સોંપવી જોઈએ અને એકદમ આજ્ઞા આપો કે તેનો હું સત્વર નાશકરું

ખેંગાર—સખુર ? માહારા શુરવીર સેનાપતી ! એટલી બધી
હતાવળ કરવાની કશું જરૂર નથી. કારણ તે લોકો હાલ ગીરનારના
મેટા જંગલમાં ચોમાસાના સખળને લીધે બરાબ્ર બેઠા છે તે જ્યારે
શીયાળામાં બાહાર નીકળશે ત્યારે તેનો નાશ કરવો ધણો સહેલ
વધ પડશે કેમ પ્રધાનજી

પ્રધાન—માહારાજનું કહેવું મથાવ છે.

(રાહજેઘાર ચોપદાર સામી નજર કરે છે.)

ચોપદાર—કચેરી બરખાસ્ત મહેરબાન સલામ

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—એક અરણ્ય.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ અશ્વપાળ અને પછી ગીરધર ભાટ.

સિદ્ધરાજ—પ્રારા અશ્વપાળ ! આજે આપણને આ હરણી આટલે બધે દુર ધસડી લાવી છે પણ અંતે આપણે તેને મારવામાં ફતેહ પામ્યા છઇએ.

અશ્વપાળ—મહારાજ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ હવે આ બંને અશ્વો ધણાજ થાકવાથી હાફે છે તેને આ વૃક્ષ નીચે બાંધી જરા આરામ લઇએ. (જાડ નીચે બેસે છે.)

ગીરધર—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજાધિરાજ ! પૃથ્વીપાળ ! અન્નદાતા ! પ્રાણરક્ષક ! કૃપાનિધિ ! સિદ્ધરાજ જન્મસિંહ ! બાહાદુરનું રાજ્ય અમર તપો.

સિદ્ધરાજ—આવો આવો ગીરધરભાઇ ! શું કરી આવ્યા.

ગીરધર—વળા એમાં તે કાંઇ પુછવું હોય; સાંભળો અન્નદાતા પીંગળ વિરૂદ્ધ જુની શેલી પ્રમાણે કવિત બોલે છે.)

મનહર છંદની ચાલ

ધારી ધારી દીઠી નારી, નથી કહેવા શકતી મારી,

શીષ પર શીષ નાગ, વેણીને લટકે લાગ.

જેમ જુમ જમ સાજ, બમર તો ભાગે છે;

કેસરી કટાક્ષ વાળી, રમતીતી એક બાળી,
બમરો રસાળ કાળી, આંખ અણ્ણીયાળી છે.

માલ છે મુલાખી લાલ, હોડ છે પરવાળા લાલ,
શ્વેત દંત જીભ લાલ, મુખ ચંદ્ર વાળી છે.

કંચન લતાના માંહે, પગો દીસે છે ત્યાંહે;

જેમ જેમ દીલ માંહે, મુર્છીત થાય છે.

કેશરીની ચ એની, કેશરીની કેડ એની;

હીરણ્ણીની આંખ એવી, હીરણ્ણાક્ષી યાળી છે.

જેમ મેં નીહાળી નારી, નથી જોડ તેની બાળ;

એક આપ સાર ખાલી, લમ એનાં લાભો છડ,

સિદ્ધરાજ—વાહ વાહ ! પરંતુ જેનાં તમે આટલાં બધાં વ-

ખાણ કરીછો તે કાની દીકરી! ક્યાં રહેછે? અને કેવી નાતેછે? તે તો કહો ?

ગીરધર—(માથું હલાવી) મહારાજ ! જુનાગઢ નજીક એક મળેવડી ગામ તેમાં એક હડમતીયો કરી કુંભાર છે તેને ત્યાં તે છોકરી ઉછરે છે.

સિદ્ધરાજ—હા ! શું એક ગામડાનો રહેનાર ગધેડાનો ચારનાર તેને ઘેર સિદ્ધરાજ બાહાદુરનાં માગાં ? માટીનાં ચપણ કરતાં શીખેલ છોકરી શું રાણીપણું કરવાને યોગ્ય ! અરે નહીં નહીં. અરે હજારવાર નહીં જો તમે ભાટમાં અકલ હોય તો બીખ શા માટે માગો.

સોરઠો.

ગીરધર—આંગળ આંબો મોરીઓ, સાલ પઢી ઘરવાર.

દેવે ઝપાય દેયઢી, નહીં જાત કુંભાર.

ગીરધર—પૃથ્વીનાથ ! ક્ષમા કરો. મેં જે કહ્યું છે તે વિચારીનેજ કહ્યુંછે એમાં ખીલકુલ ભુલ નથી ખાધી એમ નક્કી સમજો તે કદી કુંભારને ઘેર ઉછરે છે તેથી તે કુંભારની છોકરીજ છે એમ કેમ મનાય ? મેં સધળા બાળતોનો તપાસ કર્યો છે તે કડલીનગરના પાર રાજની છોકરી છે શ્રીકૃષ્ણ જાંબુવતીનો અનિરધ બાણાસુર રાક્ષસની પુત્રીને બાહાદુર બીમ હડીયાને અને એવા હજારો દાખલા આ શા-અમાંથી મળી આવશે કે નીચા કુળમાંથી પુત્રી લેવાને કંઈજ હરકત નથી મહારાજ રત્ન તો કાઢવમાંજ પેદા થાય છે.

સિદ્ધરાજ—એમછે ! ત્યારે તો ઘણુંજ સાઈ ચાલો ત્યારે આ પછે ધર તરફ જઈએ અને લગ્નની તમામ સામગ્રી તૈયાર કરાવીએ (સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૧ મો

સ્થળ—મળેવડી અને જુનાગઢ વચ્ચેનો ભવ્ય ભાગ.

પાત્ર—રાહબેંગાર અને રાણકદેવી.

રાણકદેવી—(આજ સ્યામ મોહીનીકો બૌસુરી બજાઇ સ્યામ) એ ઢળ બામ આજ સારી છે નીહાળતાં જરેજરો.

ચડી છે વેલ તો ખરી, પ્રીતમથી હસી હસી.

ગુલાબ પાસ મોગરો ગુલાલ લાલ ગુલછડી,

કેતકીને માલતીજ, બાળે પ્રીત રીતથી.

લપટાઇ છે ચંબેલી આજ, પ્રીતમથીજ પ્રીતથી;

મન મારું તે થકી બળે છે વિરહ રીતથી. ૪

અમથીયા વેલ તો પ્યારથી મળે પડી;

પ્રિતમ મુજને ક્યાં મળે રહુંજ એવી રીતથી. ૪

હા! પ્રભુ ! કહેવત છે કે જોવો વિચાર તેવોજ ઉચ્ચાર મહારા
મનમાં રાત્રિ દીન પ્રીતિનો અંકુર સુરામમાન થતો જાય છે અને
તેનેજ લીધે આ વૃક્ષોને પણ હું કામ અને રતીની માફક નીલાણું
છળું આહાહા ! ફીંડી

આ વન વિષે સર્વને છે સુખ કદી પક્ષી નહી પામતા હોય દુઃખ
ધન્ય ધન્ય એની જનેતાની કુખ. આ વન

સળોડ કળી સર્વ પ્રીત આપે, મધુર વચનથકી પ્યારે વૃદ્ધિ દાપે;

સહુ સાથ વસી માયા બહુ રાપે, આ વન

સહુ દંપતીની પ્રીત બહુ બારે મળી પત્નીથીજ વૃક્ષ ઉમાં દારે;

એવો વખત બતાવો પ્રભુ ક્યારે- આ વન.

આહાહા હે દીનખંધુ ! ! ! શું હું આ નાના વૃક્ષો કરતાં પણ
હીણબાગ્ય ! ! શું આ લતાઓ માહારી મશ્કરી કરેછે ! કરો બહેનો !
કરો તમારો પણ વખત છે પણ નાના તેઓ નીચી નમી માહારા
દુઃખમાં ભાગ લે છે અરે આ પણ આ સુર ક્યાંથી આવે છે.

(ઝાડને ઓઠે રહી સાંભળે છે)

રાહુખેંગાર—(એક ઝાડની વાંસે સંતપ્ત રહી સમયમાં આવેછે.)

રાહુખેંગાર—

સોરઠની ગજલ.

(દુખ્યો આજ્ઞતાપ વિલાપમાં—એ રામ.)

રૂપ કેવું છે આ ત્રિયાતર્ણુ જણે કામ પ્રિય આવી ખરે;

નહીં દીઠી આવી કે ભામની. મુજ નેત્રથી આ ભૂમીપરે ટેક.

મુખ દાખવી મારૂ મન હર્ષુ કામણુગારીએ તો કામણુ કર્યું;

હાય શું કરું હવે ઓ પ્રભુ, નહીં કાળ સુઝે મને અરે રૂપ.

ફેંટી બાણુ કટાક્ષનું, એણે વિંધ્યુ હૃદય માહરું,

હૃદય હાથ રહેતું નથી હવે, પાપી કામ દુઃખી મુને કરે. રૂપ.

(ખુશ રહો સનમજા મોરાળી હાતા બોલી—એ દખ.)

કાયલ શુર ભાગે દીલને આનંદકારી,

જેમ પ્રિય પુકારે કાન્ત બની બતખારી;

એ રતી રંભા કે ઉરવશી આવી આંહી,

કે મુજ દીલ કરવા કાન્ત અપ્સરા આવી.

ઓ કામળ કમળ તું વાસ પસારે તારી,

આ ભર ભરે છે તુજપર વારી વારી.

રાણકદેવી—અહા ! શું સુંદર સમસ્યા મને કેવી રીતે સમજાવે છે ? પણ એકદમ નામ લેવું એ કરતાં હું પણ તેને સમસ્યામાં જ સમજાવું એ ઉચિત છે.

(ઉપરનીજ ઠમ.)

ઓ ભર ભરે છે જ્ઞાને મધુવન છોડી,

આ પુષ્પ ખીલ્યાં છે આવ જલ્દી તું દોડી;

નવરંગીત પુષ્પે એણે ફરીને દોડી,

અંખેલી ચિતમાં આહો ફરે મન ગેલી.

તુજ રૂપ ગુણને નામ જણાવે પ્યારા,

રે દષ્ટ દર્શનનો લાભ મેળવ મન મારા.

રાહખેંગાર—અહા ! મનને આનંદમાં લીન કરી નાંખનાર કેવા સુંદર ! શું શું. ખુબીદાર જવાબ ! ! ચાલ ચાલ ભડે ભડે નહીં નહીં એમ સાહસ કરવામાં માલ નહીં, હવે હું ખુલ્લી રીતે મહાર્જી નામ કામ જણાવું.

ખિહાગની ગઝલ.

માનુની તું માન મારું વચન આ નીરધાર,

સૌરાષ્ટ્રનો પતિજ હું નામ રાહખેંગાર. ૧

ભાન શુભી ભામની કેમ વનમાં ફરે,

ઉદાસ દિલ તારું કો પૃથ્વીમાં ફરે, ૨

છે રીસ થી તુજ દીલ વિશે જણાવને મુને,

કેમ આંહી એકલી કેમ દેહને દમે. ૩

(સૌરાષ્ટ્રના મહિપતિનુ અચાનક નામે સાંભળતાં રાણકદેવી મુર્ચ્છિત થઈ પડે છે, ગુપ્ત રહેલ રાહખેંગાર બાહાર આવી તેને જાગૃત કરી સંતાપી જાય છે, ખેમાન હાલતમાં રાણકદેવી શોચ કરે છે.)

રાણકદેવી—અરેરે ! માહારા શરીરને અચાનક આ શું થયું ? અરે હું જાગૃત છઉં કે સ્વપ્નાવસ્થા ભોગવું છું.]

અરે પ્રભુ મહારી આ શી ગતી] અરેરે જે જે હું સાંભળું છઉં તે ખરું છે કે ખાલી બલ્યકાર ? મદન યુક્ત તને ભમાવે છે ! હે દીનમધુ ! (નીચાસ નાંખે છે.)

સૌરાષ્ટ્રની ગઝલ.

[મદમત ભોચન ડાલતો અભિ જણ્ય કામધ આવતો એ ઠમ)
કેમ ભાન શુભી હું મારા દેહનુ મુજ શુદ્ધ શુદ્ધ કયાં ગઈ,

જોઈશું સ્વપ્ન કે સાચું કું અને નિસ્તેજ મુખે કેમ થઈ,
 ગાળે છે પ્રેમ જોરથી, કે કામ જોડે કાપથી;
 મુજ મન જોઈ જાય છે, પ્રિયમ તથાજ વિયોગથી.
 જો નાથ આવી મળો તમે દીલ જ્ઞાન્ત કરવા મુજ કને;
 દર્શનની આતુર કું હવે દાસી સંભાળે આપને.
 (એટલામાં રાહજેંગાર આવ છે તેને પ્રેમાલિંગન કરીને.)

ઉપરની હથ.

જગમાં દીકા જન તો થયા, પણ તમ સમે એકે નથી;
 મનમાં સદા સમજી બહુ પણ આ સમે લાચાર થઈ.
 દુનીયાની વીશે દીલદાર જો જો મોંઘી વસ્તુ પ્રેમ છે;
 તમ કામથી તે ખરીદવા મુજ મનમાં દહ એમ છે. ૨
 મમ સુખ માટે દુઃખ તેમને આપું કેમ અધીપતી,
 કોડી તથા કારણ વીશે નવ રત્ન હલો મહીપતી. ૩

પ્રાણપતિ ? (મનમાં) અને આ શું જોણું છઉં ? કેવું કામે
 જાહસકર્મ ! (ચાસન) મહારાજ ! આપની યોગ્ય મેં કોઈ પણ
 પુરુષ આ પૃથ્વીમાં જોયો નથી. આપનો પ્રીતરૂપી તું તું કામની-
 મોનાં કામજ હલ્ય માંધવાને માટે પુરતો છે પરંતુ આપનો અમુલ્ય
 દેહ આ કીંકરીની જોખમથી દેહ માટે ગુમાવવા યોગ્ય નથી.

રાહજેંગાર—પણ કુમારિકા !

ઉપરનીજ હથ.

પ્રેમી જીવે જો પ્રેમી બાળ, પ્રેમને તો ધીક;
 તેથી જગતમાં પાણી પમની, પ્રીતડી તો ઠીક છે. ૧
 જો જાય મહાઈ રાજ આજ, તમામ તો કું નવ ડર;
 ગીરનાર કરગ બહાર છે, તૈયાર તવમાં કેમ કર. ૨
 રાક્ષસ મનુષ્ય દેવ છે, કે જીવ છે જુમી વીશે;
 ખેંગાર ચડશે રણ વીશે, કાણ જગતમાં જીતી જશે. ૩

એવો કયો પુરુષ આ પૃથ્વીની અંદર જન્મેલો છે કે આ બહાદુર
 રાહજેંગારને ડરાવે ! કુમારિકા ? તું નિર્ભય રહે એમ કહી જોલે છે.

રાહજેંગાર— અશામોઠી.

સુરતી અજબ છે તારી, પ્રિયા મારી સુરતી અજબ તારી ટેક.
 અજંત અજીત નયન હરે મન, મારી નેન કટારી. પ્રિયા.
 આનંદ ઘરમાં પ્રમટે અતીસે, કસીસમ વદન નીકાળા. પ્રિયા.
 આલ ચતુરા હંસની માફક કુમ કુમ ટીક છે સારી. પ્રિયા.
 અજંદ મધુરા મુખે વદીને મોહ જમાવે તું પ્યારી. પ્રિયા.

સ્ત્રીની તુલ્યે રૂપ દેખીને મનમથ વ્યાપે બારી. ત્રિયા.

રાણકદેવી—મહારાજ ! કોય નહિ પણ ગુજરાતનો મહિપતિ સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

(એટલામાં એક ભયંકર અવાજ થાય છે કે તુરતજ રાહખેંગાર સ્વાર થઇ સટકી જાય છે રાણકદેવી શોચ કરે છે.)

સીયાનો કબરો.

પ્રીતમ મહારા નાસી ગયા થું પ્રીત કરો કાં મુજને છોડી,
રેહેમ ન આવી દાસી ઉપર, ખ્હાની સાથ ગયા તે દોડી;
વાત પરસ્પર પ્રીતની જમી, મુકી ગયા કેમ પ્યારા સ્વામી,
કહેતી હતી હું મહારા મનની, આગ ઓલવવા કાજ હું તનની.
કુડે નસીએ કુડું થાયે, પ્રાણ રત્ન કાં નાશી જાયે,
પ્રીત રહીત સિદ્ધરાજથી વરવું, નકી કર્યું મે તેથી મરવું.

હે દયા સાગર ! હે દિનકર ! મેં તારી સમક્ષ મહારાજ રાહ-
ખેંગારને મહારા પ્રાણપતી પ્રદરશક કર્યા છે હે જગત બધું ? તું એ
કાંય માં મને સાક્ષ્યુત રહેજો.

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ—જીર્ણદુર્ગમાં રાહખેંગારનું વીચાર ભુવન.

પાત્ર—રાહખેંગાર. દેશજી—રાહખેંગારનો ભાણેજ, પ્રધાન.

દેશજી—મામા આપણા આ ઇંદ્રપુરી સમ ઓપતા પતન
દુર્ગમાં પદમણી રૂપી રત્ન જ્યાં સુધી નથી ત્યાં સુધી તે એક ખરે-
ખર જીવ રહિત લાગે છે હાલજ મારા જોવામાં એક રમ્યરમણી
આવી છે કે તેનું સ્વરૂપ જોતાંજ આપને ખાત્રી થશે કે તે ખરે-
ખર દેવી સ્વરૂપ છે, વળી તે કાંઇ દુર નથી આપણા મજેવડી
ગામમાં રહે છે.

રાહખેંગાર—ખરોખર દેશજી ! મેં પણ તે સુંદરીનેજ આજ
જોઇ છે અડચણ માત્ર એટલીજ કે એ કુંવરીના લગ્ન સિદ્ધરાજથી
થવાનાં નકી થઇ ચુક્યાં છે, કેમ પ્રધાનજી ! આપનો થું વિચાર છે.

પ્રધાન—ભાઇ દેશજી ! તું રૂપનાં આટલાં બધાં વખાણ કરે
છે તે કદાચ ખરી વાત હશે પણ તે ઇંદ્રવયણના રજને ખરીદવામાં
કાંઇ માલ નથી, વળી સાપના રજ ઉપર મણી, વાધની મુઝના
વાળ, સિંહને કુલે મધ, એ લેવા જતાં પરિણામે અશુભ છે, કહી
એક વખત ફતેહ પામ્યા તેથી વખતો વખત ફતેહ પામશું એમ

સમજવું નહિ જાય તે જાણેજ માટે મારો વિચાર નથી કદી મહારાજની મરજી હશે તો બીજી કન્યાની ક્યાં ખોટ છે.

દેશજી—કાકા ? એતો એવડો ક્યાંથી મોટો ઘણ આજો શું એ ક્ષત્રી છે અને બીજા વાણીયા છે ? શું એ સિંહ છે અને બીજા સાંપર છે ? શું એ રાજા છે અને અમે રાંક છીએ ! અલખત એને ચાહીને ન છોડત પણ આપણા રાજ્યમાંથી કન્યાઓ રત્ન ઘણ જાય એ આપણે થોડું શ્રમ બરેલું છે ! મામાએ તેનું નાક કાપ્યું છે શહેરનો દરવાજો તોડ્યો છે એ શું વેર નથી કર્યું ? માટેએસક તેને તો બેઠીજ લાવવી આપ બુદ્ધિ માણસ તેમાં શું સમજે સાઠે બુદ્ધિ નાસે છે

રાહુખેંગાર—બરોબર બાણેજ દેશજી ? હું પણ તમારા મત નેજ મળતો છઉં એ તો મહારો કયો દુસ્મન માહારા પ્રિય પિતાનું અપમાન કરનાર દુષ્ટ છે એ પણ જાણશે કે હજી ક્ષત્રી ખચ્યા દુનિયામાં છે એને રજુ પડવું છે માહારા વિજયી દેવતાઈ કીલા આખર સહાય છે હા ક્ષત્રી ખચ્યા જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં નામ નહી કાઢે હો જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં આયુષ પુરું નહી કરે યુદ્ધમાં અમર નહી થાય ત્યારે જમીને શું કરશે દુનિયામાં શું કામ પેદા થશે માટે બસ પ્રિય બાણેજ દેશજી તું આજે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી જા અને તે કુમારને સમજાવી તે કામજાગીને તેડી લાવ.

દેશજી—જેવી આજ્ઞા.

(સૌ જાય છે)

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ—મજેવડી ગામનો ચોરો.

પાત્ર—હડમત, જીવો, રામદાસ, દેશજી, સીપાઈઓ.

દેશજી—સીપાઈ ! જલદી જાકે પટેલકે બુલાવ,

જીવો—રામ રામ ધણી ખમા અન્નદાતા.

દેશજી—આવો પટેલ આવો તમે અમારે માટે કાંઈ તરખડ કરશોમાં અમે સહ નાસ્તો કરી આજ્ઞા છીએ ફક્ત અમારે હડમતનું કામ છે તેને બોલાવો.

(પટેલ જઈ હડમતને અને રામદાસને બોલાવે છે)

હડમત—રામ રામ દેશજીબાઈ નામ રામ.

દેશજી—આવો હડમતબાઈ આજે તમારા સરખુ એક કામ પડ્યું છે અને તે એજ કે જ્યારથી માહારા મામા રાહખેંગારે તમારી પુત્રીનાં વખાણ સાંભળ્યાં છે ત્યારથી તેને વરવાનો નિશ્ચય

કર્ષો છે અને તેથીજ અમને આ ખાંડું લઇ જોઈશ્યા છે માટે હેર નજ સર્વે તૈયારી કરો અને થોડા વખતમાં આ ખાંડું લઇ આવી એ હમને માટે હવે ઉઠો મત્વર કરો

હકમત—નારે દેહરજીભાઈ, ના રાખના આવ તો રાતે ગયા. એતો સિધરાજ જેસિંધની ઘણી યુક્તિ, માટે આપના મામાને મારા પગે લાગણુ કહેજો અને કહેજો કે એ વિચાર હવે છોડી દે.

જીવો—હા બાપજી. જો સગપણ ન થયું હોત તો કાંઈ હરકત ન હતી પહેલા તમે અને પછી ખીજ પણુ આ તો મમ ચોખા બળી ગયા, એટલે શું કરીએ ! લાચાર.

રામદાસ—હું બાળારાજ વહ બાતમે કુછ માલ નહિ હે રામ જીકે આશ્ચરે કહાં ગુજરાતકા મહિપતિ સિધરાજ જેસંધ ઓર કહાં રાહખેંગાર, ઉસકી સાથ બર કરકે હકમતકું રહેનાં કહાં, રામજીકે આશરે જો હેં સો આપકે તાબેમેં હે ઉસીસે સહસ્ત્ર ગણા જાહે મુલક ઉસકે તાબેમેં હે, હકમતકું તો કયા, લેકીન સારે મુલકકું પાચમાલ કરે, ગિરનારકે પાથરેકું જમીનદોસ્ત કર દેવે એસા મહાન રાજકી ઓરતકું રામજીકે આશ્ચરે જો હે સો આપ લેનેકું તાકતે હો ઉસમેં પરીણામ કયુ અજા નહી હે રામજીકે આશ્ચરે જો હે સો કહાં તલાવ, ઓર કહાં સમુદ્ર કહાં ચંદ્ર ઓર કહાં સુર્ય, કહાં કુત્તા ઓર કહાં સીંહ આપકા બચાવ નહીં કરસકોજે તો રામજીકે આશ્ચરે જો હે સો દુસરે કયા કરોજે મહારાજસે બેર કરનેકા. મુલકકા આપ લેનેકા ઓર અપ્સરાકું દુઃખમેં ડાલનેકા રામજીકે આશ્ચરે જો હે સો નહી બનેગા

હકમત—નહીં, નહીં, તે નહીં, હજાર પાણીયે પાએલ ચોખી નહીં, ના ના ને ના.

સોરઠો.

જાસિંહ દેવે જાય, ધાર નગર ઢંઢેરીઓ,
કપરો તે કહેવાય, સ્વેંગાર તું સ્વેધે પડયો.

દેશજી—(તરવાર ખેંચી ધણાજ જુરસામાં) બસ બીજારી ! બસ કર ધણુ થયું હવે થમ્ર ગમ મધેડાના સરદાર તું જાણુતો આવે કે હજી કાલેજ મારા મામા સિધરાજનું નાક કાપી ચાલ્યા આવે છે ! જા બોયરાના રાજ કે હંસરાજ મહીડાને રાહખેંગારના લાથ પુછી આવ્યા હો ! જેના સક્કા સો સો ગામમાં ઝળકી રહી

છે અને જેણે માદીએ યેસ્તાંજ દુસ્મનોને થયરાઆ તે હા ! જેને કીસ્સો અજીત છે, જેને માથે જગતગુરુ દતાત્રેયનો હાથ છે બધા, પટેલ ! ઉઠ રથ બેડાવ તેને પણ પુછવાની જરૂર નથી હા જેમ શ્રી કૃષ્ણ રકમણીનું હરણ કરી ગયા, સુભદ્રાને અણ્ણન હરી ગયા.ઓખાને અનિરૂધ હરી ગયો, તેમ હું મારા મામા સાહેબ આ હરણીનું હરણ કરી જઈ છડું. પછી જેમ શિશુપાળ, બળભદ્ર અને માણસુરના જેવા હાથ કરાવવા હોય તે આવજો (હડમત તરફ જોઈ) માન્ય માન્ય અને માન્ય અને હજી તૈયારી કર “પાછળ ખુદિ બધા” ની શીખામણુ દે.

સોરઠો.

લાવન હજાર વાંધીયા, ઘોઢા ગઢ ગીરનાર:

કેમ સાંલે સોરઠ ઘણી, સ્વોહણદલ સ્વેંગાર.

હડમત—(વાંકુ મ્હોડું કરી) મને તો સિદ્ધરાજ મારી નાંખે.

દેશજી—સીપાઈ ! ચાલો ધરમાંથી દાસીયોને બોલાવો જે થોડા વખતમાં સોરઠની પટરાણી થવાની છે તેને વધાવિયે (અહિયાંથી સ્ત્રી હડમતને ઘેર જાય છે; અને ખાંડા સાથે યથાવિધ લગ્ન કરી રાણકદેવીને જુનાગઢ લાવે છે.)

પ્રવેશ ૧૪ મો.

સ્થળ—રાણકદેવીનું શયનગ્રહ.

પાત્ર—રાણકદેવી, દાસી અને પછી રાહખેંઝાર.

રાણક—આહા ! ! ! પરમેશ્વરની અજબ કૃતિ છે, આજ સ્ત્રીર ઉપર આટલી નહાની વયમાં કેટલા વિકાસ પડ્યા અને અંતે માહારા મનથી માનેલો પ્રતિ મળ્યો, પણ હે વિશ્વંભર હજી પણ આ દેહ ઉપર કોણ જણે શું ગુજરવાની હવે ગુજરાતના મહિપતિ સિદ્ધરાજને જ્યારે આ ખખર પડશે ત્યારે શું તે વૈર બેવાને નહી આવે અને જ્યારે આવશે ત્યારે લાખો માણસના જનની ખુવારી થશે તે પણ આ દેહને માટેજ કે નહી ? ઠીક ભગવાન ? જેવી તારી મરજી આ વખતે તો તાહરે આભારજ માનું કે તે મનમાનતુ જોડું મેળવ્યું.

રાણકદેવી દાસી પ્રત્યે—સતી તણો મુખ ધર્મ હોવાથી મારી હઠી પ્રભાતમાં સ્નાન કરવું, પતીની સેવામાં ધ્યાન ધરવું.

પતીની રજા વિના બાર ન કરવું કરવું ધરવું હે દાસી મારી
સાચામાં સાચી દાસી પીયુને સેવા, આરોપવા નીલ મીઠા મેવા,
સ્વામી પેલાં આપણે ન લેવા હોસી મારી.

બનબારા.

(હરી કલંક આરે ઉતારો મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો—એ ઢબ.)

નમું નમું હું ગુર ગીરનારી, બય બયથી દે તું તારો;

અકળ ગતિ છે તારી નહી પોંચે હેમતી ત્યાં મારી.

આ ખેલ ભવિષ્યના મારી, નમું નમું હું ગુર ગીરનારી,

મુજ માત પિતા કોણ ક્યાંહે, હડમત મજબૂદી માંહે;

એની જાંઘળી થઇ દુખીયારી, નમું નમું હું ગુર ગીરનારી,

ક્યાં બાળ્યો મેં કચ્છ દેશ, લાખોકુલાણી રહે વેસ;

પ્રભુ મહી તે બાંહ મહારી નમું નમું હું ગુર ગીરનારી,

દીવ દીલ લગી દીલદાર, મારા પ્રીતમના જે પ્યાર;

અરે કેન મુકું હું વિચારી નમું નમું હું ગુર ગીરનારી;

જુપ રાહખેંગાર જેહ, મન મોહન મારા તેહ;

તે પરથી હું ઓવારી, નમું નમું હું ગુર ગીરનારી.

અરે દાસી તું સત્વર કરને, મુજ નાથને મહા ધરને;

પ્રીતે કરીએ સ્તુતિ તારી, નમું નમું હું ગીરનારી.

દાસી ! જરા પ્રાણનાથને વીનતી કર કે આપનું મુખારવિંદ
જેવાને આતુર છે.

દાસી—જહુ સાઈ બાઈ સાહેબ ! જેવી આજ્ઞા.

(રાહખેંગાર આવે છે.)

રાણુક—એજી મારા પ્યારા પતીઓ પધારો (ચાર ફેરે જોલવું)

ધન ધન દીન આજનો મનમાં પ્રેમ વધારાં એજી મારા પ્યારા.

સીધરાજ વેરે સગપણ થયું છે ગભરાશો નહી પ્યારાએજી.

તમે કંથ થાઓ મારા સોગન છે પ્યારા એજી.

માંહે નાયકા નયાવું એજી હવે ખીજ અવર માગાં ઉતારાં એજી.

રાહખેંગાર—કેમ પ્યારી, સુવદને, મને કેમ યાદ કર્યો.

રાણુક—પ્રીતમ, આપના મુખારવિંદનું દર્શન જો આ કિંકરીને

ચોડીવાર પણ નથી થતું તો એક ઘડી યુગ સમાન થાય છે. પ્રા-

ણનાથ, મને આ વખતે માહારી જુતકાળની સર્વ ખીના નજરો નજર

કરમા. માહારું મન વિહવળ થયું પરંતુ વહાલા પતિ, જ્યારે તે બાબત

ઉપર વધારે વિચાર કર્યો ત્યારે સર્વ વ્યાપક ઇશ્વરની કૃપાથી પાપ જેવું

અમુલ્ય રત્ન મહારા નસીબમાં હમેશને માટે લખાએલું માલુમ પડતા

હમેશને માટે હાખાએહું માણુમ પડતાં તે સ્વયંજ નિર્મતાનો આપણ
જન્ને સાથેજ રહી આભાર માનીએ તેવી ધૃત્તિ થઈ અને તેનેજ લીધે
આપને તરફી આપતી પડી માટે હમા ચાહુ છઈ.

રાહબે—મુનમયતી! વિચિત્રેનાલ તમારા પ્રત્યેક શબ્દ મને
અમૃત તુલ્ય સુખ ઉપજાવેછે. આ માનવતામાં તમે ક્યું અનુચિત કર્યું!
કર્યું છે કે મારી માગી મને કરમીન્ધો કરોછો! આલો ત્યારે આપણે
જન્ને સાથેજ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનો પાડ માનીએ.

જન્ને—(સાથે—હ્યાળુ દેવ કૃપાળુ તું—એ હમ.)

અરે જમનાથ ગ્રહોને હાથ, હમેશાં રાખ અમને સાથ

હતાત્રી તું વિધન કરજે, કૃપા અમપર સદા કરજે

અખીલ જગતોજ કરતા તું, હ્યાળું તું હ્યાળું તું;

રાહુક—પ્રીતમ માહારા પ્રાણાધાર, ખરે દીલદાર હેવાના હાર.

અમર તું કર કૃપાળુ નાથ, સૌભાગ્ય રક્ષક મારો નાથ. ૨

રાહબે—પ્યારી મારી દેને સુખ, કૃપા કરીને કરજે દુઃખ,

પ્રથમ મરવું મને દેને, વિના પ્યારી નહી કરજે. ૩

જન્ને—પ્રીતમ પ્યારી આ પૃથ્વીમાં, કરે સુખ ચેન ખુશીમાં;

નમી નમી કરીએ પ્રજ્ઞામ, કૃપાળુ છજ આઠે જમ. ૪

રાહબે—કેમ પ્રિયા! હવે મને કચેરીમાં જવાની રજા છે?

રાહુક—વાહાલા પ્રાણપતિ! એ શું ખોમો છો? હું શું
રજા દેવાને ચોગ્ય છઈ સુખેથી પધારો.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૫ મા.

રથજી—છર્જીદુર્ગા પાસેનું વન.

પાત્ર—શેરઅલ્લી સિદ્ધરાજનો સીપાઈ, તથા ગામના માણસો.

શેરઅલ્લી—વા ખુદા બહુત દીનસેં થકા સુખા મંદર તો આ
પહોંચા, જોર શીકરખી બડા હાથ આપા હે, વો હીરન ગામની
પડા હે, ઉરકુ ઠેર કરં (ધીમે ધીમે પાસે જાય છે તેટલામાં આદ-
મીયોનું ટોળું હોઠારા કરતું આવેછે ને હરણ નાસી જાય છે.)

(ઉત્તેજ રાહ.)

ખુશી ખુશીજ આજ, ખુશી ખુશીજ આજ;

માહારાજ રાહબેજારના, લગન થયાં લે કાજ,

પહેલો—સદાબદા ઉડાયજે હે ઉલ્લુકે મરદાર;

મટર પટરમાં પેગે પેસે હે અપાર.

ખુશી.

બીજો—આપલા ઘેર તાંડુલ, ઝાર ગુડધે આપ્યો;

શર ચાંગલા ઉતમ, સખસે ખાત ખાઈગે.

ખુશી.

સર્વ જણ—(તાણીને).

ખુશી ખુશી ખુશીજ આજ ખુશી ખુશીજ આજ,

માહારાજ રાહખેંગારના લગન થયાં તે કાજ.

શેરઅલ્લી—(શીકાર છટકી જવાથી ગુસ્સામાં આવી) અરે
ઓ બદમાસ લોક ! ચેહ કયા ગડબડ સડબડ મચાઇ હે ! હમને
બહુજ મુશ્કેલીસે એક શીકાર હાથ કીયાથા વોખા તુમારી ગડબડસે
છટક ગયા, ઉતની રાડ પાડનેકા તુમારે કયા સખજ હે ?

એક જણ—દેખો મયા સાચજ ! આજ હેસો અમારે રાજ
રાહખેંગાર બહાદુરકા પરજુવા રાણકદેવીની સાથ થયા હે અને
ઉસકે માટે આખા શહેરમાં આજ ગોઠ આપી હે ઉસકે માટે આ-
જ ખુશી યાતા હે.

શેરઅલ્લી—ઢાઢી ઉપર હાથ નાંખી લાહોલ, બીલાહોલ, લા-
હોલ, બીલાહોલ, અકતરફ અલ્લા યા અકબર ! યહ કયા ગઝબ !
માહારાજ સિદ્ધરાજકી પટરાનીકું યહ રાહખેંગાર લે ગયા કયા જુલમ !
યા અલ્લા ! પાટનમેં કેસી સાદીકી ધમાલ મચ રહી હે. યા ખુદા !
લેકીન જ્યા ચલ અખ યહ ખબર જલદીસે પાટનમેં પહોંચાઉં.

પ્રવેશ ૧૬ મો.

સ્થળ—પાટણમાં સિદ્ધરાજની કચેરી.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, પ્રધાન અને પાછળથી શેરઅલ્લી.

સિદ્ધરાજ—માહારા શાણા પ્રધાન ! લગનને માટે મુકરર કરેલ
શુભ દિવસ હવે નજીક છે સર્વ તૈયારી થઇ રહી છે માટે હવે
આવતી કાલે તમે માહારી આ રતનજીત સમશેર લઇ જાઓ અને તે
કેમળાંગીને માહારો મહેલ શોભાવવા લઇ આવો તેની સાથે હડમતને
પણ તેનાં સહકુટુંબ પરિવાર મોટા માન અને દમદમથી લાવજો.

(તેટલામાં શેરઅલ્લી પ્રવેશ કરે છે.)

શેરઅલ્લી—(માથું ધુણાવતો) માહારાજ ? કુછ કેહેનેકી ખાત
મ નહી હે કે માહારાજ સિદ્ધરાજકી પાસ ઉરકા કયા ચલેગા.

(સિદ્ધરાજ—(આશ્ચર્ય થઇ) હે કયા ?

શેરઅલી—માહારાજ ! અધ બાત મેરેકુ મત બુઝાર મેરે મોસેબી નહી કહી ખત હે ઉંન એસા અનર્થ કીયા હે કે સારી પૃથ્વીમેં બી ન હોયે, કસકું આપકા તો કુછ ડરંબી નહી હે, ઓર બોલતા હે વન કયા કરેગા ! કયા ઉસકી તાકાત હે ! મેરે શીવાય ક્ષત્રી બન્યા પ્રથ્વીપર હમ નહી.

સિધરાજ—લેકીન ધતના સો કમા હે ?

શેરઅલી—માહારાજ ! દુસરા તો કુછ નહીં હે લેકીન આપકી જોર સાદી હોનેકીથી વહી અપસરાકું જીર્ણ દુર્ગકા રાજા રાખેમાર હરન કર લે બયા ઓર ઉસકી સાથ સ્થાદી કી હે.

સિધરાજ—(ધણાજ ગુરસામાં) કાંધ ફીકર નહી, જીઓ કે સીંહને છેડી શીયાળ કટલી ધડી ક્ષેમ કુશળ રહે છે ! મણીધરને જગાડી ઉંદર કેટલીવાર દોડે છે ! ગજરાજને શીંગડુ મારી પાડો કેટલેક દુર જાય છે ! હા ! એ દુષ્ટે મહારં ઉતમ બિોજન અભડાવ્યું છે. રાવણે સીતાને હરી જવા કાંધજ વિચાર નહોતો કર્યો બલકે “જનકી” લેવા જતાં જીવ જાનેકી ” લખ લાગ્યો હતો. તેમ આ પણ રાણકદેવીને નહીં પણ પોતાના કુગનો નાશ કરનાર દેવીને લાવ્યો છે, હા મહારી કહેવાએલીને તે મરી જાય હો મારી પ્યારી વરતુનો તે ઉપભોગ કરે ! ! અરે જ્યાંસુધી હું જીવું છું ! જ્યાં સુધી મહારામાં હાલવા ચાલવાના શકતી છે ! બલકે જ્યાં સુધી મહારી નસોમાં લોહાનું હરવું ફરવું થાય છે ત્યાં સુધી તો તે દેવનો કે દાનવનો રાજા હોય તોપણ છોડનાર નથી ! ! હો વિપચી બુદ્ધિના રાખેમાર ? તુંને થોડીજ ખબર છે કે આ બાહાદુર સિધરાજ તારો ક્ષણવારમાં નાશ કરશે ! આજ દિવસ સુધી હું એમ માનતો હતો કે મિત્રતાનો નાતો તેમજ દુસ્મનની બરોબરીયાથીજ કરવી, પણ તે તેમાં ખલેલ પોહોંચાડી છે ! મણિધરના લોણમાં હાથ નાંખ્યો છે હા ! જરૂર મહારી જરફાજરીમાં તે દુટ મહારા દરવાજાની છટો પાડી ખોખરાં કરી મયો તે તેનાં વધેલા હાડકાં ખોખરાં કરવાનેજ માટે હો ! હું તેને લડતાં શીખવીશ ! ક્ષત્રીવટ ખતાવીશ ! ! અને એ ફસાઇ પડેલાં અમળાને જણાવીશ કે એ ખરો ક્ષત્રો નહીં પણ હંસના પીછાં ધાલનાર કામડો છે. સીંહ નહીં પણ સાંહતું આમડું ઓઢનાર મધેડો છે ! ! તેને પોતાના શકરનો કે સેનાનો તદ્દન વિચારજ ન આવ્યો ! પણ ક્યાંથી આવે ? તે તે અમળાના મોહપાસની અંદર ફસાઇ પડ્યો છે એજ પદમણી માટે એરણમાં પડશે કહેવત છે કે “ વિનાશકાળે વિપરીત બુતી ” હવે હાલમાં એ બાખત લાંબાણ કરવાનું નથી કહેવા કરતાં કરી ખતાવવું

કઠીણ છે માટે મહારા જાણા પ્રધાન ! તમે તમામ બાબતનો યોગ્ય ખંદોબસ્ત કરો અને મહારા શુરવીર સેનાપતિઓ ! મહારા બહાદુર ક્ષત્રી લડવૈયાઓ સર્વ તૈયાર થાઓ કાલે : આપણે અહીયાંથી કુચ કરવાની છે.

પ્રવેશ ૧૭ મો.

સ્થળ—આટણથી સોરઠ જવાનો રસ્તો.

પાત્ર—સિંધરાજ, સેનાપતી, સીપાઇઓ.

સિંધરાજ—મહારા બહાદુર સેનાપતિઓ ! અને ક્ષત્રિ લડવૈયાઓ તમારા સર્વના બળ્યામાંજ છે કે, લડવું જો છોકરાંની રમત નથી, નથી ખેલવું સેતરંજ, કે નહિ ચોષાટ, નહીં ગંજીકે કે નહીં ! જાણ નથી વાત કરવી કે નથી ખેડું રહેવું. તરવારોના સખત ઝડકા બંદુકોના સખત ધા. બાહ્યા અને તીરના સખત મારની આ શુરવીર રમત છે, તેમાં દરેકનું માથુ ધડથી જુદુ થશે, કદી ભાંખા દિવસ જુએ કરડવા પડશે, ટાઢે અને વખતે તડકો વેઠવો પડશે. માટે જોઓને હીમત હોય તેજ મહારી સાથે આવવા હીમત કરજો. મહારો ખાસ નિશ્ચય છે કે દરેક લડવૈયા પડશે તેની સાથે હું પણ રણમાં પડીશ તોજ તે કામળાંગીને છોડીશ; માટે હજી ફરી ફરીને કહું છું કે જેને પાછું જવું હોય તેને ખુશીથી જવું.

સિંધરાજ—મોલે છે.

અરે દુષ્ટ મંડાલ સુખટ સહિ દીલમાં લાજ મરોરે (ખેવાર) અરે દુષ્ટ ધણી તણું નીજ નીમક ખાઇ પછી મું વિચાર કરો રે. અરે.
અરે હુઆ હાંડ લફંમા કનહિ અખંડા નહીં થાય છુટકો રે. અરે.
હાહી કાતરી મુંજ મુંડાવી વેંદજ નામ ધરો રે. અરે.
નહીં નહીં જગ ઇશ્વર સાંખે, નરકથી નહીં નીકળો રે. અરે.
આ વખત જે પાછે, હડશે તેને કાંઇજ છરો રે. અરે.
બચ મોહી જટ પ્રાણ નિહાળુ કાદું પ્રાણ પયારોરે. અરે.

સર્વ હરહર—માદારાજ ! અમે સર્વ ક્ષત્રી છીએ અરે જો લડવાનો ડરી પાછા જઇએ તો અમારી જનુની બાને વળી આજ દિવસ સુધી અમે આપનું નિમક ખાધું છે તે જો ખર ન લાવીએ તો નિમક હરામ કેહેવાઇ આ સરીર છે તે અમેએ આપને જ

અર્પણ કરેલાં છે. માટે માહારાજ, અમે ફરી પણ પાછા શરવાના નથી અને તેમ થશે તો પણ અમે આપની સાથેજ છઠ્ઠામે ક્ષત્રી-પુત્રોને રણભૂમીપર પડવું એજ ઉચિત છે માટે કૃપાનિધી આવો અનુકુળ વખત મુઠી ધરને ખુણે મરવા કહી પણ ચાહતા નથી જમ અને તેમ જલદી ચાલો અમે સર્વ હાજર થઈએ.

સિદ્ધરાજ—જાણાજ ક્ષત્રિ, પુત્રો, એજ યોગ્ય છે; ચાલો તારે આપણે ચાલવા માંડીએ.

સર્વ લ

ધરીને હામ કરવા કામ રાખીએ ક્ષત્રિનું નામ,
લડાઇ મચાવી આઠે જમ, દઈ દાંડ બેદ સામ.
શુરવીર મારા શાણા આજ, રાહખેંગારનું પડવું છે કાજ.
લડો લડાઇ ખુશી સાથ, ખતાવો ક્ષતરને હાથ.

સેનાપતિ—

માહારાજ રાજ સિદ્ધરાજ, સેનાપતિ હું આપનો આજ;
ખડમ ચલાવી સૌની શ્રેષ્ઠ, મારી લાત ફેડું પેટ.

સિંધાઇ—મઝા વરધી સત્વર દેઉ, લશ્કર જાકે ઉઠે ઠેઉ,
ખામ કોલામી જલદી ઘેઉ, ખાર તોડ ફેડ કરન.

(સર્વ ચાલવા માંડે છે.)

પ્રવેશ ૧૮ મો.

સ્થળ—રાહખેંગારની કચેરી.

પાત્ર.

રાહખેંગાર—પ્રધાન, સેનાપતિ અને પાછળથી સિદ્ધરાજનો ફત્ત.

રાહખેંગાર—પ્રધાનજી, આપણે સિદ્ધરાજથી જાગૃત રહેવાની જરૂર છે. કારણ જ્યારે તેને આ વાતની ખબર પડશે ત્યારે બેસકે મોહોડું લશ્કર લઇ આવશે કારણ હું તેના સ્વભાવને સારી રીતે જાણું છું કે તે ઘણો શુરવીર માણસ છે, માટે આપણે આમથી તમામ તૈયારીમાં રહેવું ડાહ્યાપણુ બરેલું છે.

ફત્ત—(સિદ્ધરાજનો કાગળ રાહખેંગારને આપે છે.) માહારાજ-ધિરાજ રાહખેંગાર ! યહ કામજ મુજરાતક મહિપતિ સિંધરાજ જયસિંહ બહાદુરને બેન હય.

રાહખે—(કાગળ વાંચતાં ધણાજ મુસ્સામાં આવી જાય છે.)

પ્રધાનજી ! જે પ્રસંગ હાલ ચાલતો હતો તેજ પ્રસંગ વિશે આ સંદેશો છે આ સધેલી એવું જણાવે છે કે, ધણજ મોહોદું લશ્કર લઈ સિદ્ધરાજ આ તરફ આવવા ચાર દિવસ થયાં નીકળી ચુક્યો છે. પરંતુ કાંઈ શીકર નહીં તેના મનમાં યશોવર્મા ઉપર મેળવેલી જીતથી મદ ચડ્યો હશે પરંતુ આ કીલ્લો જીતવો ધણોજ કઠણ પડશે. હા, મારા ગીરનારના સખ્ત પથરા જેવા મારા સખ્ત શુરવીરોને હાથે તે દરેકના માથાં માતા ગાંબીકાજીને ચડાવીશ, અરે ગમે તેમ થાય તો પણ મરવું ચા મારવું એ શીવાય બીજા કાંઈ રસ્તોજ નથી એના દી-લમાં તેણે એમ ખ્યાલ કર્યો હશે કે મારા સૈન્યના દેખવાથી તો ના-શી જાય, પણ ધિરક છે, તેની બુદ્ધિને જે ખરો ક્ષત્રિ પુત્ર છે, તે જીવ જતાં સુધી પણ ટેક મુકનાર નથી, પણ પ્રધાનજી, આપણે એ-ટલું તો વિચારવાનું છે કે, તેની સામે કીલ્લો છોડી લડવા જવામાં માલ નથી, એમ સાહસ કરી એક થોડા વખતમાં વગર પરીશ્રમે તેને લાભ નજ આપવો, એ પણ યાદ કરે કે હું લડવા ગયો હતો. માટે આપણા ઉપર કોટનો કીલ્લો જલદીથી સમરાવો કે ત્યાં જઈ રહેવું ત્યાંથી ગીરનારની ગુપ્ત ગુફાઓ મારફતે જે જોશે તે મળી શકશે, મારા શુરવીર ક્ષત્રી પુત્રો અને તમારી પુરણ ખાત્રી છે કે તમે તમારી નાત જાતનો અને જનુથી દીપાવસોજ.

દેશ—નીરબળ શતરૂ સખળ રાજપર એજ ચડીને આવે છે,

સિંહ સમાન શુરા રાજને એક શીયાળાડ મબરાવે છે.

કેમ બોલો છો રાજજી આવી કાયરની વાણી,

આપ મતી કદાપી આવી નહોતી જણી;

મને લાગે છે કે હાલ હવે યાવા બેઠી હાની.

નીરબળ.

ચોપદાર—કચેરી ખરખાસ્ત મેહેરખાન સલામ.

પ્રવેશ ૧૯ મો.

સ્થળ—એક મેદાન.

(બન્ને તરફનાં લશ્કર ધણજ જોસથી લડે છે.)

સ્થિતિ—લડો મારા બહાદુર લડવૈયાઓ, લડો, લડો તમારા નામ માટે, લડો તમારી કીરતી માટે, લડો તમારા દેશને માટે જેવી બહાદુરી તમોએ વખતો વખત ખતાવી દુશ્મનોને જેર કર્યા છે તે તમારું શુરવીર યાદ કરો, અને લડો, રાહબેંચાર તું યાદ રાખ કે આ મારી સમશેર તારા લોહીમાં રંગી તે પાછી સાબર-

મતીમાં ધોધજ ત્યારેજ આન કરીશ, તું ખાત્રીથી સમજ :જે કે
કરોડો વર્ષ :યમ નય તોપણ એ રાણકદેવી મારી ખારી વસ્તુને
લમ અને તારા દરેક લડવૈયાઓના શીષ ઉતારીશ, તારા રાજને
અને તાજને ધુળમાં મીઠાવીશ માટે આ વાતનો ખ્યાલ કર અને
ખાલી વિચારમાં રાજ અને રૈયતને હેરાન નહી કર, જેમ અને
તેમ જલદી શરણે આવી સુંદરીને સોંપી નય, કે તેથી તુને અમલ
દાન આપી નીર્ભય કરે, અને એમને એમ પાછો ચાલ્યો જઈ
માટે માન,

રાહ—કહેવું, સહેલું છે અને કરવું કઠણ છે. જે મ્હોડે
મોલે ને પાળી શકે નહી. હું તારી એવી ધમકીથી કદી ડરનાર
નથી, મને તે થાય તો પણ આ શિર માટે તે સુંદરી છે. માટે
વૃથા બકવાદ કર્યા કરતાં સમશેર ચલાવવી એજ ઊચિત છે, મારા
બહાદુર ક્ષત્રી પુત્રો, આવો વખત ફરી ફરીને આવનાર નથી હોર
એકે મંઝા આવી છે તે સૈન્યરૂપી ગંગાના રક્તરૂપી તમે ઝુપાવો અને
તમારૂં નામ અમર કરો. આ નાશવંત જગતમાંથી કીરતી શીવાય
બીજું કંઈ પણ સાથે આવવાનું નથી, વળી પવિત્ર રણક્ષેત્રમાં
પડવું; ગાંધર્વ કન્યાઓને વરવું અને દેશને માટે જીવ દમ સ્વર્ગી-
ઓને ખુશ કરવા એ શીવાય બીજું કંઈ પણ સાર્યક નથી. માટે
લડો અને-લડો, જીવ જાતાં સુધી શુરવીર અને ક્ષત્રી જાતને એજ
લગાડતા નથી (આવી રીતે બન્ને બાજુ ઉસ્કેરણી થાય છે. અને
લરકર થણા જોરથી લડે છે.

પ્રવેશ ૨૦ મો.

સ્થળ—ખાનગી બેઠક.

પાત્ર.

(રાહબેંગાર અને દેશજી.)

રાહ—પ્રિય બાણેજ દેશજી, ઈશ્વરના પ્રતાપથી ખુશી થવાનું
એટલુંજ છે કે આજે ૧૧ અગીયાર વર્ષ થયાં સિદ્ધરાજે કોઠને
ધોરો ધાલ્યો છે- છતાં પણ તક મળી નથી, અને હેરાન હેરાન હેરાન
થઈ ગયો છે. આપણા ખસુસ જસુસથી એવી ખબર મળ્યા છે.
“સિદ્ધરાજનું લશ્કર તમામ બેદીલ થઈ ગયું છે. અને દેશ તરફ પાછું

ફરવા ઉશ્કેરાઈ રહ્યું છે. તેને સિદ્ધરાજે બધું સમજાવી ચાલતા ચોમાસાના ચાર મહિના રોકાયા છે. અને દીવાળી બાદ તરત ઉપડી જવા તેણે ચોક્કસ ઠરાવ કર્યો છે.” આજ સુધી કંઈરે આપણી જાળ રાખી છે, તેવીજ રીતે આ ચાર માસ રાખે તો આપણા આનંદમાં કંઈ ન્યુનતા રહે નહીં, અને મને ખાતરી છે કે આપણે પ્રહલાદ સવળોજ છે આજ સુધી પાર પડ્યું અને તેવીજ રીતે છેવટ સુધી થશે. પરંતુ ભાઈ દેશળ, આજે ગુપ્ત ગરસ્તેથી જે દારૂ આવેલ છે, તે ક્યાં છે, લાવ તો ખરો, જરા પીએ, અને જીવને આનંદ પમાડીએ, આપણે બધે ભાંગે નિર્વિધન થઈ ગયા છીએ.

દેશ—મામા. આપનું કહેવું તદ્દન ખરું છે. હું કાલે રાત્રીએ કીલ્લા ઉપર ફરવા નીસર્યો હતો અને તે વખતે કીલ્લાની દરેક બાજુએ ઘેરાઈ રહેલા ચક્રની ટુકડીયોના અમલદારો તેમજ સીપા. ધઓ તો બાહ્ય પુકારતા હતા તેનું કારણ એવું હતું કે એકતો લાંબો વખત નીકળી ગયા છતાં રતીભાર પશુ ફતેહ મેળવી શક્યા નહિ બીજું જાંબલની ઝેરી હવાને લીધે લશ્કરની તનદુરસ્તી બમડી છે. ત્રીજું ચાલતાં ચોમાસાને લીધે ઝેરી જીવજંતુનો બધા ઉપદ્રવ છે. અને ચોથું તથા મ્હોટું કારણ એજ છે કે સિદ્ધરાજ આ નાસીપાસ થયેથી બહોળા બહાવરો બની ગયો છે કાંઈ દીવસ તે કાઈ સાથે હસીને વાત કરતો નથી અને જો તેને તેને ધમકાવ્યા કરે છે વગર વાંકે મારે છે અને આખા લશ્કરમાં માતેલા સિંહની પેઠે ફરે છે અને આવી હાલતને લીધે લશ્કર તમામ બેદીલ થઈ ગયું છે અને આ સિપાઈઓની તથા અમલદારોની બીન તકસીર આખર પાડે છે તેનું મગજ તદ્દન ચળી ગયું છે. દીનદશાની તેને ખબર નથી અને આપણા કહેવા મુજબ તેઓ ચોમાસા પછી કુચ કરશે એ પણ ખરી વાત, કારણ આ તમામ હકીકત મેં કીલ્લા ઉપરથી નીચેની ઘેરો ઘાલી પડેલી ટુકડીઓના સુખથી સાંભળી છે, મામા, એક તો આપના પુત્રથી અને બીજું મીઝીરનારની કૃપાથી ખેચક આપણે ફતેહ પામીશું એમાં શંક નહીં, કારણ તેનાં તમામ શુભ ચિન્હો હાલથી માલમ પડે છે અને વળી જોશું હાલ તો આગા પ્રમાણે મધ હાજર કરું (એમ કહી જાય છે અને દારૂ લાવે છે. દેશળજી તેમજ રાહખેમાર અરસપરસ એક બીજાને ખુબ તાણાખેંચ કરે છે અને દારૂ પીએ છે તથા વા-સંગના ગાય છે અને એવી રીતે બહોળા દારૂ પીએ છે,

વારાંગના—રાગ કાફી તાલ દીપચંદી.

(ખુદાદોસ્ત મુલતાનકી પ્યારી—એ હખઃ)

જમેં કીરતી જમમાં તમારી, પ્રભુ આપે સુખ મારી. ટેક,
યાવત ચંદ્ર દીવાકર સુધી, રાજરહે સુખકારી;
પુત્ર પૌત્ર વધુ વંશજ વધજો સાથે હાંહાં સાથે રહો શુધ નારી.
સમદૃષ્ટી રાખો છો સૌપર, પ્રજા પુત્ર સમ પ્યારી;
દીલ દરીયાવ દયાવંન દંપતી, જોડ હાં હાં જોડે પ્રભુ કર નહીં ન્યારા
મનુરમૃતિથી ન્યાયે ચલાવો, શીક્ષા આપો સારી;
નીચ ભખાડ જે લાંચીયા પાપી તેની હાંહાં કરો છો ખુવારી.
સુખી સુખી રહે પ્રજા તમારી રહે સદા નીરવીકારી
પ્રેમ પ્રજાનો આપની ઉપર મુખથી, હાંહાં મુખથી નક્કીએ ઉચ્ચારી
દુશ્મન દળ જે આવી ચડ્યું છે નાથ નાખે તે વિદારી;
છશ્ત્ર કૃપાથી ફતે તમારી, અરી હાંહાં અરી જય હારી.

રાહુએ—શામાસ, ભાષ દેશજી, આ વારાંચનાઓને યોગ્ય
શીરપાવ અપાવો (દેશજી તેને શીરપાવ આપે છે) ભાષ દેશજી
આ દાર ધણેજ લેહજતદાર છે. જેથી હું ધાઈ છું કે તું થોડો અંત
પુરમાં આપી આવ કારણ કે આપણા સુખદુઃખમાં વિભાગી છે જ્યારે
આપણે આવી રીતે આપણા ઉપર ટંગાઈ રહેલા દુઃખના વાદળાનું
દુઃખ દુર કરીએ ત્યારે તેને પણ એક નિયત થવું જોઈએ કારણ
આ બધાનું મુળ તેજ છે, અને તેને માટે પારાવાર બળાપો વખતે
મારી સમક્ષ અને મારી ઘેરહાજરીમાં કરે છે એવી મારી પુર્ણ
ખાત્રી થઈ છે માટે જ.

દેશજી—મામા ? આપની આગા હું શિરોચરમ કર છું
પણ મારી એક વિનંતી છે અને તે એટલીજ કે, નિસાનો જોશ મા-
રામાં પુર છે મને આ વખતે પુરી શુધિ નથી અને વખત જતો તેટલી
પણ નહીં રહે એમ હું ધાઈ છઉં મારા મગજમાં ચકકર આવે છે
અને મારો જીવ ઉડો ઉતરે છે, આવા ખારીક સમે ત્યાં જવું એ
હું સલામતેલું માનતો નથી, મ-મ માટે આપ કૃપા ક-ક-કરી બી-
જને આગા આપો અને મમ મને માફ કરો અને પુરી દીદી દીલ-
ગીરી થાય છે કે મેં આ દેહ ધરી કદી પણ આપની આગા ઉત્સ,
ધ-ધ ધન કરી નથી પણ લાચાર છું.

રાહુ—પ્રિય ભાણેજ, દેશજી કાંઈજ ફીકર નહીં ધણે દુર

જવું નથી આ નજીકનું મણીમય શયનગૃહ છે ત્યાં જઈ આપી આવો.
અને પછી તુરત પાછા આવજો એટલા વખતમાં કાંઈ હરકત નહીં
આવે તમારા સીવાય બીજું કશું ત્યાં જઈ શકે તેમ છે ?

દેશળજી—જનજ જેવી આપની અ-અ-અ-અ-આગા.
(એમ કહી નીચના પુર જોસમાં બચડીયાં ખાતો જાય છે.)

પ્રવેશ ૨૧ મો.

સ્થળ મણીમય શયનગૃહ.

પાત્ર—રાણકદેવી, દેશળજી, અને પછાંથી રાહબેમાર.

રાણીક—(દેશળ તરફ જોઈને) બાપ દેશળ આજે આમ ડા-
હતો ડાહ્યો કેમ આવે છે તેને પુછું તો ખરી, દેશળજી બાપ આજે
આપના દુસ્મનની તબીયત કેવી છે ?

દેશળજી—મ મ માની આજે આજે (ખુબ હસે છે) ગુપ્ત
રસ્તેથી ઘણોજ ઉમદો દારૂ આવ્યો છે. તે મેં અને મારા મામાએ
ખુબ પી પી પીધો (ખુબ હસે છે અને તમારે મ મ મ માટે મોક-
લ્યો છે તે તમે પીઓ આ આ આ લ્યો. (આપે છે)

રાણીક—બાણેજ આ મલ ખાસ મારે માટેજ મોકલ્યો છે ?

દેશળજી—હ હ હ હા ! હા ! હા ! (ખુબ હસે છે.)

રાણીક—(સ્વગત) આહા પરમેશ્વર ! આજ દિવસ સુધી મેં
કોઈ કોઈવાર મધપાન કર્યું છે, પરંતુ તે મને માફ નથી, તોપણ
પ્રિય પતિની આગા પાળવા માટે તેમ કરવું પડે છે,
(મદના પ્યાલા તરફ નજર કરીને)

વસંતતિલકાદત.

રાગ—પીલુ, તાલ—દીપચંદી.

શું રમ્ય આ મધુ અતીજ ગુલાબી ધાય.

આનંદ દીલ થઈને દુઃખ સર્વ બાગે :

અંતે કરે મનુષ્યને નિસ્તેજ એતો,

જણે જરૂર મનમાંજ ખરાબ તે તો.

શારદુલ વિ-વિહિત વરત.

માઠામાં નહીં માલ હાલ જરીતો, બેહાલ અંતે કરે.

કરવો જે અતીમધ મજ મનથી, પાવો નહીં તે ગમે.

મમ પ્યારે મમ નાથના ફકમને, આધીન હું થઉં છો ;

આ ટાણે મધપાન મુજ શુનમાં હેરાની પામુજ છો ;

હે જગત કરતા ! ગમે તેમ હોય તો પણ પતીનો આગા પાળ.

ની એજ સતીનો ધર્મ છે એમ કહી મધપાન કરે છે, થોડી વાર પછી પછીજ બેસુક થઈ ગઈ છે,

થર થર થર કરે છે દેહ મુજ આ સમે;

નયન ઉંડાં જાએ દીલ અધીકું દમે.

નિશામાં ચક્રચુર થઈ છું હું હરી;

રાખો મારી શાળ કહું છું ક-ર-ગ-રી-ષ-ષ-ષ-ષ-ષ.

આવી રીતે બોલતાં તુરત બેસુક થઈ જાય છે અને પામૈના પલંગ ઉપર લડયડી પડે છે.)

દેશજી—(નીશામાં પુર બે સુક થઈ) હ હ હા હા હા હા હા (ખુબ હસે છે અને થોડીવાર પછી તે પશુ બેસુક થઈ જે પલંગ ઉપર રાણકદેવી પડી છે, તેના ઉપર તે પશુ પડે છે.)

રાહખેં—પ્રવેશ કરી ઉપર પ્રભાણેનો દેખાવ જોઈ પછોજ કોષાતુર થાય છે, અરે આ શો ગજબ ! આ શું મારી નજરે જોઉં છું ! સ્વપ્ન તો નહીં (પોતાની આંખો કંડી જુવે છે.) નહીં નહીં ખરેખર હું જુગૃત છું અને જેજોડે છું તે ખરુંજ છે ત્યારે શું આ બંને દોષિત છે ના એમ કેમ મનાય ! મારી પ્રાણપ્રિયા સુક રેહી શું તેનામાં આવી જુલ પડે ! કદી નહો મારા લાંબા અનુભવ ઉપરથી હું સિદ્ધ કરું છું કે આ અંબળા ખરેખર પવિત્ર છે (પરંતુ ધણી ગુસ્સામાં) નિમકહરામ ! જેને મેં પાળીપોષી મ્હોટો કર્યો અને આવી પાપરીએ ચડાવ્યો તેજ દુષ્ટ થયો તેનીજ નીતિ બગડી ખીચારી પવિત્ર અંબળાને અતિ મધપાન કરાવી બેસુક કરી, પશુ હવે વિચાર શું કરવો ! આવા નીચ પાપીને દુનિયામાંથી ઓછો કરવો એજ ઉચિત છે. (એમ કહી એકદમ પોતે તલવાર ખેંચે છે અને દેશજી ઉપર જોરથી ઝટકો મારે છે પરંતુ તે પલંગના પાયામાં વામતાં સદરકુ પાયો જુદો પડી જાય છે અને પલંગ વાંકો વળી જાય છે તેથી બંને જાગી જઈ શુદ્ધીમાં આવે છે.)

દેશજી પોતાના મામાને આવી રીતે કોષાતુર જોઈ તેની પાસે હાથ જોડી નીચો નમી કબો રહે છે તેને રાહખેં માર ધણી જોસથી ધમકાવે છે.

નીચ કાતકી, ચંડાળ, પાપી, દુષ્ટ, નિમકહરામ તારં મળું મુખ મને વધારે વખત નહીં બતાવ. મેં તને આજ દીવસ સુધી કેટલાક પ્રેમથી માનપુર્વક રાખ્યો, તેનો પશુ તે જરા વિચાર ન કર્યો.

દેશબંધુ—(સજળ નેત્રે) મામા, હું ખરેખર નિરદોષ છું પુરેપુરો તપાસ કર્યા શિવાય વાચનરૂપી સામધારથી મને અન્યાય આપવો એ આપ સરખા કદરવાન મુરખખીને ઘટિત નથી કૃપા કરી શાન્ત થઈ મારી અર્જ સાંભળો.

તાલ કવાલી.

(અધખીજ મોહાળત તોડી મેં દાદી દીવાનાને એ ઢખ.)

કરગરી કહું છું, તમે વચન માનો છો નિરધાર. ૮૬.

હું જાતવંત (૨) એમાં નહી સંદેહ;

મુજ મનમાં નિશ્ચે જાણું, મુજ માત ખરી છે એક, ૧

કરી અરજ (૨) નહિ જોવાયે તે ટાણે;

હતો આમહ આપનો પુરો, ખનીયું છે આજ પ્રમાણે. ૨

હતો નીશામાં (૨) ચક્રચુર ખન્યો તે વખત.

નહીં શુદ્ધ રહી સરીરની શુ પડ્યો ઉપર આ વખત. ૩

વડીલ શ્રી જે વખતે આપે મધપાન કર્યું અને આપે મને આંહી આપવા આજ્ઞા આપી તે વખતની મારી બોલી તથા સરીરની શુદ્ધ વગેરે આપે જે ખારીક નજરથી તપાસ્યું હશે તો, આપની ખાત્રી થવી જોઈએ કે મને તે વખતે કાંઈ પણ ખખર નહી હતી, મેં પણ આપની પાસે વિનંતી કરી હતી કે મને ત્યાં જવાને માટે માફ કરો તો પણ આપે આમહ કરી મોકલ્યો. આંહી આવીને મેં ફક્ત મારી માતૃશ્રી તુલ્ય મામોના હાથમાં પ્યાલો આપ્યો તે પછી શું થયું તેની પણ મને ખખર નથી મને એ પલંગમાં કાણે સુવાર્યો તે પણ હું જાણતો નથી માટે કૃપા કરી મારા ઉપર આવું કલંક નહીં ચડાવો, અને મને ક્ષમા કરો.

રાહ—ચુપ રહે દુષ્ટ, મને શું સમજાવવા જાય છે, મેં જે નજરો નજર જોયું તે હું કેમ ખોટું માનું !

રાગ ક્ષત્રી કલંકનો.

આ દુષ્ટ કેરું કામ, કેવું મેં નજરે દીઠું રે,

કેવું કરવા બીડી હામ, બોલે શું મુખથી મીઠું રે.

રાખીયો પુત્ર સમાન મેં આજ, કેવું મેં નજરે દીઠું રે

કેવું કીધું નિર્લજ કાજ, બોલે શું મુખથી મીઠું રે.

અન્ન ખાધને થયો છે હરામ કેવું મેં નજરે દીઠું રે,

ધીક; હુચા મુઠી તેં માથ, બોલે શું મુખથી મીઠું રે

તુજ માતુ સમાન આ નાર, કેવું મેં નજરે દીઠું રે;
 ફટ પાપી નિર્લજ્જ જાત, બોલે શું મુખથી મીઠું રે.
 કર્યું પાપ અમાપ તેં આજ, કેવું મેં નજરે દીઠું રે;
 વળી જુઠું વદે તે કાજ, બોલે શું મુખથી મીઠું રે.
 શું ઉભો બેવકૂફ મુરખ, કેવું મેં નજરે દીઠું રે;
 જા જા ગદ્દ તું ધુર્ત બોલે, શું મુખથી દીઠું રે.
 જા જા અહીંયાંથી તું તારું કાળું મોં રતે હવેથી કદી બતા-
 વીશ નહીં (એમ કહી લાત મારી કહાડી મુકે છે.)

રાણી—(એક તરફ ઉભી રહી ધુમતી તે ધણેજ ધીમે સ્વરે
 કહે છે) પ્રીય પતિ પ્રાણુનાથ ! શિરછત્ર ! અમે બન્ને અરેજ
 નીર્દોષ છઇએ. (હાથ જોડીને.)

રાગ-ભેગવી તાલ ગઝલ.

(ચંદ્રમુખીને એકલી છાડીને આવ્યો અહીં)
 ક્ષમા કરોને જુપ હો દાડમાં બે હાલ થઇ,
 રહી ન શુદ્ધ દેહની બેમાન થઇ પડી અહ.
 કરીને મઘપાન હું સુતી હતી તે ધડી,
 તુરતમાં કડી પડી પલંગમાં તે ધડી.
 દેશજી બીચારો ઉભો તો, નીશ્વામાં ચકચુર થઇ,
 બેશુદ્ધ થઇ ને પડ્યો પુરજોસ ઉરથી.
 નથી. ક્રિયા પ્રિયાની કંઇ તે જાણજો રાજન સહી,
 તમ પ્રિતનીજ રીતમાં બચતીત આજે હું થઇ.

પ્રાણુનાથ ! એમાં એનો કાંઇ પણ વાંક નથી, મઘ ધણે
 જલદ હોવાથી મને ધણો નીસો ચડ્યો તેથી બેમાન થઇ મઇ તેને
 પણ તેવી રીતે થયું છે, માટે ક્ષમા કરી અમને બન્નેને ક્ષમા કરો.
 (નમે છે.)

રાહ—(હસ્તે ચહેરે) એમાં તમારો કાંઇજ વાંક નથી.
 (તેરા હરમાન એ શાહ મેં અજકે આતી હું એ દખ.)
 નથી વાંક તુંજ પ્રિયા જ્ઞાને દીલગીરી કરે,
 વાંક આવ્યો છે દેશજી કેરો નજરે.

આવો પ્રાણુ પ્રિયા તમે બેસો પાસ મારી સહી,
 રાખો દીલગીરી તો મારાજ સોગત છે અહીં,

પ્રાણુપ્રિયા ! તમે જ્ઞા માટે શોકાતુર થાઓ છો ? એમાં ત-
 મારો ખીલકુલ દોષ નથી એ દુષ્કદેશજો તમને વધારે મઘ પાઇ જાણી
 જુજીનેજ બેશુદ્ધ કરેલ છે.

રાણી—સ્વામીનાથ ! આપના પ્રેમને આધીન છઉં, મારા ઉપર આપનો દ્રઢ સ્નેહ ઐશ્વર્ય બધો છે કે તે કહેવા હું શક્તિવાન નથી. પરંતુ પ્રિય પતી ! હું અનુમાન કરું છું કે દેશજી પણ નિર્દોષ છે. પ્રાણાધારા ! તે ગમે તેમ હોય પણ મારું ચિત્ત હાલ ધણુંજ વિવિધ રહે છે. દીનદયાળ આપણા ઉપર કેમ દયા નથી કરતા અને આપણા ઉપર ટંગાઈ રહેલું દુઃખનું વાદળું કેમ નથી વિખેરી નાંખતો? મહારા રમણીય કાન્ત ! આવા બારીક વખતે એક નિમિષ માત્ર પણ આપથી દુર રહેવા મહારું અંતઃકરણ ચોખ્ખી ના પાડે છે અને મન ધણું ખેદ પામે છે.

રાગ સારંગ તાલ ગજલ,

(અતઃકદ કયા ખવાખ દીખાય મેરે અલ્લા, એ ઢગ)

આપથી જુદું હવે મુજથી ના રહેવાય.

આપની જુદાઈથી સુખ સર્વ જાય. ટેક.

વિયોગ આપનો પિયુ જે ધડીયા થાય. ૧

વારી વિનાની વેલ જેમ, તેમ મુંજ દીલ સુકાય,
જેવું યે લડયા કદી કરોને ઉપાય, ૨

પ્રાણથી જુદી હવે પ્યારી નહી થાય,
પ્રિતમ પ્રેમ આપનો દીલ ન સમાય. ૩

તેનીજ ખાતર પ્યારા હું નૈ જવા દઉં ક્યાંય,
અર્જ દીન દાસી કરી લેજો લક્ષ માંય. ૪

દુઃખી કરો નહીં મુંજને, કહું પડી તમ પાય,
દુઃખ જુદાઈનું કદી મુજથી ન સહેવાય.

પડશે વિખુટા જો તમે પાડીશ મહારી કાય. ૫

વિખુટા પડો નહી ચીત એમ ચહાય.

મારા સમ સાચુ કહો, દીલ બહુ ગભરાય. ૬

પ્રાણનાથ—લડવા જશો તો ત્યાં, કચેરીમાં જશો તો ત્યાં મતલબ જ્યાં જ્યાં આપ પધારશો ત્યાં ત્યાં હું આપનીજ સાથે યોગ્ય પોશાક પહેરી રહીશ પણ આપથી કદી જુદી નહીં પડું મારે વહાલા નાથ ગમે તેમ કરી એ દુષ્ટને સમજાવો અને આ આફત દુર કરો.

રાહુખેંગાર—પ્રીયા! ધીરી થા, શામાટે અધીરી બને છે સાંભળ.

રાગ બીલાવર તાલ દાદરો.

(ચેનના પડે દર્શી પીયુ વીનારે, ઢગ.)

શાન્ત શાન્ત તું શાન્ત શાણી રે, શાને શોક, કરે અયોગ;

છે તે ફેંક, મનને રોક, ડાહી છે તું રાણીરે   શાન્ત.
 નમન કરીએ અરીને સતીરે, લાજ જાય, ક્ષત્રી માંલ;
 દુખી થાય, દીલ લાંલ લાજે મા નકીરે.   નમન.
 હીંમત હારવી નહીં ઘટે જરીરે, બનવું વીર, ધરીને ધીર,
 મારીને તીર, મારવા મીર, જામ નાસી અરીરે.   હીંમત.
 પ્રેમ તાહરો પુર્ણ છે પ્રિયારે, તુજ જુદાઈ ના સહેવાય;
 દીલ દુખાય, સુખ હરાય, કરીશ કાંઈ કિયારે.   પ્રેમ.
 નહીં તજી તુને પ્રાણુ માહારીરે, તુજ તન, તુજ ધન;
 તુજ મન, તુંજ રતન, આ દેહ તાહારીરે.   નહીં.

પ્રિયા ! દુસ્મનો સાથે નમી સલાહ કરવી જોઈએ તેમાં ક્ષત્રી
 જાતને મોટી ખોડ છે. જો એમ કરીએ તો જનુની લાજે, સ્વચ્છ
 પ્યારની ખાતર ક્ષત્રીવટ તજવી એ અનુચિત કહેવાય તું જાણે છે
 તેવી રીતે ઘણાં વરસ થતાં તેઓ હેરાન થાય છે અને હજી થશે તો
 પણ તે કદી કાવવાના નથી એમ તું ખાત્રીથી માન હું તને છોડીને
 કદી પણ જનાર નથી માટે શોક ન કરવો. તું પણ ક્ષત્રી રાજપુત્રી
 છે તેથી તારે પણ હીંમત રાખવી જ જોઈએ કાયર થઈ આધીન
 થવું એ અકૃત્ય શીવાય બીજું કયું વધારે કલકવાળું છે ? નિર્મળ
 પ્રેમના ઝરણુમાંથી અમૃતપાન કરનાર પ્રાણીઓને બીજા કશાની દર-
 કાર રહેતી નથી, પરંતુ તે છેવટે હાનીકારક છે સુવદને ! હું તમને
 વચન આપું છું કે જ્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તો
 તમને કદી પણ મારાથી વિખુટાં કરવાનો નથી. માટે નચીંત થાઓ.

રાણક—સુખકર ! સૌમાન્ય રક્ષક ! આપનાં પ્રિયમય વચનો
 સાંભળી મહાર્ હૃદય શોકહર્ષ નિશ્ચિંત થયું છે. પરંતુ રજની ધણી
 વિતી છે માટે આપ આ સુખાસન ઉપર આરામ કરો. હું
 સેવા કર.

રાહબે—નહીં નહીં પુર્ણ ચંદ્રકળા ! તમે પણ સુખે નીંદ્રા-
 વશ થાઓ.

રાણક—વિલાસી કાન્ત ! એવું નહીં કરો, હું આપની સેવા
 કર્યાં શીવાય કદી પણ સુવાની નથી.

રાહબે—પ્રિયા, તમારી મરજી ઉલ્લંઘન કરવા હું જરા પણ
 રાજી નથી, જો તમે એમજ રાજી છો, તો તેમ કરો.

(રાહબેગાર પલંગ ઉપર આરામ કરે છે.)

રાણુક—(રાહખેંગારના પગ પોતાના બોળામાં લઇ ચાંપે છે અને માથે છે.)

રાગ સોરઠ તાલ પંખખી ઠેકો.

સુખ સનળમા આજ, સુખથી પોઠો મારા નાથ. ૧૬૬.

શુભ રહી કરે ચરણની સેવા. કર પંપાણું નાથ. ૧

અમિત થયા હશે સ્વામી મારા, કરી રાજનાં કાજ. ૨

કિંકરી કર્યા કાય દુઝાવે; સુખ નિંદ્રા હ્યો રાજ. ૩

સીત સુગંધી વાયુ આવે, મિશ્રિત વાસ ગુલાબ. ૪

નિવૃત્ત મનને કરજો વાલા, છોડી આજ પંપાણ. ૫

દુઃખ સ્વપ્નાં નહીં આપણે આવે, જાળ જગત જંજાળ. ૬

દાસી ઉદાસી તણને બેઠી ધરે રહેવા સાથ. ૭

ઉપર પ્રમાણે ગાતાં રાહખેંગાર નિદ્રાવશ થાય છે અને છેલી કડી ગાતાં રાણુકદેવી રાહખેંગારના કડી ભાગ ઉપર સુધ્ધ જાય છે અને પડદાનો ઓટ આવે છે, જગતને ખારીમાંથી જીવે છે તો તંબુ જોઈને બોલી.

સોરઠો.

મારા ગઢ હેઠ, કોણે તંબુ તાળીયા;

સઘનો મોટો શેઠ, બીજા વરતાવુ વાળીયા.

સ્થળ—મીનળદેવીનું ઘર. (મેહેલ.)

મીનળ—રાહખેંગારની બહેન, સીધરાજની બાબી.

વીશળ—તેનો પુત્ર.

દેશળ—વીશળજીનો ભાઈ.

વીશળ—માનુશ્રી શહેરના પશ્ચિમ ભાગમાં બનાવેલી મોટી વાવ તમે બરાબર જોઈ.

મીનળ—પુત્ર ! વાવ પુરે પુરી મેં જોઈ, અંદરનું પાણી નિર્મળ ને મીઠું છે લોકોને જે ઉપકારનું કામ તેં કર્યું છે તે પ્રથમ તારા પર હમેશાં ગજ રહેશે અને શહેરના તેમજ બાહારના આવતા મુસાફર લોકો પાણી પી તુને આશીર્વાદ દેશે પણ પ્રિયપુત્ર ! તારા કાકાના લશ્કરનું શું થયું ! તેઓ ગીરનારની પવિત્ર જગા છોડી ગયા કે નહિ ?

વીરાળ—માતૃશ્રી ! હજી સુધી તેઓ મયા નથી તેમ જન્મે તેમ લાગતું નથી, ગદ્ય કાલે એક નહીં સરખું યુંદ્ર થયું કામનાં ધણું માણસો મરાયાં તો પણ તે પોતાની હઠ મુકતો નથી. અને મને લાગે છે કે કાલની ખુનરેજીથી તેની આશા નિષ્ફળ થઈ હશે અને તેથી તે પોતાનો વિચાર બદલે તો તાણુશ્રી નથી. આ પવિત્રક્ષેત્રના શિરોમણી રાજને હરાવી કાકો પાટણ જાય એમ મને લાગતું નથી પછી તો જે ગીરનારી કરે તે સલ જો પણ સામેથી મારો બાપ આવે છે અને લાગે છે કે તે કચેરીમાંથીજ આવતો હશે એટલે વધારે વીગતથી જે સમાચાર હશે તે તે કહેશે.

(દેશજીજી દાખલ થઈ માતૃશ્રીને વંદન કરતાં અશ્વરૂપાત કરે છે.)

(સમાલ તેગ અદાકો જશ સુનાતો સહી એ રાગ.)

મીનજી—મુખનિશ્તેજ કરી કેમ પુત્ર આવ્યો અહીં;

કહેને કારણ મુજને પુત્ર કાંઈ બનીયું તહીં.

કર્ણુ અપમાન પુત્ર કોઈએ તારું આજ કેની,

કરાવું શિરછેદ આજ તેનો મને ભેદ કેની;

લગાઈ થઈને શું દુસ્મનોનો જય થયો;

શ્રાત મારો શું મધર તેણે લામ ગયો.

દીલ મારે ધાય અહુ કુવિચાર મને,

જલદીયા કેને કારણ પુત્ર મારું દુખ સરે.

પ્રિય પુત્ર ! તારું નિરતેજ મુખ કેમ થયું ? તારું હરશીત મુખ જોઈ મારું દીલ હમેશાં પ્રવૃલિત રહે છે, તું મારી પાશે હમેશાં મુદ્દની ખમર દઈ મારું દીલ રંજન કરતો ને આજ એકાએક આવી મારી સમક્ષ વગર બોલે અશ્વરૂપાત કરે છે તેથી મને વધારેને વધારે દુઃખ થાય છે અને ઘણા કુતર્કો થાય છે વારંતે જે ખરો બનાવ હોય તે મને યથાચિત્ત કહે.

દેશ—માતૃશ્રી !

રાગ ધનાશ્રી તાલ ગજલ.

જીંદગીની આવી વારી,

દયા હું કહું શું મારી, માતા હવે હું લાચારી;

મદ આજે આવ્યો સારો પીધો અહુ અમે હોંશ ધરી,

આવ્યો તો ગુમ બારી.

માને મુજ હુકમ કીધો હાર પાવા ગામી મારી;

જીંદગીની આવી વારી.

મામીને મેં દારૂ આપ્યો, પીધો તેણે હોંશ ધરી,
પછી બેભાને પડી.

દારૂએ બેભાન પડ્યો હું સુતી છે જ્યાં મામી મારી,
જીંદગીની આવી વારી.

નીશામાં હું જાણું નહીં, ચડ્યું મને ઘેન બારી,
મામાની આવી સ્વારી.

મારી માર કહી કુવચનો કાઢ્યો, માડી મુજને બારી,
જીંદગીની આવી વારી.

જવ શહેર બાહાર મુજને, હુકમ કીધો પાપી ધારાં,
નથી સુકતો માત મારી.

સુઝે નહીં કંઈ રસ્તો, જોતવી હવે કંઈ બારી,
જીંદગીની આવી વારી.

માતુશ્રી ! હું શું કરું ! આજરોજ ગુપ્ત દારૂ આવેલ તે અતિ-
શય જલદ હોવાથી મેં તથા મારા મામાએ ખુબ પીધો.

અતિશય સરસ દારૂ ધારી મારા મામાએ મને મારી મામીને
પાવા જવા આગ્રહ કરી મેં બહુએ ના કહી પરંતુ તેના દીલમાં ન
આવતાં મને જોરાવરીએ મોકલ્યો મામીએ દારૂ પીધો અને તેના
અગણીત નીશાથી બેભાની અવસ્થામાં પલંગ ઉપર પડ્યાં. માતુશ્રી
હું સભ્ય પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું કે, આ વખતે મારૂ મગજ ખીલકુલ
ઠેકણે ન હોવાથી મને એકએક મગજમાં ચઢત આવવાથી હું મારી
મામીપર પડ્યો શરીરથી ઉઠવાની મારામાં સત્તા ન રહી તેટલામાં
એકએક મામાની સ્વારી ત્યાં આગળ આવી, મને મારી મામી સાથે
સુતેલો જોઈ એક લાત જોરથી મારી સાવધ કર્યો. મેં ઘણી ક્ષમા
માગી પરંતુ તે લક્ષમાં ન લેતાં મને એકદમ શહેર છોડવા આગ્રહ
કરી છે.

મીનજ—પ્રીય પુત્ર, તારા મામાની મરજી અત્યારે એમ થઈ
વાસ્તે જ્યારે આવો ખરાબ વિચાર તેના દીલમાં ડર્યો ત્યારે તારે
લાજમ છે કે થોડા દહાડા બાહાર ગામ જઈ આવવું.

વીશજ—(એકએક) વાતમાં.

રામ પીલુ તાલ કેરબો.

શું બોલે મામા વેણ, પેરી શું ! અમે ચોળારે

કેમ સાંખીએ વીપરીત કેણ, પેરી શું અમે ચોળારે;

જ્યારે કહી વીચાર્યાં પણ વાત ધેરી શું ! અમે ચોળીરે;
ત્યારે કરવી તેની ધાત, પેરી શું ! અમે ચોળીરે;
લડતું સામા થઇ એકવાર, પેરી શું ! અમે ચોળીરે;
જીવે મામો મારી તલવાર, પેરી શું ! અમે ચોળીરે.
શ્રીકૃષ્ણને કંસનું જન્મ, પેરી શું ! અમે ચોળીરે,
કરશે બાણેજ મામાનું તેમ, પેરી શું ! અમે ચોળીરે.

(અતી ગુરસાથી) માતૃશ્રી ! તમે જેમ કેલુ બોલો છો શું તેના શહેરમાં આપણે રહ્યા એટલે શું આપણને દસાવી મારશે શું ! શેરાબટનો મોટા પુલકનો તે ધણી છે, અને આપણે એથી કાચા છઠ્ઠાએ ? આખો ગુજરાત આપણા ઘેર છે, જ્યાં એ રાજ થઇ પુરો તપાસ કર્યા વગર મારા બાઇને એવી વીપરીત વેલુ બોલવાને શું તે ચોખ્ખું છે ! ના, ના, કદી નહીં એની મોટી સત્તાથી આપણે ડરી જવું એ કદી જનવાનું નથીજ, જ્યારે તેજ આપણાથી દગો કરશે ત્યારે શું આપણે તેને આપણા હાથ ન દેખાડવા ! પ્રીય બાઈ દે-શળજી તારી દીલગીરી તું દેકે કર અને મારી સાથે ચાલ, તું નક્કી માન કે આપણે એ મામાને બાણેજવઠ દેખાડશું જ. અને તેમ કરવામાં કાંઈ અડચણ નથીજ જીવો તે પણ પ્રસિદ્ધ દાખલો આપણે નવો કરી તેને એપ દેવો, તે એકે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના મામા નો અન્યાય જોયો ત્યારે તેનો ધાત કરવામાં જરા પણ વાર ન લાગાડી માટે આપણે પણ તેજ દાખલો હરથે લેવો જોઈએ. આપણે ક્ષત્રી પુત્ર છીએ, નથી વાણીયા કે ખીને ખેશી જશું. એમ કેમ થાય ચાલ સત્વરે કર આપણે આપણા કાકા સીંદરાજ બહાદુરને મળીએ અને તેની યોગ્ય ગોઠવણ કરીએ, સીંદરાજ આપણો કાકો છે. ગમે તેમ છે તો પણ એક લોહી છે અને આપણે જ્યારે તેને મળશું ત્યારે બેસ્ટ તે તેનું ધારેલું કામ પાર પડશેજ અને તેને હાલ તેને આપણું કામ છે વાસ્તે માન સહિત જવું એ વધારે સુખદાય છે.

મીનજી—પુત્રો તમારું કહેવું મને પણ ખરું લાગે છે મોંમાં કોળીઓને માથે માર એ ઠીક નહીં. ખચીત તમારો કાકો તમને મદદ દેશેજ વાસ્તે તાકીદે તમે તેને મળો અને ગુપ્ત રીતે શહેરમાં આવો બાઇના મનમાં ભરમ આવ્યો અને તેની દ્રષ્ટિ ખોટી થઇ પોતાના બાળક સમ જે બાળકને રાખતો તેને માથે તેને જીડો આરોપ મુક્યો તે ઉપરથીજ મને યાદુમ થાય છે કે, બાઇની બુદ્ધિ

અષ્ટ થઇ અને તેને માટે અમીવળી કરનાર દેવી અંબીકા અને ગુરુ ક્તાત્રીની ગુરુ કૃપા હવે તુટી વાસ્તે પુત્રો તમે જુઓ મારી આશા છે.

સોરઠો.

નાળીઆના વહેપાર, જાતે દહાડે જાણસો;

મારસુ રાહલેંગાર, ઉતારસું રાણકદેવીને.

અન્ને પુત્રા—મારો આશીર્વાદ શીરપરપર ચડાવી અમે જમએ છીએ.

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—

દેશજી—તથા વિશળજી દુહો તથા હમીર.

દેશજી—(ગુનાગદ) કીલ્લા નજીક જતો મન સાથે વિચાર કરતો ચાલ્યો જાય છે.

અહાહા ! ! ! હે ઇશ્વર ! તારી ગહનગતિ છે, આજ દિવસ સુધી તે ઉમંગ મારા મનમાં હતો, તે ખરો જાણે ક્યાંએ જતો રહ્યો ! હું જે લલન નીરઅપરાધી છું; તેને માથે આજે કેવડો મ્હોટો ગુન્હો આવો પડ્યો છે ! મામાએ મારે અપમાન કર્યું એટલુંજ નહિ પણ મને શહેર છોડવા સખ્ત આજ્ઞા કરી છે. અરે જીવાં શું કરું ? પીતા તુલ્ય પવિત્ર મામાને છોડાં જવા અરે ? એટલું નહીં છાણુ ભાઈની માતૃશ્રી સલાહ પ્રમાણે તેને પારપત કરાવવા યોજના કરવી ? ધીકકાર ! ધીકકાર ! આ જીંદગીને એ પણ કદી જો આમ ન કરું, અને અપમાન સહન કરતો ક્ષત્રીને ખોટ ત્યારે શું આમ વિશ્વાસઘાત કરવામાં નહીં ? અરે પ્રભુ ! હું મોટી સુશીલતામાં આવી પડ્યો શું કરવું તે મને સૂઝતું નથી, ચાલ જીવ જે થવાનું હશે તે થશે, પણ હાલ તો ભાઈના સલાહ પ્રમાણેજ કરું, અરે જે રાણકદેવી માટે હજારો મુસીખતો સહન કરી જય મેળવ્યો, તેજ આ વખતે દુઃખત કારણરૂપ થઇ પડી. જેના સામે હું ખરી શૂરવીરતાથી લડતો અને જેને મેં પાયમાલ કરી નાંખ્યો તેનેજ શરણે જઇ માયું નમાવવું ? હાયનસીજ અરે જ્યારે ટપટથી શહેરમાં સિધરાજને દાખલ કરીશ ત્યારે હાહાકાર વરતશે, મૌરાજનો સુખ અસ્ત થશે. દેશ પાયમાલ થશે શહેરમાં કર વર્તશે, નિર્દોષ બાળક રક્ષક વિનાનાં રક્ષણથી નિરાધાર અખળાઓ

ધણી વગરની રખડશે વૃદ્ધ વિધવાઓ પોપણ કરનાર મોબી પુત્રો ખોસે જીવથી વહાલી વસ્તુઓની પરદેશીઓ છુટથી ઉપયોગ દેશે, અને આ શુશૌભિત સૌરાષ્ટ્ર ખામ વૈર રૂપી દાવાનળથી બળી જળી ખાખ થશે આ વમામનો કતાર કોણ? હું; અને મને આવી સ્થિતિમાં લાવનાર કોણ? દારૂ આ બધો વિચાર કરું છઉં. પણ મન સ્થિર રહેતું નથી. અપમાનના અસહ્ય રૂપથી પેદા થએલા બૈરા ઝનુની હુત, પોતાનું કામ પાર પડશે ત્યારેજ શાન્ત થશે (જુઓ) અને તેમ થવું જોઈએ મરવું એક વખતે છેજ દયાએલા રહેવાથી શું ફાયદો? દાસપણની મારફત અપમાનના બહોળા વહેમમાં જીંદગી ગુજારવી એ શું ઉચિત છે કદીજ નહીં ચાલે હવે એ સંકલ્પ વીકલ્પ છાડી દો. દરવાજો આબ્યો માટે સ્વકાર્ય સાધ્ય બન્યું (દુદા તગા હમીર પાસે જઇને)

કેમદાદુભાઇ! આજના કાંઈ દુસ્મનોનો ઉપદ્ર જાણતો નથી ?

દુદો—નારે ભાઇ ! એ સું ખોસો છો, પેસે દી ઝમમરયુંતું તેદી કડે કાઢએ એ કે ચું કર્યું નથી.

હમીર—કો વળા કરે કે કેમ ! તે દી કેટલાની લોથ લાઇ ગયા સેંપાવળીયા માંડવા પાણી પણ નહીં જડે ભાઇ આપણે દેવીનો હાથ સે ને? એમ કોઇના ખાધા ખાધા જાયે તેમ નથી હો.

દુદો—એતો બધો એતોજ પરતાપ સેને, નીકર વળી બાજ અગીઆર વરસ થયાં તો પણ એક કાંકરી પણ ખરી નથી. ને આપણા જીવાનોમાંથી કાઢને પણ છોઈવટ થયો નથી, દેહજા-ભાઇ ! એતો માહારાજને તમે સુરવીરે સો નીકર કાની માએ શૈર હુંઠ ખાધી સે જે આ દમ ખમે ?

દેશજાજી—દુદાભાઇ ! તમે બધા સારા માણસ છો તે એમજ બોલો, અને તમને ઘટે પણ એજ, ખાકી કાંઈ હાથે થાય છે ? તમે બધા બહાદુર છો અને રાત દીવસ બહુજ મહેનતથી સાચવી શકો. ખીજનો તો વિશ્વાસજ ન આવે.

દુદો—હા આ હા. હાચું કહ્યું. અમે જેનું નિમક ખાઇએ શઇએ તેનાજ સઇએ તે નિમક હરામી થઇએ તો જીવડા પડે ને ?

દેશજાજી—અરોબર છે મામા તમારાં બહુ વખાણુ કર્યા કરે છે તેમ મને વખ્તોવખ્ત કહે છે કે દુદાભાઇને હમીરભાઇને અશીષુ વગેરે તમામ બાબતથી ખુશી રાખજે (પણ જરા હસીને) તમે જાણો છો ને, કે કામની બહુજ વ્યવસાઈ એટલે જુલી જવાય આજ

તો આ દરવાજે જરૂરનું કામ છે એટલે અવાજું, નહીં તો આખો દિવસ અને રાત હજીરમાં અને કિલ્લેબંધી કરવામાં રોકાવું પડે છે. જરા પણ કુરસદ મળતી નથી.

દુદો—હાથું બા હાથું ! કુરસદ તે ક્યાંથી મળે ! બંધુ કમ-હાથ તમારા ઉપર રહ્યોને.

હુમીર—તે વળી રાજા મહારાજ ધડી પણ બાધ વગર રહે નહીં હે !

દુદો—દેશરબાધ ! રાણીની તમારા ઉપર બહુ મહેરબાનીસે હો ! ને અમારા ઉપર રાની અને તમાહી બેનો કીરપાસે, તો મોજી કરીએ સમજી. ને તમને દુવા : દધએ દહનનૌના બાર નની કે, આંગળી સીધી હકે બક્ષેને અગીયાર હો વરહ લગણુ લડે.

દેશળજી—એતો તમારી ખાત્રી છે પરંતુ મામા માટે મારે તમારે સહિતે માટે જે ઉમડું અશીણ મંગાવ્યું હતું તે આજ મા-વેથી આવવાનું છે, તેને દુશ્મન લોકો હરકત ન કરે તેમ ગુપ્ત લાઇ આવવા મામાનો હુકમ છે. તેથી હું બહાર જાઉં છું તે રાત્રીને વખતે લાવીશું મોડો વેલો આવું તો દ્વાર તરત ઉઘાડજો.

દુદો—એ હું બોલ્યા ! કાળી રાતે જે વખતે કહો તે વખતે ઉઘાડશું અમે તો આખી રાત દુધા તકાવીને બેઠા સમજી. પણ દેહળએ ભાઈ ! પાસ બંદાણકી એકણુ આવ્યું છતો પેલી ગુપ્તગારી એથી આવ્યું ને આજી બેલ આની મગ કેમ આવ્યું બલા !

દેશળજી—દુદાબાધ ! પાંચ છ વચત જે અશીણ આવ્યું તે થોડું થોડું આવ્યું, અને તેથી વારંવાર મંગાવવાની તડખડ પડે છે ને વળી દુશ્મનોનો હંગામ છે તે નખતે પડાવે, ને આપણી પાસે સીલીકમાં ન હોય તો હેરાન થવું પડે, આ વખતે મામાએ વિચાર કરીન સામટી પોઠો મંગાવી છે. માટેજ આ દરવાજે આવશે.

દુદો—હા બા હા, એકણુ વગર તો એક ધડી પણ ને સાલે મરી જાએ.

હુમીર—દેશળજીબાધ ! બેગો આવું ! બહારની મામલો સે.

દેશ—નાના કાંઈ જરૂર નથી. ગુપ્ત લાવવું છે. તેથી ધણા જનનું કામ નહીં અને બંને બાધઓ બસ છમએ પોઠો બહાર આવી છે તેને રાત્રીને વખતે ફેરવા કોઈ નહીં જાણે એમ લાઇ આવીશ.

દુદો—એમ બાધ બહુ ખચરદાર સે કેવું પડે તેમ નથી તો પણ બાધ સાંભરજો હો !

દેશ—કાંઈ શીકર નહી, લ્યો ત્યારે હું જઈ છઉં સડું હુલિ-
યારીથી રહેજો.

હુદો—બહુ મજા આ.

અંક બીજો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—(સિધરાજની ઓળખી.)

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, દેશળજી સીપાઈ.

સીપાઈ—ઇસ રાતકી બખત કોન કમબખત શેહરમેસે એકીલા
ઇસ તરફ આતા હે ? માલમ નહી હે કે યહ સિદ્ધરાજ બહાદુરક
તંબુ હે જલદીસે જવાબ દેના ચાહીયે નહીં તર ગોલીસે આદર કર-
નેકી કરજ હોંગી. કોન હે તુમ ? જલદી બોલો.

દેશળજી—ઇતના જસ્તી બોલનેકા એ ખાલી મગજ શીરનેકા
જરૂર નહીં હે; મે ઈદર ઈરતા હું બેહેતર હે કે અંદર જકે મહા-
રાજસે બોલો કે આપકા બત્રીજા દેશળજી એકીલાઇ આનેકું મંમતા
ઓ બહુત જરૂરી કામ હે.

સિપાઈ—(સીપાઈ બીજા સિપાઈને બલામણુ કરી જાય છે
અને સિદ્ધરાજ પાસે આવીને) મહારાજા હુકમ હોય તો અરજ કરું.

સિધરાજ—ખુશીસે.

સિપાઈ—હજુર તંબુકો તીસરે કોઇ દેશળજી કરકે આયા હે
ઓર બોલતા હે કે મેં મહારાજાકા બત્રીજા હું ઓર બહુત જરૂરકા
કામ હે હુકમ હોવે તો આને દઉં.

સિધરાજ—(વિચાર કરીને) બેહેતર હે કે હસકો આને દો.
લેકીન સમાલના કે કુછ બી હથીઆર સાથ રખનેકું નહિ પાવે.

સિપાઈ—કુછ શીકર નહી હજુર ! (દેશળજી પાસ આવીને)
દેખો દેશળજી ! તુમકું અંદર જાનેકા હુકમ તો હો ગયા હે લેકીન
તુમારે સખ હથીઆર ઇદર રખનેકા હજુરકા ખાસ હુકમ હે સો
તુમ ઇદર રખદો.

દેશળજી—હથીઆર સખરેસે કુછ હરકત નહીં હે તોખી જૈસા
હજુરકા હુકમકા મેંબી સીર સાબેત કરતા હું (હથીયાર છોડીને)
લો મે સખ હથીયાર તુમ સમાલનાં. (એમ કહી સિદ્ધરાજ પાસે)

જમ માયું નીચું નમાવી ઉભો રહે છે.)

શિવરાજ—કમ દેશળજીભાઈ ! આજતો ધણે વરસે કાકાની સંભાળ લીધી ! જીવાન છો ભાઈ ? અમારી વૃદ્ધની શેની સંભાળ હશે દીલગીર શા માટે થાઓ છો ? એતો હોય, એમાં શું ! વિયોગ તો વેઠવો પડે; ધણે દિવસે ભેગા થઈએ તે સરખના આંસુ આવે એમ રીતછે. જરાવાર ઠેરીને દેશળજી નથી ખોલતો. (તેથી) ભાઈ ! ખરી હકીકત કહેતાં શા માટે સંકોચાય છે ! કોઈ વાતનો મનમાં અંદેશ ન લાવવો જેમ તું કહીશ તેમ કરવા તૈયારછું. તું જાણે છે તેમ મારે તો સર્વ તુજ અને જે કરે છઉ તે તારેજ માટે કરું છું મહારી હયાતીમાં અને પછી ગાદીને વારસ તું શીવાય છેજ નહીં તારે શરમ શી રાખવી] જે દુઃખ હોય તે તુરત કહી નાંખો કે તેનો સત્વર ઉપાય કરીએ.

દેશળજી—(રડતો રડતો.)

કહું વાત મહારી શાં આજ કર્મની કહાણી,
થઈ ખુદ ખુદ સરવે લેખ મન મુંઝાણી;
કરી ઘણા વર્ષ મેં સેવ મામાની પ્રીતે,
લડ્યો આપ સાથ હું ખરે વેરીની રીતે. ૧

એ સર્વ ગયું મુજ ફેક રીસ થઈ માઠી,
એહ સહજ આખતમાં મામે મુક્યો છે કાઠી;
નવ પુછ્યું ગાછ્યું નવ કર્યો કાંઈ તપાસ,
કર્યો વચન બાળથી ખરે મને નીરાશ. ૨

મન કમ વચનેથી મામી જાણું માત,
તે કારણ મામે મારી જોરથી લાત;
મેં કદી વિનંતી તે નવ લીધી ધ્યાન.
કરગરનાં મારું કર્યું તેણે અપમાન. ૩

એ મન દુઃખથી આવ્યો છઉ હું આંહી,
હવે વૈર લેવાની થઈ છે બહુ અધિરાધ;
છો આપ મુરખી એમ સર્વ તો બાખે,
કદી છોડે કછોડે થાવ વડીલ તે સાંખે;
હવે રાખી આપને શરણુ દુઃખ તો ટાળે,
“શરણુગત નિર્ભય” ધર્મ આપનો પાળે. ૪

વડીલથી ! આજ દિવસ સુધી આપથી અનુચિત રહી મેં

મારા મામાની જે સેવા કરી છે તેની આપ તદ્દન વાકેફ છો, તેજ બદલામાં મને આપ ખુરી દસાએ પહોંચેલો જુઓ છો ઇતેહાક જે-વો બન્યો કે ગદ્ય કાલ રાત્રિયે દેશાવરણી પહોંચી સરસ મધ આ-વેલ તે અમે સર્વ પુરુષ વર્ગ ખુશી ગુનરવા પીધી; આદ્ય મારા મામા જે મને આજ્ઞા કરી કે “આ સુંદર મધ તારી મામીને પાક આવ” આ વખતે હું નીશામાં પુરો ઘેરાએલો હતો. તે એટલી હદ સુધી કે મારા દેહનું પશુ મને જાન નહીં; અને તેથી કરી મેં તેમ કરવા પશુ આનાકાની કરી તોપશુ મામાએ લક્ષમાં ન લેતાં મને ત્યાં જવા સખત આજ્ઞા કરી. મારે લાચારીએ તે હુકમને ત્યાં થવું પડ્યું. જ્યન શુદ્ધમાં જઈ તે મધ મારી મામીને આપ્યો. એ પશુ મને સ્વપ્ન સ્વપ્ન સાંભળે છે ત્યારબાદ અમને જાંતેને એક પત્રાંગ ઉપરજ પડેલાં જોઈ, મારા મામાએ તરવારનો સખત ઝટકો કે જે સારા નસીબે પલંગના પાયાને વાગી ગયો. ભાગી પલંગથી જુદો પડ્યો, તેથીજ અમે જાંતે બચીત થઈ જઈ ઉડ્યાં એજ માલમ પડ્યું. પલંગમાં અમે જાંતે કેવી રીતે આવી પડ્યાં તેની ખીલકુલ મને ખબર નથી એમ હું આપને ચર્ચે હાથ મુકી કહું છું. ઉપરના શક પડતા દેખાવ ઉપરથી મારા મામાએ કાંઈ પશુ તપાસ ન કરતાં માઈ બેઠક અજ-માન ક્યું તે સાથે મને સખત શીક્ષા કરી. નિર્દોષ છતાં બ્યારે આવી હાલતમાં આવી પડ્યો ત્યારે મારી માતૃશ્રી અને બાઈની સ-લાહથી તે મદાંધનો મદ ઉતારવા આપતું શરણુ લેવું પડ્યું. અને આજ્ઞા છે કે આપના કામમાં મદદ કરી તે હું પાર ઉતારીશ અને તેના બદ-લામાં આકે મહાઈ પુત્ર તુલ્ય રણ્ય પરશે. (નીચું ખાલી બેસે છે.)

સિદ્ધરાજ—(સ્વમત) હવે શી રીતે કરવું ? આવા વિશ્વાસ-લાતી મનુષ્યને પાસે રાખી આશ્રય આપવો એ પરિણામે અશુભછેદ-

यस्माच्च प्रिय मिच्छेततस्य हयात् सदा प्रियम् ॥

व्यांधी मृगयावधार्थि तु गीत गायति सुखम् ॥ ૧ ॥

ત્યારે મહાઈ કાર્મ સિદ્ધ કરવાને હાલ તો તેને દિવાસો દેખ પાસે રાખું આગળ ઉપર જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ કરીશ. (ચાસન બાઈદેશજી ? તું કાંઈ પશુ અંદેશો રાખીશ નહી, મેં તને પ્રથમ કહેલું છે કે આ સરવ તાર્જી છે એમ તું સમજ, તારે મનમાં જશ પશુ સંકેતવું નહી, કારણ આજ સુધી તું બાળક હતો તેથી મોસાજ રહ્યો અને તેથી તુને સ્વભાવિક રીતે મોસાજ ઉપર પ્રિય હોયજ;

એમાં મને કાંઈ પણ માંડું લાગવાનું નથી અને લાગ્યું પણ નથી. મેં પહેલેથીજ વિચાર કરી મુક્યો હતો કે જ્યારે સૌરાષ્ટ્ર સર કરીશ ત્યારે ત્યાની ગાદી દેખાને સોંપીશ. કારણ મારાથી તો ગુજરાતનું મોટું રાજ્ય રેહું મુકી આંહી રહેવાનું નહિ. ત્યારે આ સૌરાષ્ટ્ર જેવો પહાડી મુલક પણ તું શીવાય કોઈ સાચવવાને લાયક હોય એમ પણ મને લાગ્યું નહી, તેથી મેં એજ વિચાર સિધ કરી રાખ્યો હતો. હવે ઠીક થયું કે તું મલ્યો. સવારે સર્વ લશ્કરને તારે સ્વાધીન કરી હું હવે નીરાંતે આરામ લઉંશ. હું જ્યારે ફતેહ કરી સૌરાષ્ટ્રની ગાદી ઉપર બેસી વિજયના ધ્વજ ચલાવીશ તે જાણ હવે ત્યજ તને પોતાક આપી બેસીશ થઈ દેશમાં જમશ.

દેશળજી—કાકા ? એમ આપ તદત જીવ કાઠી નાંખે અને તમામ લશ્કર મને સોંપી આપો તેમાં આપણે કદી પણ ફતેહ પામીએ નહી, હું આપને કટલીક યુક્તિઓ બતાવીશ, અને તે પાર પાડવા માટે આપે છેવટ સુધી મદદ કરી જાઉં.

સિધ—તો તેમ કરવા આપણી ના નથી; પણ બાક દેશળજી તે યુક્તિ શું.

દેશળજી—યુક્તિ એટલીજ કે હું દરવાજો વાત કરી આવ્યો છું કે, હું અફીણની પોઠો લેવાને જાઉં તે જે વખતે પોઠો લઈ આવું તે વખતે ઉધાડજો. તેથી આપણે આશરે સો પોઠો તૈયાર કરાવી તેમાં બે આદમીઓને હથિયાર બંધ સીવી લેવાં અને દરવાજા અંદર જઈ તમામ જણોએ નીતરી દરવાજાઓને અને દરવાજા પાસે જે જુજ વસ્તુ છે તેને કતલ કરી નાખવું. એટલામાં પાછળથી તમામ લશ્કર આવી પરાંતે એવો બંદોબસ્ત કરવો, એટલે તમામ મલી બેંગારને મહેલ કબજે કરી લઈશું. અને ખાત્રી છે કે મારો મામો કદી નાશી જાય તેવો નથી તે એ કુશળ નીચે આવી લડશે, અને તેમાં મારા કારણ કે કીલ્લાની અદરઝ ઝુલ્ફર નથી, અને એકલો તે આપણા બહોળા સૈન્ય સાથે ક્યાં ટકશે. જો આપણે આ પોઠોની યુક્તિ ન કરીએ અને કદી દરવાજાઓને ખચર પડી જાય ને તેઓ દરવાજા ન ઉધાડે તો સંકડો વર્ષ સુધી પણ આપણું કાંઈ ન વળે.

સિધ—વા વાહ ! ધન્ય છે ! બાક દેશળજી ! ત્યારે તો આ પછે કાલે રાત્રીએજ જમશું. હું સવારે ઉઠી સર્વ બંદોબસ્ત કરીશ. તું હવે આ મારી પાસેના પલ્લમ ઉપર આરામ લે.

(સૌ સુષ જાય છે.)

—:(૦):—

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ઉપર કોટનો દરવાજો.

પાત્ર—

દેશળ, દુદો, હમીર, તુરખા તથા માણસો લાદેલા પોડીયા અને પાછળથી સિક્કરાજ વગેરે વસ્ત્ર

દેશ—(દરવાજા પાસે આવીને) દુદાબાઈ ! એ દુદાબાઈ દરવાજો ઉઘાડો.

દુદો—કોણ બાઈ દેશળજી કે ?

દેશ—હા, એતો હું દેશળજી અફીણના પોડીયા લઈ આવ્યો છું,

દુદો—બલે બલે બા લ્યો ઉઘાડીયે, (એમ કહી દરવાજો ઉઘાડે છે અને એક સર્પ પોડીયા અંદર દાખલ થાય છે)

હમીર—દેશળજીબાઈ ? આજુ ખેલે પોડીયા ધણા મોટા જણાયસેને. માંચ અફીણના મોટા પણ માણસના માથા જેવા લાગેસે. પણ વધારે લ્યો હું જરા આજુ જઈ પોડીયાને કોઠારને રસ્તે હંકારવું (એમ કહી આગળ જાય છે.)

તુરખાં—અમે અફીણચે ! ઇશમે કુચ શક લખતા હે કયું કે ચે છાંટમાં કુછ હલતા હે દેખોના સહી,

હમીર—હવે એમાં શકતો હાનો ! લેને જરા તકાલી જોઉં (એમ કહી એક છાંટમાં બાલુ મારે છે કે તુરત લોહીની ધાર થાય છે તેથી ચમકીને) દુદા ! દગો—દગો—દગો,

તુરખાં—દગા, દગા કયા પુકાવતે હો. આજુ તો લસકર નીકલ પડા, અખલગ દેખતોહો કયા ?

દેશળ—(ખુદ્દી તગ્વારે નજીક આવીને) આવી જાઓ ખેટાજી હવે શું જુઓછો? તથા દિવસ સુધી ખેડાં ખેડાં ખીયડી ખાધી પણ આજ તમારું અને તમારા હીનાયતી બન્નેનું માથું કાપીશ.

—:~:—

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—જુનાગઢ મધ્યેનો એક વિશાળ એક અને ખેંગારનું રાયન ગૃહ.

(એકએક સોરઝકાર સાંભળી રાહખેંગાર પોતાના મહેલની અંદર નીકળ્યાં હતા તે એકએક જગી ઉઠે છે અને પોતાની પ્રીયા પ્રત્યે કહે છે.]

રાહુએ—અરે ! આટલું બધું તોફાન શું ? દુશ્મનો મિલ્લાની
અંદર કાપલ થયા પ્રીયા !

રાગ—કામલ દીસે છે અલબેલા તારી આખમારે.
પ્રીયા દીસો રજા ક્ષત્રી રીતી ધારીનેરે, વાત વીચારીનેરે. ૨૬
મુજર્ના મહીપતીએ આવી, વગર લડે તે મથો છે દાતી;
હજા લાવીને ઘેરી તેણે બારીનેરે. પ્રીયા વાત, ૧
નગર કાટ ઘેર્યો છે તેણે, ચાલુ કીધી તોપો એણે;
દીઓ રજા હું આવીશ જલદી મારીનેરે. પ્રીયા વાત, ૨
વસ્તીને પીડે છે રાજા, નથી રાખતો કોઇની માજા,
જાઉં છું પ્રીયા હું વરતી, દુઃખ દીલ ધારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૩
જીત મેળવી જલદી આવું, સોરઠ સાથે ગર્જર લાવું,
લાજ આપણી હાથ ગુરૂ ગીરનારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૪
કદી પડ્યો હું રણમાં નિશ્ચે, સ્વર્ગમાં જવું છે મારે પ્રીતે;
શાયતને એ પુત્રે! પ્રાણ ધારીનેરે, પ્રીયા વાત. ૫
રાણી—પ્રાણનાથ !

હમકું છાંઠ અલે બન માધું એ રાગ.

નહીરે જવા હવે નાથ અહીંયાંયા, મુજથી વીખુટા ન રડવા દઉરે;
સૈન્ય નથી કંઈ બળાયું આપણું, દુશ્મન તો નહીં શાવવા દેરે;
જણુરે મોંતે નહીં મરીએ નાથજી, પ્રથમ મુજને મરવા દીયોરે. ૨
જવર અહીંથી નાશીને જઈએ. ગુરૂ વિસ્તારની ગુશમારે,
ફજતર જળનો આહાર કરાને. મુજ બાળકને જાળવવારે. ૩
રાજપાટ જો જાએ બસે તમને પણ, હું નહીં હવે જવારે;
પ્રીતની રીતમાં કોંમત એની, નથી કંઈ પ્રીતમ મુજ મનમારે. ૪

પ્રાણનાથ બળીષ્ઠ દુશ્મનોની સાથે હરીફાઈ કરવામાં ખીલકુલ
શાયદો છે નહીં. આપણું રાજ્ય ક્યાં ! અને તેનું રાજ્ય ક્યાં ? દુશ્મ
નનું લશ્કર એટલું બધું છે કે તેની સામું આપણું સૈન્ય એક ઘડી
ભર પણ ટકવાનું નથી, જ્યાંસુધી આપણા કીલાનીઓડય હતી અને
દુશ્મનનું સૈન્ય કીલાનીબહાર હતુંત્યાંસુધી આપને તેને શાવવાદેતાનહી
પણ હવે તે દુષ્ટો મહેલની લગમગ આવી પુગ્યા છે અને ગંજવર તો
પોનો માર શરૂ ક્યાં છે એટલુંજ નહીં પણ આપણી સૈન્યજીતલીલમઅને
કડાનાળ પણ તેઓના હાથમાં મ્હા માટે હે પ્રાણ રક્ષણ કૃપા કરીને આ
મરીબહાસીની વિનતીધ્યાનલક્ષ મુઠ્ઠા કરવા ન જાઓ તો સાઈ પ્રાણનાથ!
[રૂપકરેછે] અને તેમ છતાં આપને યુધ કરવાનો અતીશય આમહોયતો

આ દાસીને પણ સાથે લઇ જશો કે આપની અર્ધાંજના આપના દારણ્ય મુદ્દમાં અરધ ભાગે રહી દુસ્મને મારા બનાવી મુદ્દમાં અમર કાતી મેળવી મારી જનુનીને જેમ આપ નીપું પરંતુ બ્યાં મુધી આમ બેમાંનું એકે કપુલ નહીં કરો ત્યાં મુધી હું આપને અહીંથી આગળ જવા નહીં દઉં ! નાથ.

રાહબેંગાર—પ્યારી મુવેદના શરીરદતી, આવા બારીક સમામાં સુરારે સુર દેવાને બદલે આવા બીર જેવા શબ્દ કાઢી મને શા માટે બાળે છે, શું તને તું લાઝીમ છે; તે સાંભળ્યું હશેજ કે પ્રિયા કે આંગળતી લત્રાણીઓ પોતાના પ્રિયતમને રણુક્ષેત્રમાં જવા ફેટલા આનંદથી રંગ દેતી, વળી તને યાદ હોવુંજ નેમએ વાહાલી બાળદગ્ધા, કે જે દાખલો પ્રાચીન વખતથી ચાલ્યો આવે છે કે—

દુહો—જનની જણુતો બક્ત જણ્ય, કાં દાતા કાં સુર;

નહોતર રે' જે વાઝણી, પણ ન ગુમાવોશ તુર,

માટે દુસ્મન સાથે યુજી કરવા તેને મારા પુરેપુરા હાથ દેખાડવા મને તાકીદથી અને સહ આનંદીત મુખડે રંગ દે, જે કે અગીઆર વરસના લાંબા અરસામાં મારે અને તેને કીચીત વખતે લડાઇ થાય પણ તે નહીં જેવીજ, આજનો વખત જુદોજ છે તેનું બળવાન સૈન્ય આપણને શું કરવાનું છે શું એક કીડી મોટા બળવાન હાથીનો નાશ લણુવારમાં નહીં કરે ? મોટી ગંજવર મંજી સળગાવવા ફક્ત એક અગ્નિના તણુખાનુંજ કામ છે તેમજ સીધરાજના મોટા સૈન્યનો ધાણુ વાળવામાં એક ફક્ત ફુંજ બસ છું પ્રિયા તારૂં પણ તેમાં કામ નહીં અવશ્ય કદાપી તુને પણ સાથે લઇ જવા હું વીચારૂં પણ તેમાં એક બાબતનો વાંધો આવે છે અને તે એ કે કદાપી દૈવ્ય કોપથી મારી હાર થાય અને આ નાશવંત દેહ પોતાની ફરજ અદા કરવામાં પેદા કરનારની પાસે જાય તો વાંસેથી આપણા બંને વહાલા પુત્રોનું રક્ષણ કરી યોગ્ય પ્રસંગે વેર લેવાનું જે તમે અહીં રહો તોજ બને માટે પ્રિયા તમારા ધર્મ પ્રમાણે કદાચને છેવટનું મારું વચન માન્ય કરવાની તમારી ફરજ અને હુપણ છે જેથી સાથે લઇ જવા મારું મન કપુલ કરતું નથી.

(આમ છતાં પણ રાણુકધેવી પોતાનાં પતીનો પાલવ કાઢી હોલી રહે છે અને કહે છે.)

રાગ સારંગ—તાલ દીપચંદી.

(છોડે છોડે રાય કેસનેરે દાસી જણે તે આપ.)

રાણીક—(હાથજોડીને). સ્વામી મારારે સુલક્ષણા, જોડું આપને હાથ,
કરમરી કહું હું નાથજી, જ્યોને મુજને સાથ. સ્વામી.

રાહ—પ્યારી રહો ધર્મ ધારીને, રહો કશનું નામ;
જેર કરીને હું વેરીને, કરશું આપણું કામ. પ્યારી.

રાણીક—સાથે રહી લડું હોંશયારે, નહીં જીવતી આશ;
સીંહ પેડે હું પડું સૈન્યમાં, કરું દુસ્મન નાશ. સ્વામી.

રાહ—સાચું કહ્યું તમે પ્રેમદા, ધન્ય ધન્ય છે આજ;
સોડ શોભાવી પ્રીતિ માહરી, રાખી જનુનીની લાજ. પ્યારી.

રાણીક—નાથ આત્મે જન્મે સાથમાંરે, લખ કશનું નામ;
ક્ષત્રીની કુખ શોભાવીએ, કરીએ સીધ કામ. સ્વામી.

રાહ—ધન્ય હીમત પ્યારો તાહરીરે, હવે રહોને આંદી,
સાથે નથી તમ કામ તો લડશું એકલા ત્વાંહી. પ્યારી.

રાણીક—એ શું બોલો પ્રાણુ માહરા, દયા ગમ ક્યાં આવાર;
કરશે જુદી જો આપથી, મરું ખાઇ કાર. સ્વામી.

(રાણકદેવી કટાર લઇ પોતાના ગળાપર મારવા તત્પર થાય છે.
રાહબેગાર તેના હાથ ઝાતી તેમ કરવા સમજુતી દેતો બોલે છે)

નાગ બનજારા.

રાહ—મુજને જાણ દોને પ્યારી.

રાણી—નહી નહી વાત થનારી !

રાહ—કર લડાઇનીજ તમ્યારી, ઘેરી દુસ્મને મેડેલની પ્યારી
મારું દરેકને ધા કારી, મુજને જાણ દોને પ્યારી

રાણી—કદી એવું નહી જો બનશે, સૈન્યને આપણનાને હણશે
નહી કરો મને દુખીયારી, નહી નહી એ વાત થનારી,

રાહ—ખરો ક્ષત્રીનો અગ્યો જેહ, કેમ મેંલમાં સૂઇ રહે તેહ;
કરે દુસ્મનની ખુશારી, મુજને જાણ દોને પ્યારી.

રાણી—મને રાજ્ય જો સધળું જાએ, કદી વનમાં વાસો થાએ,
ફળ ખાઇને દીન ગુજરી નહી નહી એ વાત થનારી,

રાહ—નહી કર તું મનેરે નીરાશ, પુર મારા દીલતી આશ;
દે રજા ખુશીથી સારી, મુજને જાણ દોને પ્યારી,

રાણી—નહી નાથ એ વાતજ કરશે, દયા દાક્ષીથી દીલમાં પરશે
કરો આ જીંદગી આ સુખીયારી, નહીં નહીં એ વાત થનારી.

રાહ—એવા બીરના બોલ ન કહ એ લડવા તણી હીમત દમજો;
ખરે ક્ષત્રીનો ધર્મ જાણી, મુજને જાણ દોને પ્યારી.

રાણી—તમ વિના હું એકલી નાથ કહો રહું કેની સાથ,

આલો જઠએ જંગલમાં નાસી, નહીં નહીં એ વાત થનારી
રાહ—નાશવાથી પ્રતિષ્ઠા જાએ, દુનિયામાં બે આખર થાએ,
કરો વાત ન એવી નહારી, મુજને જવા દોને પ્યારી.

રાણી—ત પ્રીતિનું પન જોહ, કંઈ કોની સાથે હું તેહ,
દુખ ઝાળને નાખો નીવારી. નહીં નહીં એ વાત થનારી;

રાહ—ખોઈ ક્ષત્રીવટ હું આજે, તો તો માતા માની લાજે;
આખર પ્રીતિ છે દુખીઆરી, મુજને જવા દોને પ્યારી,

રાણી—જળ વીનાનું મીનજ જેવું, વાતા આપના તન છે તેવું;
ખરે થઈ હવે દુખીયારી, નહીં નહીં એ વાત થનારી.

રાહ—અર પ્યારી, તું કર ન જક, લડતા જવું મારે ખેશક,
હવે પ્રમાણ પ્યારી જારા, મુજને જવા દોને પ્યારી.

(રાહખેંગાર યુદ્ધ કરતાં આલ્યો જાય છે.)

રાણીકદેખી બોલે છે.

સોરઠો.

નયી મેં વાડા ગુડીઆ, નયી માલયા મંડાર;
નયી માળી રાણકદેવને, સેમ ઓલંખા દે સેંગાર.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—ભૂલુદુર્ગની બજાર.

પાત્ર—સીધરાજ તથા રાહખેંગારનું લશ્કર.

(રાહખેંગાર પોતાનાં મહેલ ઉપરથી ભૂલે કિરતાં ગીરનારની
પવીત્ર પર્વતમાંથી ચંદ્રોદય થતાં તેના શીતળ કીરણ ખેંગારના મુખ
ચંદ્રપર પડતાં વાર સીધરાજની દ્રષ્ટીએ ખેંગાર પડતાં તેને ઝેરી તીર
મારી રાહખેંગારના આત્માને પરમાત્માની હજુર પહોંચાડી દીધે
આદ લલાઇ બંધ કરી.

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જંગલમી.

પાત્ર—સીધરાજ, દેશજી, વીશજી અને બીજા લડાયકો.

સિધરાજ—વીશજી આ લમાસ મામાનું મુડદું જિયાવવા
આપણી બવણીમાં પુગાડો અને હું સજ્જકેવીના મહેલમાં જઈ એને
મારા સ્વાધીનમાં લઉં કારણ કે જો તેને આ વાતની ખબર તેમ થશે

તો તે આત્મહત્યા કર્યા વગર રહેશેજ નહીં અને અમે જ્યારે અને
ત્યારે બાર વર્ષની અથાગ મહેનત ઉપર પાણી ફરેજ.

વીશળ—હા કાકા, આપનું કહેવું મથાર્ય છે પરંતુ મારી
વીનંતિ આપ ધ્યાનમાં લ્યો તો હું અરજ કરું છું કે આપ આપનું
ખટણ છોડી આંહી આવી રહો આંજ ૧૨ વરસ થયાં તોપણ જીના-
મદના કીલ્લામાં આપ દાખલ થઇ શકેલ નથી તે મુજબ આ રાણક-
દેવીના મેહેલમાં દાખલ થવાને આપને પુરેપુરો બાળ ૨૪ વરસ જોઇએ
માટે જો તાકીદથી આપે તેના મેહેલમાં દાખલ થવું હોય તો દેશ-
જીને સાથ લઇ જાઓ કે તે કંઇ પણ યુક્તી કરી બાર ઉધડાવશે.

દેશજી—વા ? કાકા, વીશળજીનું કહેવું ખરું છે, હું આપની
સાથે નહીં કંઇપણ યુક્તીથી રાણકદેવીના મેહેલ ઉધડાવી દઇશ પરંતુ
ત્યાં આપે યાદ રાખવાનું છે કે રાહખેંગાર મરી ગયેલ છે એ વાત
ત્યાં કહેવી નહીં પરંતુ તેને જીવનાં કંઠ કરેલ છે એવુંજ જણાવવું
નહીં તો રાણકદેવી સતી છે તે એકએક શ્રાપ દઇ આપણને
આપ કરી દે.

શ્રીધરાજ—બરાબર દેશજી તમારી યુક્તી દુગીત છે અને
આલો તેમજ કરીએ.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થલ રાણકદેવીના મેહેલ

પાત્ર—રાણકદેવી પછીથી સીધરાજ, દેશજી અને પછીથી
રાહખેંગારનો પુત્ર.

રાણી—રાહખેંગાર તીરસ્કાર કરી ગયા બાદ રાણકદેવી તેની
જીંદગી માટે પ્રભુ પ્રાર્થના કરે છે.

રાગ દીંડી

કરો રક્ષા પ્રક્રિ દુસ્મનોને મારી, ઇહેર આણી મુજ નાથ દો ઉગારી;
મેહેર કર પ્રભુ પૂત્ર તુજ ધારી, વિજયશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૧
દયા આણુ પ્રભુ બાળકો હું તારી, સ્મૃતી થું કરું હું અદ્યમતિ નારી;
રણે થઇ ઇશ મમ પતીનો વારી, વીજયશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૨
અસહ સંકટેથી પાંડવોને તાર્યા, થઇ સારથી તેં કૌરવો સંહાર્યા;
પળમાંહી પ્રભુ દુખદો નીવારી, વિજયશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૩
કરું સ્મૃતિ પ્રભુ ધ્યાન જરા દેજો અદ્ય સ્મૃતિ ધણી માની હરી લેજો;
જીર્ણદુર્ગ મધ્ય વીજય દે પુકારી વીજયશાહી નાથ મોકલો મોરારી. ૪
(નીચે કંઇ અવાજ થતો સાંભળી બોલે છે.)

સોરઠો.

કવળ સ્વટકાવે કપાદ મઢી છે રાણીકદેવીની,
જો જાણસે માહસેંગાર. ઝઠક કાનજ ઝોડશે.

દેશ—મામી એ મામી, બાર ઉઘાડો હું તથા મારો મામો
દુખનોને મારી જીત મેળવી આવ્યા હમણે.

રાણી—કાણ દેશજીએ મેં સાંભળ્યું હતું કે તમે દુસ્મનીને
મળી ગયા છો ? અને રખેને કરેખથી મને દસાવતા ધારતા હો
માટે એ મારા પ્રાણનાથ મને બોલાવશે તોજ હું ઉઘાડીશ !

દેશ—મામી તમારું કહેવું ખરું છે હું દુસ્મનો મરાત નહી
અને ધણા દીવસ સુધી આપણને અને આપણી વસ્તીને હેરાની બો-
મવવી પડત. વળી મારા મારી સાથે છે પરંતુ તેને સીધરાજના
હાથનો એક સખત જખમ વાવગવાથી આ વખત તે બેભાની અ-
વસ્થામાં છે માટે તુરત બાર ઉઘાડો કે મામાની સારવાર થાએ.

રાણી—એમ છે ત્યારે તો ઉઘાડું.

મહેલનું આરણ્યું ઉઘાડે છે ત્યાં રાહખેંગાર નહી પણ પણુ સીધ
રાજ મહેલમાં દાખલ થઈ 'રાણીકદેવીને કંઠાલી'ગત દેવા જાએ છે ત્યાં
સીધરાજને જોઈ રાણકદેવી મુર્છાગત થઈ પડે છે તેને—

સિધ—પ્રિયા.

રાણી—(પ્રિયા શબ્દ કરણે પડતાં સીંહણની માફક કૂદી ને)
પ્રિયા કહેનાર પાપી ખરા દુર અહીંથી.

સિધ—હે કામળાંગી, હે કામકદંબી, હે સુવદના, શા માટે
ગમરાય છે. સોરઠુ જેવા સોળ ભામતી પટરાણી કરનાર અને તારી
સાથે પ્રથમથી સગાઈ થઈ હતી તેજ હું સીધરાજ.

મુઠ પુજો રાજમાં અને પાટમાં.

રાણી—અરે દુષ્ટ આવું બોલતા તારી જીભ કેમ નથી કપાતી
તી. દેશજીને કહે છે—

શુર ગોવિંદના મહિનાનો રાગ.

દુષ્ટ દેશજી વીર કહુધું તુજનેર;

કર્યા જુઝા મારા હાલ, ફટછે તુજનેર;

તારા મામાના લીધા પ્રાણ, કુળ લજબ્યુંર,

મળી કાકાને આજ, વેર વળાવ્યુંર,

માર્યા દુદો ને હમીર, દગો દહનેર;

ઉઘડાવ્યા દાર, ખોડું કહીનેર;

સિધ-તારો આટલું બધું ભજવતાવવાનું નથી માફ રાખ કે તારા પછીને મેં કેદ પકડેલ છે જે તું મારા સ્વાધીન થઈશ તો હું તેને છોડી દઈશ નહીં તો કટકે કટકા કરી નાંખીશ ને પાડુ મારે છે.

રાણી-

સોરઠો

પડેલાંની પાડુમાં માર, સેગારના સ્વાધેલ નહીં;

તને મોજડીઆના માર, મિથરાજ તારા શોખે નહીં.

રાણી-અરે દુષ્ટ પૃથ્વી કેમ રસાતાળ નથી જતી; સુર્ય કેમ આથમણો નથી ઉમતો પણ હું જે એક વખત રાહખેંગારતી કહેવાઈ તે કદી તારે સ્વાધીન થવાની નથી તું બલે મારી આજ વખતે કટકા કરી નાખ પણ મારા પ્રાણનાથને કિમાર એટલી મારી વિનંતી છે.

છોકરા-મા, મા, આ કોણ છે ? તું કેમ રૂએ છે કેમ ખોલતી નથી, દેશગજમાઇ મારા કાકા ક્યાં છે અને આ અજાણ્યો માણસ કોણ છે.

સિધ-શુરમામાં) સીપાઇ આ છોકરાને અહીંથી લઇ જાઓ (રાણીકને) કેમ માને છે કે નહીં, નહીં તો તારા છોકરાનો નાશ કરીશ.

રાણીક-છોકરા નો તો સું પણ આખી પૃથ્વીનો ખલકે મારા પ્રાણનાથનો નાશ કરશે તો પણ હું મારું શતીત્વ છોડનાર નથી.

સિધ-ઠીક છે ત્યારે, સીપાઇના હાથમાંથી કુંવરને પડાવી તરવારથી તેના બે હુકડા કરી નાખે છે તે જોઈને)

રાણીક-(અતીશય આકંઠથી) અરે કતકી સિધરાજ.

(અતીશય રૂદન કરતી)

(રાગ) મારી વાતો તુ થાને શાન્ત

દુખહરીયામાં નાખી એ નાથ, મારાથી કેમ જવાએ;

રોષ રોધને ર'વું આંહી, વીના મોંને કેમ મરાય.

આપ જવે અવની વિશે, થયું અંધારું ધોર;

તુજ બ્રાતા બનુ વલવલે, કરે મરવાને બહુ રોર. મારાથી.

ત્રેન અતીશય રાખલો, દીલનો પુત્ર દયાળ,

ચીંતા મારી રાખતો, હવે લેશે કો સંભાળ. મારાથી,

સોરઠ પ્રજના હાથથી ગુમ થયું છે રતન;

બીન્ન ભાવ નહીં લાવતાં, કંઈ કેવું હું તો જતન. મારાથી.

સિધ-વધારે રડવું છોડી દે તું જાણતી હઈશ કે તારો પતી મારી સાથે કેદ છે પણ નહીં તેનો પાપી આત્મા ધણો વખત

થયાં જન્મકર્તાની હજુર પોહોંચી ગયો છે. માટે જો તું મારે સ્વા-
ધીન થઇશ તો તારા મોટા પુત્રને હાથે તેની કીચા કરવા આજ્ઞા
દઇશ આ સૌરાષ્ટ્રની ગાદી પણ તેનેજ આપીશ, માટે હજી માન.

રાણીક—હર હર વીશંભરા !!!

રાગ આધવજીનો મંદેશો.)

શી રીતે પ્રભુ ધીરજ ધરો ખેમુ હું,
બડ બડ દીલમાં બડકા દુખના થાયજે;
કેર થયા છે અતીશે આ અવની વિશે.
ઠેલી છે આ દુઃખની મોટી રેલજે,
પ્રાણ તણારે પ્રાણ ઉડીને ક્યાં ગયા,
હ્યા ન આવી મુજને ક તાં નિરાશજે,
કોનેરે આધારે રહીશ હું ન થજી.
શાન્તી કેવી રીતે દીલની થાયજે;
પ્રજ સઘળી તલપે આપ વિયોગથી;
વિના પ્રાણીતું જાણો જેવું મીનજે.
કેમ કરી આ જીંદગી પુરી તો થશે,
દુઃખ તણી તો રાખી નહી કંઈ સીમજે.

હે દયાળુ પ્રભુ હે જન્મકર્તા જગદીશ્વર! એટલો મોટો મેં તારો
શો અપરાધ કર્યો છે? અરે પતી અરે પુત્ર મારા દુઃખના વિસામા !
મારા નોધારાના આધાર ! મારી જીવન દોરી ! તું પણ તારા પિતાની
સંભાળ લેવા તારી રાંકડી માનાને મુકી ચાલ્યો ગયો હાથ ! હાથ ! હાથ !

રાગ રસીલી તારી મુરત.

પુત્ર રતન તો પ્રાણથી ખાર, તે વિજ જીવણું છેજ અકાર,
મુખડુ મવ ગયું છે મહાર, સંસાર મુખ લાગે છે ખાર.
માત્ર માત્ર કરી કો હરે આવે. જનુની કેરા જખમ રહાવે;
નાથ અને પ્રીય પુત્રજ જવે. અન્યોદક શી રીતે ભાવે,
વેરીનો કરશે એ નોશ, દીલમાં દતી એવી આશ;
હવે થઇ છુ તદન ઉદાસ, રેવું મહારે કોની પાસ.

(સહીયર દુખ શુ દાખવું.— રાગ

કરમ કુટયુરે મહાર આજથી, ખોયા રાયને રાજ;
ગઢરે મુનો થયો, જતાં કરી હાસ્ય રાહખેમાર.
મંદ મુખથી ખોલતાં, કરી હાસ્ય વિનોદ;
એ સઘળું તે એજે ગયું મધ દુશ્મન હાથ.

મુનાં મંદિરમાં પોદતાં લલ્લ પ્યારી પાસ;

એ ધડ ક્યાં હવે રડવડે, ખરે થઇ છું નિરાશ. ૩

એક કે, તાં એકવીસ મળે, ધરે જુમી ન ભાર,

એ ધડ ક્યાં હવે રડવડે, દુઃખનો નહીં પાર;

જે નારી કો નીરખે નહીં, નખ કો ન પામેલ.

તેરે દુશ્મન હાથે ચડી, કર્મ થયું છે સામેલ,

આ નાથરે આવી મક્ષો, દો દરજનનો લાભ;

દાશી તમારી રોધ નમરે, ધીઃક ધીઃક અવતાર. ૫

સિધ્ધ—કમ રવાંધીન થાએ છે કે નહિ, હા હજી વધારે દુઃખ
વેઠવું છો માટે કામળાંગી ચાલ મારા કમળ મહેલમાં ને કર મજા.

રાણીક—અરે ધાતકી ચંડાલ ! ! (મૂર્છા ખાઇ ઢળી પડે છે
તે ઉઠતાં દુઠતાં)

કેર વરતાયો બહુ કાળોરે (૨)

કોટી કોટી ગુનામાં પડ્યો છે તું આજ દુષ્ટરે તું દુર.

સાખી.

દયા હીણ દયાળ, જાવું મારે ક્યાંય,

દુઃખ ફરીઆની માંચ ઉભી છઉં;

કર સાચ પતી મારા, ખેંગાર પૂરણા છે ત્યાંય,

અનંમ બળે અંત માંચ દુષ્ટની છે છાંય. ૬૬૨.

છોડીને ચાલ્યા ગયા, હશે તમે તે ક્યાંય;

જો સ્વર સાંભળી માહારો, તો દોડી આવો આંચ,

ફવાર દેખાયું શામની, જાવું મારે ક્યાંય;

નીર્મળ વહેતું નીર છે, હું પડું તેની માંહ. ૬૬૨.

લલોત.

અરર નાથરે શું હવે થશે, રીવસ માહારા કેમરે જશે;

હીલ ઉદાસ તો કેમરે કરી, પરમ પ્રાણુરે ક્યાં મળું ફરી,

જીવનમદ આ સુનુરે થયું જીવન માદરં એમરે મયું.

જમજ ક્યાં હવે ખેસવા ફરી પરમ.

હીલથી પ્યારી તો કો હવે કહે, દુઃખ બધું ફરી કાણુરે લહે;

અધ અભાગણી દુખની ભરી, પરમ.

જીવન જોધને શોકતો થશે, હેડું માહારં હાથથી જશે.

અરર ધીક છે તમને જરી, પરમ પ્રાણુ,

અરર આંખથી આંસુઓ ખરે, મનડું માહર હાથ ન રહે

મરીસ હું હવે ઓ હરી હરી, પરમ પ્રાણને ક્યાં મળું રહી.

અરે દુષ્ટ તું મને ના અટક, હાથ ફર ખાત; દેશળ તું તારૂં
મેં મને ના અતાવ અરેરે તને તારા નાના બાઇની પશુ ક્યાં ન
આવી હાથ હાથ; ખાતરી દેશળ તુને કીડ્યા બહાર જતાં કાલેરો
કેમ ન ડર્યો અને તું કેમ ન મુરો અરે જેનું તે નીમક ખાણું તેનું
જ ખેંચું અરેરે મેં દુઃખ પામીને તીવ્રવરને કહેયો તું તારૂં મળું
કર અને હજી જો કમ સરમ આવતી હોય તો આ દુષ્ટને સમજાવ
પ્રાચીનકાળનો દાખલો તે પાછો સજીવન કર્યો બાણેજ થઈ મા-
માનો પ્રાણ લેતાં ન અચકાયો.

સિધ—(વિચારમાં પડીને હા ખરેખર મારી પ્યારીનું કહેવુંજ
યથાર્થ છે આ દુષ્ટ જેવી રીતે એના મામાને ક્યો દીધો છે તેવીજ
રીતે મને પણ દેશે ખરે મારો અર્થ સાધવા મેં તેને આશ્રય આપેલ
પણ હવે તેને પાસે રાખવામાં માલ નથી નીતિ જાઅમાં કહ્યુંકે—

શ્લોક.

વિશ્વાસઃ પ્રતિવંધનાં યે નર વિશ્વાસચાનિનઃ
તેનર નરકે યાંત્રિ યાતત્ત્વંદ્રો દિવાકર ॥

અને તેટલાજ માટે તેનું આ વખતજ નીકળત કરી નાંખતું
એ બ્યાજખીને ઉચીત છે, પણ તેવી બામતોડી જો તેને ખમર થઈ
તો તે પણ ક્ષત્રી બન્યો છે, અને અહીં હાલ હું એકલોજ છું અને
એક સિપાઇ છે તે પણ બહાર છે માટે કંઈપણ ઉપાયથી તેને ફરે-
બમા હસાવી પકડવોજ એ સલામતી બરેલું છે માટે (વિચાર
કરીને) સીપાઇ.

સીપાઇ—જી હજુર

સિધ—સીપાઇ મારી પ્યારીના કહેવા મુજબ એ વિશ્વાસ
ખાતરી દેશળજીને ઉપર કોટથી ધક્કા બારીયેથી ફેંકી દો ફેંકી દેતાં
અવલ તેનું નાક હજમ પાસે કપાવી તેને અવજા મધેડાપરએસાડી
આખા શહેરમાં ફેરવ ॥ ચુકતું નહીં અને તેજ મુજબ પેલા નીમક-
હરામ વીશળજીનું પણ કરો એટલે મારી પ્યારીનું દીલ જાનત થાય.

રાણકહેવી—મસ ચંડાલ બસ હું તને હજાર વખત કહું છું
કે તું મને પ્યારીના ઉપનામથી ન બોલાવ પણ પુત્રીના નામથી બો-

લાવ. તું રાજા છે અને આ દેશનો અધીપતિ હવે તુંજ છે અને
જ્યારે તેમ છે ત્યારે હું હવે તારી પુત્રી છું માટે પુત્રી પર મહેર
રાખ, હું તને હાથ જોડીને કહું છું કે મારા એક છોકરા સાથે
જવા દે હું મારે નીરવાહ બીક્ષા માગી ચલાવીશ, અરે, તું રાજા
અને સર્વનો પિતા ધણામ્ આ તારી ધર્મની બેહેન તરફ રાજા
તરીકે તારા ફરજદ તરફ કેમ નથી જોતો.

બાંધ કીલો બાપુ શું છે કામ, એ રાગ.

રા—દુર અહીંથી થાનેરે ખોટી ધરી ખેડાં આ શું હામ:

સી—કેદ તુને કરવી રે, ખ્યારી કરવાનું છે કામ,

રા—ફનીયાં દગાખોર પાપી દુષ્ટ થવાનું નહી તાર કામ,

સી...હહજ સધળી છોડીજ દેની, મને અટકાવા કેની છે હામ; કેદ

રા—મારા પતીથી તું મેળવ મુજને, એવો રાખીને ખેડીશું હામ દુર

સી—તારા પતીને તું મળીજ ચુકી, એવા દુષ્ટનું લે નહી નામકેદ

રા—ખ્યારી તારીની પુરણુ છે પ્રીતી, તારી ખેનીનું ન લેજે નામ. દુર

સી—રાજા આ સધળું સોંપુછું તુજને રાણી સર્વ તારી છે ગુલામ

રા—રાજા તારાને શું કરવું છે મારે કાપડું તો આવેએ કામ

સી—મુગે મોડે મારે સ્વાધીન થાને ખ્યારી ફરવું ઘટે નહીં આમ. કે

સ—મારા પતીને પુચાં છે કેદમાં મુક છુટાને લે મારું નામ. દુર.

સીથી ગોચી બહાદુરી તારી ધીક આપુછું તને શ્રાપ. દુર

સીધરાજ—ચુપ ચુપ એ જકવા છોડી દે. હાલ તું નહી
માને એમ લાગે છે માટે ચાલ હાલ તો તું પાટણ પછી જોઈશ.

(એટલામાં દેશજાળ તથા વિશજાળને મુઠકે ટાટ બાંધી મહેલ
નીચેથી લઈ જાય છે તે વખત દેશજાળ બોલે છે.)

દેશજાળ તથા વીશજાળ—હા! પરમેશ્વર મેં પ્રથમથી કંઈ
પણ વિચાર ન કર્યો અરે આ સૌરાષ્ટ્રની આખી પ્રજાને તેમજ આ
ખરીબડી સ્ત્રીને મેંજ ફસાવી, ધીક છે મારા અવતારને આ કરતા
કદી એક પથ્થર થયો હોત તો પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર કીલામાં સ-
માધ લોકોને ઉપયોગી થઈ પડત ! આ બધી ખરાખી કરનાર કોણ
ફક્ત દાર-દાર દાર.

બેત.

ઓ દાર દાર કેવી તારી ચાલ, મ્હોટા સુરવીરને કરે બે હાલ;
કળથો, કુસંપને કલેશનો વધારનાર, પીયે જે દાર તેને છે ધીઃકાર.

સિધરાજ—(બારીયેથી) સીપાઇ, અને જલદી ધકેલ બારી.

માંથી ફેંકી આવેા કે જોથી દુનીયાં ધડો લેકે નીમકહરામી કરવામાં
કેટલો ફાયદો છે, અયે (પોતાની પાસેના સીપાઇને) આ દુષ્ક હઠીલી
સ્ત્રીને રથમાં બેસાડી આપણી છાવણીમાં લાવેા અને તુરત છાવણી
ઉઠાવેા, તેટલામાં હું શહેરનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરું છું,

સિપાઇ—ચાલો બાઇ સાહેબ.

રાણી—અરે દુષ્ક દુર રહે, મુક પુળી તારા બાઇ સાહેબના
સંબોધનમાં ચાલ હું તારી પાછળ ચાલી આવું છું.

રાણકદેવી ગીરનારનો પવિત્ર પર્વત ઉતરતી જાય છે અને
હમ્મ્યા વચને વિલાપ કરતી ચાલી જાય છે.

સોરઠો.

ઝતરીયા ગઢ ગિરનાર તનહું આવ્યું તલ્લાદિયે.

વલતાં બીંજીવાર, દામાકુંડ નથી દેખવો.

(પછી ધારાગર ગામની વાડી પાસે આવીને બોલી.)

સોરઠો.

ચંપા તું કયાં ગોરિયો, થઢ મેલું અંગાર;

મોહોરે કલ્હિયું માળેરો, માર્યો રાહેંગાર.

પછી ગીરનાર પર્વતને જોઇને બોલી—

સોરઠો.

હંવો ગઢ ગિરનાર, વાદલથી વાતુ કરે,

મરતાં રાહેંગાર, સ્વેડી સ્વાંધો નવ થયો

સોરઠો.

ગોઝારો ગિરનાર, વલ્લામળ વેરીને કિયાં,

મરતાં રાહેંગાર, સ્વેડી સ્વાંધો નવ થયો.શિખર પડેછે.

સોરઠો.

મ પડ મારા આધાર, ચોસલાં કોળ ચઢાવને;

ગયા ચઢાવળ હાર, જિવતાં જાતર આવશે.

રાગ આશાવરી જોગીયા.

છોડીને જાડ એકલી, પ્યારા તુજ પાસ પ્યાર,

છોડીને પ્રીતમ પ્રાણને, સાથે હરી આ વાર.

ધિઃક ધિઃક મિરનાર હો. પડયો નહી આ વાર;
 રંડાપો રાણકદેવીને મરતાં રાહખેંગાર. (શિખરો પડે છે.)
 પડ ન પડ આધાર તું, જીવતાં જીવ સાર;
 રંડાપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 ફૂલ મધુર તું થું કરે મધુર સ્વર આવાર;
 રંડાપો રાણકદેવીને મરતાં રાહખેંગાર.
 બાળે છે મુજ મન તું, બળજે તારો જાત.
 રંડાપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 પ્રજ્ઞામ વાહાલા કોટને, પ્રજ્ઞામ હેલીવાર;
 રંડાપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 પ્રીતમથી મેળવ ખારીને માતા મારી સાથ
 જુગો જુગ જાડલું, રાણક રાહખેંગાર;

(ઉતરી જાય છે.)

(સોરઠ પ્રજા રાહખેંગાર અને રાણકદેવીના ગયાબાદ
 દીલગીરી કરે છે.)

મરસિયા.

આ શો જુદમ જુલાણા પર કર્યો, રાય રાહને પ્રજા તેં પરહર્યોરે;
 હાય હાયરે આશો.
 રવે સોરઠી પ્રજા આ તમારી, તેને કેમ દીલે નવ ધારી;
 કાંધી ચાલતી સ્વર્ગમાં સ્વારી રે હાય હાયરે. જુદમ.
 રાય રાણી રવે રણવાસે, દાસ દાસી રવે છે અવાસે;
 હાથી ઘોડા ઉભા છે ઉદાસેરે હાય હાયરે. જુદમ.
 પશુ પક્ષી અતિશે રવે. મેઘ મંડળેથી આંસુઓ ચુવે;
 પ્રજા સોરઠની સુખે ન સુવેરે. હાય હાયરે. જુદમ.
 નાના બાળ બે સામું ન જોયું, તેણે રાહને અંગવસ્ત્ર ધોયું;
 કેમ શોકનું ઝાડ રાજ બે.યું, રે હાય હાયરે. જુદમ.
 ક્યાંથી આવ્યો આ સીધરાજ પાપી, દીધી રાહની ગાદી ઉથાપી;
 સુખ સોરઠનું નાખ્યું કાપી રે હાય હાયરે. જુદમ.
 હરે દીલે પજા દીલગીરી, રાય તારી વાંસે લે ફકીરી,
 દીલે ધારે ન વસ્ત્રો અગીરી, રે હાય હાય હાયરે. જુદમ.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—વઢવાણ નજીક ભોગાવા ઉપર સિદ્ધરાજની બવણી-
માંનો રાણકદેવીનો આસ તાંજી.

રાણી—એકલી એક કાચ ઉપર બેઠી બેઠી.

રાગ આશાગોડી.

લાજ રાખો પ્રભુ મારી સંકટ સમયે લાજ રાખો પ્રભુ મારી;
શુર્જરના મહીપતીએ આવી, મુજ નાથને નાખ્યા મારી સંકટ.
મુજને દસાવી આંહી, છુટ્યાની નથી બારી સંકટ.
તુમ બચાવે તોજ બચું હું. નહિતર થઇ દુખીઆરી. સંકટ.
સત્ય પતીવ્રત રાખજો મારું, પ્રભુ હું બાળકી તારી. સંકટ.
સતી ધરમને કારણ હું તો, જીંદગી તજું હું મારી. સંકટ.
પ્રાણ પડે કદી મુજ ધર્મ માટે તો પણ જાઉં ન હારી. સંકટ.
સાહે થજો તું સુકૃત્યે મારા, લેજો પ્રભુ તું ઉમારી. સંકટ.

(સિદ્ધરાજ એકદમ પ્રવેશ કરીને.)

સિદ્ધરાજ—

દાંડી.

પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું, કેમ ખુટયું છે આયુષ્ય પ્રીયા તારું
નથી કોઇ તુને હવે બચાવનાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.
હજી વખત ધણો છે વિચારી જોને, પછી પ્રીતી કેરું પાન મને દોને
પ્રીયા પ્યાર હજી દીલમાં હું ધારું, પ્રીયા જરા માન કહ્યું મારું;
વખત નથી હવે અવળું થયાનો, નથી વખત મારે તુજપરે દયાનો;
હજી માન ધરતું કાન વાલ વધાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.
ખુશી કર ખુશીકર બહુ તુને, દીલ ચડયો છે આનંદ જુસો હુંને;
કઉં દોલત માયાને પીડ સાદ પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.

પ્રીયા—ધણી વખત હું તુને કહી ચુક્યો અને ધારું છું કે
હવે તારા સ્વદેશનો જુરસો તારા દીલમાં કવચીત રહ્યો હશે મારે
હવે તું ખુશીથી મારી સાથે પુનરલગ્ન કર અને ગુજરાત જેવા વિ-
શાળ દેશની પટરાણી થા અને સોરઠ તારા પુત્રને સોંપીશ પ્રીયા.

રાણક—પાપી.

(રાગ પિયુને તબવનાર.)

શુંરે કહું દુષ્ટ તુને શરમ નથી,
કાયર થઇરે તુને કથીરે કથી,
પુત્રીવત તારી તેને પ્યારે શું શું કહે;

નક્ષત્ર નિરક્ષણ જરા મનમાં લહે.

ખારી કેતાં જીભ તારી કેમ ના પુટે,
ખારી કેતાં આયુષ્ય તાર કેમ ન ખુટે.

જીભ તારીમોરે હજો કંટક સાર,
ધીઃક ધીઃક તારો જાળે એળે અવતાર.

બલે સુર્યોદય પશ્ચીમમાં થાએ,

બલે કદી સમુદ્ર માળ મેલીને જાયે,

બલે કદી નક્ષત્ર સૌ પૃથ્વીમાં પડે,

બલે કદી ચંદ્ર સૂર્ય પૃથ્વીને અડે.

સતી ક્ષત્રાણીરે તણી રાખીશ માં આશઃ

એથી ઘશેરે તારા જીવનો વિનાશ.

ધર્મના પીતરે તું પુત્રીથી રેજે દુર;

તાત મારા તુલ્ય તું તો નહી કુર.

પીતા તુલ્ય રાજા હું પણ તને વિનંતી કરીને કહું છું કે મને હવે વધારે વખત ન છેડ હું સતીને એમ ધારે છે કે મને જે જીસો મારા પવિત્ર નમરમાં હતો તે આંહી નહીં હોય, ના ના તે વિચારનો ખ્યાલ સ્વપ્ન પણ નજ લાવવો મારો પતીવ્રત જીસો મારા મનજી પછી મારી ચેહમાં પણ ખજખજશે અને તારો અંત આવતાં સુધી તારો પીછો લેવા છોડશે નહીં.

સિધ—સહનશીલતા રાખ તું માનીશજ નહી એમ મને ખાતરી છે કુળ નીકંદન કરનાર દેવી ચાખજો સ્વાદ, સીપાછ રાહજો મારના પુત્રને લાવો.

રાણુક—કસાઇ ! તું મને કુળનીકંદન કરનારની ઉપમા આપે છે ? શું મારા નિન્દોષ પુત્રાનાં શબ્દો મારી નજર આગળ પડતાં જોઇ મારો સતી ધર્મ ચુકું ના, ના, ના એ તો તુજ મારા કુળ નીકંદન કરનાર પાપી અને તેજ પાપે તારું કુળ નીકંદન થશે જ.

(માણેરો અંધીવાનની તોલામાં દાખલ થાય છે)

માણેરો—વહાલી મા મા ! ! ! મારા સ્વર્ગવાસી પીતા ! ! !

રાણુક—કુળદીપક પુત્ર (રાણુકદેવી, પોતાના ગળા સાથે પોતાના વહાલા પુત્રને જોડી દે છે અને સ્તનપયથી પોતાના પુત્રને નવરાવી દે છે.)

સિધ—(ખુલાં ખડગથી, પોતાની મમતાળું માતાને કંઠાલી-ગન ઢધ રડતા પુત્રને જોરથી તેને મારી નાંખવા જાય છે ત્યાં)

રાણુક—(ગળગળે સાદે) એ નીરઅપરાધી પશુને (ડસકાં ખાતી વધ હલારાની પેઠે કરવા (ડસકાં ખાતી જાય છે, મારા કટકે કટકા કર પ્રથમ મારા હાથ કાપી જો આંખ ફેડી જો, (ડસકાં ભરતી) કાન કાપ મારી દરેક આંગળીમાંથી જીવતાં નખ છોટ અને મને રીખાવીને મારી પરીક્ષા લે કે મારો પ્યાર મારા સ્વામી તરફ છે કે ડગે છે.

માણેરો—માતા મારા છેલ્લા પ્રજ્ઞામ મારી હેતાણુ માતા મારી મમતાણુ મા તેં મારા ઉપર કરેલા ઉપકારનો કીંચીત માત્ર પશુ બદલે ન આપતાં અને પીતાજીના વંશનો નાશ કરતો હું મારા પીતાને મળવા જઈ છું માતા મારાથી કંઈ માતૃ ભક્તિમાં ન્યુનતા રહી હોય મારી વીવેક મારી તરફથી તુને કંઈ કડવા વચન કહેવાયાં હોય તેની ક્ષમા કરજો. માતા માતા (બોલવા જાય છે ત્યાં.)

રાણુક— ગીતી.

પ્રીય પુત્ર માણેરા, ક્ષત્રી જાતિ કદી નહીં ડરીયે,

મરતાં છેલી વારે ઇશ્વ વીના નહીં મા મુખથી કહીયે.

રાણુકહેવી—ઓધવજી સદેશો ડહેજો શામને એ રાગ.

માણેરા તું રો માં પુત્રજ માંહરા,

કુળમાં કાળું લાગે કલંકજો.

માણેરા.

મરતાં વાલા માને સંભારીએ;

એવા આપણા લખ્યા વીધીએ લેખજો,

કામ લથી તારું શીખામણુ શું દઉં,

અમર રાખવું પુત્રજ આપણે નામજો.

માણેરા.

તુજ માતાનું શિયળ આમ સચવાવવા,

કુંવર કોડીલા આપો છો ત્યાં કામજો;

રોષ રોષ રાત્રી આંખડીઓ કાં કરે;

છાતી મારી ફાટે છેલી વારજો.

માણેરા.

સ્વાધીન થા મુંગે મોઢે સમશેરને,

નમેરીને દયા ન આવે તલભારજો;

બેટા તારો બાપ મને તો સંભારે,

નથી રાખવું અહીંયાં એનું નામજો.

માણેરા.

શુરવીર થઇ તે ધરમ તે તો સાચવો,

તુજ પછવાડે મરું કાઢી પ્રાણજો,

તુથી નાનો આવ્યો તે કામમાં,

તું તો કેમ મનરાએ મારા પ્રાણને.

માણેરા.

એતો એક શબ્દ બોલ્યો નથી;

શુંડા તું તો એથી મોટો બાધને.

માણેરા.

સોરઠો.

માનેરા તુ મરોય મ કર રાતી આંસુઢી:

કુલ્માંય લાગે સ્વોડ, મરતાં મા ન સંભારીયે.

જમણીરે માંગી બાંય ઢાલી ન છોડીયે;

મરતાં રાસેંગાર જીવ જુવે જુવો ન જોડીયે.

માણેરો—માતૃશ્રી હું મરવાને ડરતો નથી પરંતુ આ ધાતને સીધરાજ અને બંધીવાન કરી મારે છે અરે ! એક જોરાવર સીંહ પીંજરામાં પુર્યા પછીથી તેનો નાશ કરે છે સીધરાજ જેવા બળવાન રાજા ફક્ત મારા એકલા સાથે યુધમાં ઉતરી મારા હાથ બેતા અને પછી હું મરત તો મારું દીલ સ્વર્ગમાં પણ સંતોષ માનતકીપ સીધરાજ જેવો ચંડાળ ગુજરાતનો મહીપતી એક બાયજા અને હીમકારાની માફક કૃત્ય કરે છે.

માર માર તરવાર—એ રાજા.

માર માર સિધરાજ કોને જુએ છે શું (૨) જુવે છે શું જુવે છે શું.
શુરે કરે બાંધ્યો છે મુજને, નહીતર ઉભો જુવેરે શું. માર.
મારા પીતાને તેજ માર્યો છે માટે તુજને મારેરે હું. માર.
ફુનીઆમાં તો એમ કેવાશે, બાં'નીને માણેરો માર્યોરે શે. માર.
લઘ અવતારને કમો ક્યાં શું, છેતરી સર્વે માયારે શું. માર.
બવીર્યમા તો એમ બાખ્યું છે, કમો ખોટા કરેરે તું, માર.
જીવ લઘને તું હમણાં જાને, નહીતર તુજને મારેરે હું. માર.
જુદો પાડે છે આ દેવડીથી, મરજે શુંડે હાથેરે તું. માર.
હાલો બાળક બીવરાવે છે તેમ તારું શુરગીર શું. માર.
બાધ મારાને તેજ માર્યો છે ને વળી મુજને મારેરે તું. માર.
જિયર સામે કહું છું મુને નહકે શુંડા પડીશ તું. માર.
લાવને સમથેર મારા હાથમાં તે ચકી પ્રાણ કાઢુંરે હું. માર.

એ બોલવા જાય છે ત્યાં સીધરાજ પોતાના તરવારથી તેનું માથું ઉડાવી દે છે.

રાણીક—અરે ધાતકી મારા એક પુત્રની પણ તને ક્યાં ન

આવી અરે તે નીરદોશુલા બોલવાથી પગર પળી જાય તો તારી વ-
જર છાતીમાં દવાનો એક પથ્રુ અંકુર ન છુટયો (ગુસ્સામાં) પાછો
નીચ, મારા બે પુત્રો અને પતીનો નાશ કરી મને એકલી કરી તું
તારી મનોવૃત્તીમાં સફળ થઈશ ચંડાળ હાવ મારા પતીનું શ્રમ.

સોરઠો.

પાયળને પરહડે, કહો તો કુવા ખરામીયે;

માળેરા મરતે શરીરે સંરળા વહે.

(રાણકદેવી હાલ આંખે કને ધુજતે શરીરે.)

રાગ જુઓ વિપ્રેક્ષીડો હામ.

બસ બસ બસ થઈ હવે બહુ, ક્ષત્રાણી સત ચુકે રે.

જગ જોશે દાખલો સહુ, સતી શીર નહી મુકેરે.

તારા કૃત્યમાં નહી કચાશ,

ક્ષત્રાણી.

તુજ નીચકણ સવે આશ.

સતી.

હાવ પવિત્ર પતીનું શ્રમ,

ક્ષત્રાણી.

શાવું સતી જોતાં જગ.

સતી.

નહીંતર બાળી હું કરે ખાખ.

છેવટમાં કહું નીરધાર,

ક્ષત્રાણી.

તું વાંઝીયો મરંજે સાર,

સતી.

તુંજ રાજ થશે પાયમાલ.

ક્ષત્રાણી.

તું મરજે જુડે હાલ.

સતી.

દુષ્ટ હાવ મારા પવિત્ર પતીનું શ્રમ બસ હવે બહુ થઈ મારા
શરીરમાં રંગે રમ સત ચડયું છે વીમાન મને અને મારા પતીને લેશ
આવે છે જો મારા પ્રીયતમની સાથે જવા દુષ્ટ મને મોડું થાય
છે તારા રોકવાથી હું રોકાઈશ નહીં એથ તું નિશ્ચે જાણજે, મને મારા
પ્રાણનાથ બોલાવે છેપ્રાણપતી હું આવી આવી, ચંડાલના રાજ જસ્ટીકર.

સારઠો.

વાયો વાયુ સવાય, વાયે વેલુ પરજલે;

ઝમો સાં સીધરાજ, સત જોવા સોસ્ટીયાણાનું.

સોરઠો.

મારુ પાટળ દેશ, પાળી વોના પુરા મરે;

સરસો સોરઠ દેશે સાવજઢા સેજલ પીયે.

સોરઠો.

બાલુ પાટણ દેશ, જીસે પટોલા નીપજે,
સરવા સોરઠ, લાસળી મઢે લોબડી.

સારઠો.

વાયે ફરકે મુછડી, રયળ જબુકે દંત;
જુવો પટોલા વાલીયા લોબડી વાલીના કંથ.

સોરઠો.

જે સાંચે સોરઠ ઘડયો, ઘડીયો રાલેંગાર;
તે સાંચો ભાગી ગયો. જાતો રહો લુહાર.

સોરઠો.

વારુ સેહેર વઢવાળ, ભાગોલે ભોગાવો વહે,
ભાગવતા રલેંગાર, ભોગવ ભોગાવા ઘળી.

સિદ્ધ—(હાથ જોડા) ક્ષમા કરો અને ચાલો મારી સાથ

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—ભોગાવાના કાઠા ઉપરની વિસ્તાર જગો.

પાત્ર—સિધરાજ ઈત્યાદી સ્ત્રી પુરુષો.

(રાણકદેવી ધોળા વસ્ત્ર પહેરી પીયળ કાઢી કેશ છુટા મુકી)
ચીતા પ્રાસે પોતાના પતીનું સ્થાન ખોળામાં લઈ ગુરૂ ગીર-
નારીની પ્રાર્થના કરે છે.

(રાગ દીન જાણી દયા જાણી)

માતા પુત્રી મને જાની શાણી મુખ આપોરે;
કષ્ટ હૃદયના તમે કાપો. માતા.

જેમમાયા માયા સ્નાની છે તારી;
માહારી લાજ તારે હાથ માતા કાપો ઉતાપોરે,
કષ્ટ હૃદયના તમે કાપો. માતા.

આવું છું જન્ની તારીજ પ્રાસે.
ચાશે ન્યાય મારો પુન્ય પાપ તમે આપોરે;

કષ્ટ રદ્યના તમે કાપો

માતા

પતીવત કારણ થાય છે મારણ,

તારણ થાઓ તમે માતા હાથ વીર થાપોરે;

કષ્ટ રદ્યના તમે કાપો

માતા

સિધ્ધ--(પગે પહો) હે માતૃશ્રી મારા કામાંધવણમાં મારેથી
જે કંઈ અવીચારી કૃત્ય થયું છે તેથી મને ક્ષમા દેશો.

રાણિક--જન તારી માદી વણા વરસ ટકશે તું મારી ચાક-
ગીરી માટે આ જગોએ એક દેવળ બંધાવજો અને છેલ્લે તુને એ-
ટલો શાપ આપું છું કે તે મારા બે બાળકોનો વધ ઘાતકી રીતે
કર્યો છે તેથી તુ અંતે પુત્ર વીનાનો મરજો.

રાણિકદેવી એટલું બોલી સુર્યનારાયણ સામે હાથ જોડી
સ્તુતી કરે છે.

(દશાળુ દેવ કપાળુ તુ)

(૬૫કાં મરતી.)

જગતનારે પ્રભુ પ્યારા, પડીછું હું શરણ તારા;	
કૃપા તારી મળે નહી કોઇ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો.	જમ.
દીધું છે દુખ અતીશે આજ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો.	૨
કરી અંત તેં મારી સાથ હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો.	૩
હણ્યા બે પુત્ર પયારાને, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો.	૪
પતી પયારાના થયા બે હાલ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો.	૫
કમ્મ બે હાલ મુજને તેં હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો.	૬
રાખી છે લાજ પ્રભુ તેં, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો.	૭
માયું છું હુંજ તારી પાસ રાણીને રાખ્ય રાહબેંગાર,	૮
બવોભવ અમને રાખજો સાથ હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો.	૯

સિધ્ધ--સતીત્વરગણાનું ખરું ભુશણ જો તમે ધારણ કરતાં
હો વગર આગ્નથી બળો.

(રાણિકદેવીના જમણા પગના અંગે માંથી અગ્નિ પ્ર-
ગટ થાય છે અને ક્ષણવારમાં ચીંતા થાય છે.

સોડોના સમુદાય--જય અંગે જય અંગે માતકીજય
(ચીંતાની ઝાળ અને જ્યના પોકાર વચ્ચે પડેલાં ઓટ પડે છે.)

અંક ૨ જો સમાપ્ત.

સર્વ પાત્રો સાથે.

રાગ સનમ સખીરી રૂઠા ગયા.

ચથા શક્તિ આ ખેલ બજાવ્યો. અસ્પર્મતી છે રચીયો.

જન મનરંજન કરતા આજે, તન મનધનની આદરીયો.

ખેત.

ચી કેળવણી સારી ખરી હીતકારી હમેશાં મુકાવે, ચાલ તેતો નકારી
સઘી નારી કેર, ચરિત્ર જે પવિત્ર નજરે જોયું આજે ખર તે તેજચીત્ર

ચાલ.

નજરે જો નારી ચરીત્ર સુંદર સાઈં હીતકારી
વિધાવંત ગુણવંત બજેલી હમેશા યાજો સૌ નારો.
કુચાલ કેરા ફળ ભોગવ્યા, સીંચરાજ જે માંરાજ,
દાઈએ તો દાટજ વાળ્યો, કોઈની નવ રાખી માળ.

ખેત

બધા ચુક અમારી નજરે પડી જે,
કૃપા કરીને માફ કરી જે;
હમેશાં આક્રમ આપશો એજ આ
તરફ તમારી માટે માગીએ આજ માફ.

ચાલ.

જુલ ચુક મનમાં નવ આણી, સાર ગ્રહો સાજન તમે;
હથી ખુશીખી ધર પંચારો, દરશન દેજો આવ સમે.

સમાપ્ત.

બધી જાતનાં પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું.

હાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર.

મુ — અમદાવાદ.

